ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

№ 172-175 (16945-48)

2004 чылдың ДЕКАБРЬ 31, пятница

Номерни парлалгаже дужааганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 00.00. Садар өртээ 12 рубль.

ТУСКАЙ ҮНДҮРҮЛГЕ

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХООЙЛУЛАРЫ

“Өөредилге дугайында” Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер киирер дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2004 чылдың декабрь 8-те хүлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2004 чылдың декабрь 28-те чүүлдүг деп көрген

1 чүүл. “Өөредилге дугайында” 1995 чылдың июнь 23-те №336 Тыва Республиканың Хоойлузунга (“Тувинская правда”, 1995, август 10,1998, январь 10, 2001, март 27) дараазында өскерилгелерни киирер:

1) эге чүүлүнде “Тыва Республиканың болгаш Россия Федерациязының Конституцияларынга дүүштүр” деп сөстерни “Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың Конституцияларынга дүүштүр” деп сөстер-биле солуур; “хамаатыларның өөредилге адырынга” деп сөстерниң мурнунга “Россия Федерациязының девискээринде чурттап турар” деп сөстерни немей киирер;

2) 2-ги чүүлде:

ийи дугаар абзацта “Республиканың” деп сөстүң соонга “тускай сорулгалыг” деп сөстерни немей киирер, “Дээди Хуралбиле” деп сөстерни “Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазыбиле” деп сөстер-биле солуур;

үшкү кезээн дараазында эдилгелер-биле бижиир: “Өөредилгени сайзырадырының талазы-биле республиканың тускай сорулгалыг программазы Тыва Республиканың Чазаа-биле ажылдаттынып кылдынар”;

дөрт дугаар абзацта “Илеткел” деп сөстү “Отчет” деп сөс-биле солуур; “өөредилгениң сайзыралы” деп сөстерни “өөредилгени сайзырадырының талазы-биле республиканың тускай сорулгалыг программазын боттандырары” деп сөстер-биле, “Дээди Хуралга” деп сөстерни “Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазынга” деп сөстер-биле солуур;

3) 4-кү чүүлде:

бир дугаар кезээнде “киирип турар” деп сөстерниң мурнунга “Тыва Республиканың Конституциязы бодунче” деп сөстерни немей киирер; “ооң девискээринде” деп сөстерни “Тыва Республиканың девискээринге оларның чагыртырының болгаш организастыг эрге-хоойлу хевиринден хамаарылга чокка” деп сөстер-биле солуур.

2 дугаар кезээнде:

ийиги абзацта “Тыва Республиканың хамаатылары” деп сөстерни “Тыва Республиканың девискээринде чурттап турар Россия Федерациязының хамаатылары” деп сөстер-биле солуур;

дөрткү абзацты дараазында эдилгелер-биле бижиир:

“-Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнарының болгаш тус чер бот-башкарылга органнарының аразынга өөредилге адырының талазы-биле бүрүн эргелерни аңгылаары;”;

дараазында уткалыг үш дугаар кезекти немей киирер:

“3. Өөредилге адырының талазы-биле Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың хоойлужудулгазын хажыткан хуу болгаш юридиктиг эргелиг кижилер Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле доктааттынган чурум езугаар харыысалгага онаажыр”.

4) 5-ки чүүлде:

1 дугаар кезээнде:

1-ги абзацта “Тыва Республиканың хамаатыларының” деп сөстерни “Тыва Республиканың девискээринде чурттап турар Россия Федерациязының хамаатыларының” деп сөстер-биле солуур;

2-ги абзацта “хоойлужудулга-биле” деп сөстү “федералдыг хоойлу-биле” деп сөстер-биле солуур;

үшкү абзацта “ниити өөредилгениң” деп сөстерниң соонга “школа назыны четпээн” деп сөстерни немей киирер;

4 дугаар кезээн дараазында эдилгелер-биле бижиир:

“4. Социалдыг деткимче хереглеттинип турар хамаатыларның өөредилге талазы-биле эргезин боттандырар сорулгалар-биле оларның эртем-билиг чедип ап турар үезинде оларны өөредип тударынга чарыгдалдарын бүрүнү-биле азы чамдык кезиин күрүне хандырар. Бердинген деткимчени чедирер хамаатыларның бөлүүн Тыва Республиканың болгаш муниципиалдыг өөредилге албан черлериниң эргезинде туруп турар күрүнеҥ өөредилге албан черлеринге тыпсып бээриниң чуруму болгаш хемчээли Тыва Республиканың хоойлулары-биле доктааттынар;

5 дугаар кезээн күш чок болган деп санаар;

6 дугаар кезээн дараазында эдилгелер-биле бижиир:

“6. Кайгамчыктыг салым-чаяанныы илереп келген хамаатыларның эртем-билиг чедип алырынга, ооң иштинде оларга күрүнеҥ тускай стипендиязын тыпсып бээр арга-биле дузалаар, даштыкы чурттарга эртем-билиг чедип алырынга тыпсып бээр стипендиядан эгелээш, күрүне деткимче көргүзер. Ындыг стипендияларны тыпсып бээриниң чуруму болгаш негелделери Россия Федерациязының Чазаа-биле доктааттынып тургустунар.

Өөредилге ажыл-чорудулгазын хөгжүдер, өөренип турар кижилерниң эгелекчи саналын деткиир болгаш өөредилгеге кижилерни калбаа-биле хаара тудар сорулгалар-биле Тыва Республиканың Чазаа республиканың тускай стипендияларын тыпсып бээр эргелиг.”;

7 дугаар кезээн күш чок болган деп санаар;

5) 6-гы чүүлде:

бир дугаар абзацта “Дылдар дугайында” Тыва Республиканың Хоойлузу-биле” деп сөстерни “Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың хоойлужудулгазы-биле” деп сөстер-биле солуур;

ийи дугаар абзацта “Тыва Республиканың хамаатыларынга” деп сөстерни “Тыва Республиканың девискээринде чурттап турар Россия Федерациязының хамаатыларынга” деп сөстерни немей киирер;

6) 7-ги чүүлдү дараазында эдилгелер-биле бижиир:

“7 чүүл. Өөредилгениң күрүне стандарттары”

1. Федералдыг болгаш регионалдыг (национал-регионалдыг) компонентилер, база ол ышкаш өөредилге албан черииҥ компонентизин бодунче киирип турар, күрүнеҥ өөредилге стандарттары Россия Федерациязында доктааттынып тургустунуп турар.

Чурум езугаар ыяап-ла өөредир ужурлуг кол-кол өөредилге программаларының эң биче хемчээлин, өөреникчилерниҥ өөренир хүлээлгелериниҥ эң-не улуг хемчээлин, доозукчуларның белеткелиниҥ деҥнелинге негелделерни тодарадып турар күрүнеҥ өөредилге стандарттарының федералдыг компонентилерин күрүне эрге-чагыргазының федералдыг органнарының мурнундан Россия Федерациязы бодунуҥ бүрүн эргелериниҥ деҥнелинге доктаадып тургузар. Күрүнеҥ өөредилге стандарттарының национал-регионалдыг компонентилерин Тыва Республиканың Чазаа бодунуҥ бүрүн эргелериниҥ деҥнелинге доктаадып тургузар.

Федералдыг хоойлу-биле тодараттынып турар чурум езугаар немелде өөредилге программаларының талазы-биле күрүнеҥ өөредилге стандарттары доктааттынып тургустунган бооп болур.

2. Сайзыралының талазы-биле хажыдыышкыннарлыг өөреникчилерге өөредилге программаларын боттандырып турда, күрүнеҥ тускай өөредилге стандарттары доктааттынган бооп болур.

3. Хоойлуда көрдүнген таварылгалардан аңгыда, күрүнеҥ өөредилге стандарттарының национал-регионалдыг компонентизин киириериниҥ болгаш ажылдап кылырының, бадыладырының чуруму Тыва Республиканың Чазаа-биле тодараттынар.

4. Эге ниити, кол ниити болгаш ортумак (долу) ниити өөредилгениҥ күрүнеҥ өөредилге стандарттарының кол-кол дүрүмнери, оларны ажылдап кылырының болгаш бадылаарының чуруму федералдыг хоойлулар-биле доктааттынып тургустунар.

5. Күрүнеҥ өөредилге стандарттары он чылда чаҥгыстан эвээш эвес катап бадылаттынар.

6. Күрүнеҥ өөредилге стандарттары билигни чедип ап турар хевирлеринден хамаарылга чокка доозукчуларның квалификациязын болгаш билииниҥ деҥнелин шынныы-биле үнелеп көөрүнге үндезин болур.

7) 8-ки чүүлдүҥ 2 дугаар абзазында “республиканың болгаш” деп сөстерни ап кааптар;

8) 9-ку чүүлдүҥ 7-ги кезээн дараазында эдилге-биле бижиир:

“7. Күрүнеҥ болгаш муниципалитет тургузугларының албан черлеринге өөредилге программаларын шиҥгээдириниҥ нормативтиг хуусаалары өөредилге адырынга федералдыг хоойлужудулга-биле болгаш (азы) өөредилге албан черлериниҥ чогуур хевирлериниҥ азы чогуур күрүнеҥ өөредилге стандарттарының дугайында чаҥгыс аай дүрүмнери-биле тодараттынар.

9) 10-гу чүүлдүҥ “б” пунктузунда “кижизидилге” деп сөстү “өөредилге” деп сөс-биле солуур;

10) 11-ги чүүлде:

чүүлдүҥ адында “(тургузукчулары)” деп сөстү ап кааптар;

бирги абзацта “(тургузукчулары-биле)” деп сөстү ап кааптар;

“г” дугаар иштики пунктуну дараазында эдилгелер-биле бижиир:

“г) Россия Федерациязының хамаатылары болгаш даштыкы хамаатылар. Күрүнеҥ эвес өөредилге албан черлериниҥ кады тургузукчулары болурун чөпшээрээр.”;

2-ги кезээнде “тургузукчулары-биле” деп сөстү “тургузукчузу-биле” деп сөс-биле солуур.

11) 11.1 чүүлдү дараазында эдилге-биле бижиир:

“11[1] чүүл. Күрүнеҥ болгаш күрүнении эвес өөредилге организациялары

1. Күрүнеҥ болгаш күрүнении эвес өөредилге организациялары коммерциялыг эвес организацияларга Россия Федерациязының хамааты хоойлужудулгазы-биле көрдүнген организастыг эрге-хоойлу хевирлеринге тургустунуп болур.

2. Күрүнеҥ болгаш күрүнении эвес өөредилге организацияларының ажылчорудулгазының бо Хоойлу-биле таарыштыртынмас кезээ Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле таарыштыртынар”.

12) 12-ги чүүлде:

2-ги кезээнде:

“албан черлери” деп сөстерниҥ соонда “боттарының организастыг эрге-хоойлу хевирлериниҥ талазы-биле” деп сөстерни ап кааптар, “күрүнеҥ” деп сөстүҥ мурнунга “(Тыва Республиканың эргелелинде турар)” деп сөстерни немей киирер; “хуу” деп сөстүҥ соонга “албан черлери-биле” деп сөстерни немзэр; “организацияларның” деп сөстүҥ соонга “(каттыжыышкыннарның)” деп сөстерни немей киирер;

дараазында уткалыг абзацты немей киирер:

“Республиканың күрүнеҥ өөредилге албан чери республиканың хуу өнчүзүнде турар болгаш республика бюджединиҥ акша-хөреҥгизи-биле акшаландыртынып турар өөредилге албан чери.”;

3-кү кезээнде:

бирги абзацта “болгаш өөредилгениҥ албан черлери күрүне органнары-биле”деп сөстерни ап кааптар; “уставтары-биле” деп сөстүҥ мурнунга “ол өөредилге албан черлериниҥ” деп сөстерни немзэр;

ийиги болгаш дөрткү абзацтарны күш чок деп санаар;

4-кү кезээнде:

“в” пунктуда “дээди профессионалдыг” деп сөстерниҥ мурнунга “болгаш дээди өөредилге черлериниҥ соонда профессионалдыг” деп сөстерни немей киирер;

пунктуга дараазында уткалыг “з”, “и” дугаар иштики пунктуларны немей киирер:

з) улуг кижилерниҥ немелде билиг чедип алырынга албан черлери;

и) ниити өөредилгениҥ интернады-биле (эге ниити, кол ниити, ортумак (долу) ниити билиг) .”;

6-гы кезээнде:

бирги абзацта “филиалдары” деп сөстүҥ соонга “ салбырлары” деп сөстү немей киирер, “оон-даа өске” болгаш “ооң иштинде банк болгаш өске-даа албан черлеринде боду балансылыг боду агар саннарлыг болур” деп сөстерни ап кааптар;

2-ги абзацты күш чок болган деп санаар;

13) 13-кү чүүлдү дараазында эдилге-биле бижиир:

“13 чүүл. Өөредилге албан черлериниҥ уставы

1. Өөредилге албан черлериниҥ уставынга албан чурум езугаар айыттынар чүүлдер:

1) өөредилге албан черииҥ ады, турар чери (юридиктиг болгаш херек кырында адрези), эрге-байдалы;

2) тургузукчузу;

3) өөредилге албан черииҥ организастыг эрге-хоойлу хевири;

4) өөредилге чорудулгазының сорулгазы, боттандырып турар

өөредилге программаларының хевирлери;

5) өөредилге чорудулгазын организастаарының кол-кол чүүлдериниҥ хевиршынарлары, ооң иштинде:

а) өөредилге азы кижизидилге ажылы чорудуп турар дылы (дылдары);

б) өөренип турар кижизиттирикчилерни хүлээп алырының чуруму;

в) өөренириниң чада бүрүзүнге өөредилгениң үргүлчүлелдии;

г) өөренип турар кижизиттирикчилерни үндүреринiң чуруму болгаш үндезиннери;

д) аттестациялар аразында демдектериниң, хевириниң болгаш ону чорударының системазы;

е) өөренип турар кижизиттирикчилерниң кичээлдер эрттиреринiң чуруму;

ж) өөредилгениң төлевирлиг ачыдузалары болгаш (дугуржулга, керээ үндезининге) ону бээриниң чуруму;

з) өөредилге албан черлериниң болгаш өөренип турар кижизиттирикчилерниң болгаш (азы) оларның ада-иелериниң (хоойлу езугаар төлээлериниң) хамаарылгаларын долдурарының болгаш корумчударының чуруму;

б) өөредилге албан черлериниң саң-хөө болгаш ажыл-агый чорудулгазының тургузуу, ооң иштинде дараазында кезектеринде:

а) өөредилге албан черлеринге быжыглаттынган эт-хөреңгини ажыглаары;

б) өөредилге албан черлериниң ажыл-чорудулгазының акшаландырыышкыны болгаш материал-техниктиг хандырылгазы;

в) сайгарлыкчы болгаш орулга эккеп турар өске-даа ажыл-чорудулганың боттаныышкыны;

г) өөредилге албан черинде быжыглаттынган эт-хөреңгини азы ол албан черинге өөредилге албан черииниң хуу ээзиниң үндүрүп бергени акша-хөреңгизиниң күсели-биле тыптынып алган эт-хөреңгини хавырары болгаш төтчеглеп чарыгдаарынга чедирип болур түңнелдиг дугуржулгаларны хорууру;

д) албан черииниң сайгарлыкчы болгаш өске-даа орулга эккеп турар ажыл-чорудулгадан алдынган орулгаларының күсели-биле тыптынып алган эт-хөреңгини удуртуп-башкарарының чуруму;

е) казначейство органнарынга (күрүнении эвес өөредилге албан черлеринден аңгыда) агар саннарны ажыдары;

7) өөредилге албан черлерин эргелеп-башкарарының чуруму, ооң иштинде;

а) тургузукчунуң бүрүн эргелерин;

б) өөредилге албан черлериниң эргелел органнарын хевирлээриниң чуруму, тургузуу, оларның бүрүн эргелерин болгаш ажыл-чорудулгазын организастаарының чуруму;

в) өөредилге албан черлериниң ажылдакчыларын бөлүктээриниң чуруму болгаш оларның күш-ажыл төлевириниң негелде-байдалы;

г) өөредилге албан черлериниң уставын өскертириниң чуруму;

д) өөредилге албан черлерин эде тургузарының болгаш узуткаарының чуруму;

8) өөредилге чорудулгазының киржикчилериниң эргелери болгаш хүлээлгелери;

9) өөредилге албан черлериниң ажыл-чорудулгазын чурумчудуп турар тус чер актыларының (дужаалдар, айтыышкыннар болгаш өске-даа актылар) хевирлериниң сан-даңзызы;

2. Хамааты өөредилге албан черииниң Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле таарыштыртынмас кезээнге уставы өөредилге албан чери-биле ажылдаттынып кылдынар болгаш хүлээп алдынар база ооң тургузукчуларынга бадылаттынар. Тыва Республиканың эргезинде турар күрүнениң өөредилге албан черииниң уставын бадылаарының чуруму, Тыва Республиканың муниципалдыг өөредилге албан черииниң – тус чер бот-башкарылга органы-биле доктаттынып тургустунар.

3. Өөредилге албан черлериниң бо чүүлде айыттынган талаларның ажыл-чорудулгазын өске-даа тус чер актылары-биле чурумчудары эргежок чугула апарганда, сөөлгүзү өөредилге албан черииниң уставынга немелде хевирлиг кылдыр бүрүткелге турар.

4. Өөредилге албан черииниң тус чер актылары ооң уставынга чөрүшкек боон болбас.";

14) 14-кү чүүлде:

2-ги кезээниң 5 дугаар абзазында "кижиниң-хамаатының" деп сөстерни "кижиниң болгаш хамаатының" деп сөстер-биле солуур;

7 дугаар кезээнде "(оларның орнунда кижилерге)" деп сөстерни "(хоойлу езугаар төлээлерге)" деп сөстер-биле солуур;

15) 15-ки чүүлде:

1-ги кезээниң 1 дугаар абзазында "чижек (базис) өөредилге планнарының үндезининге" деп сөстерни ап кааптар; "бадылаттынган" деп сөстү "бадылаттынып турар" деп сөстер-биле солуур;

2 дугаар абзацты дараазында эдилге-биле бижиир:

"Өөредилгени эргелеп-башкарар күрүне органы базистиг өөредилге планнарын болгаш эртем курстарының чижек программаларын ажылдап кылырын хандырар;

2-ги кезээнде "болгаш эргелеп-башкарар" деп сөстерни ",өөредилгени эргелеп-башкарар органнар" деп сөстер-биле; "хоойлужудулга-биле" деп сөстүң мурнунда "Тыва Республиканың болгаш" деп сөстерни ап кааптар;

5-ки кезээнде "(оларны солуп турар кижилерге)" деп сөстерни "(хоойлу езугаар төлээлекчилеринге)" деп сөстер-биле солуур;

дараазында уткалыг 7 дугаар кезекти немээр:

"7. Өөредилге программаларын өөренiкчилерниң билип ап турар түңнелдериниң аайы-биле аңгы учедун өөредилге албан чери боттандырар база ол ышкаш өөредилгени удуртуп-башкарар федералдыг (төп) күрүне органы-биле бадылаттынган чурум езугаар ол түңнелдерниң дугайында дыңнадыышкыннарны саазын болгаш азы электроннуг хевирге шыгжаарын боттандырар.";

16) 16-гы чүүлде:

чүүлдүң адында "хүлээп алырынга" деп сөстерниң мурнунга "хамаатыларның" деп сөстү немей киирер;

1-ги кезээнде 2 дугаар абзацты дараазында эдилгелер-биле бижиир:

"Күрүненiң болгаш муниципалитет тургузугларының албан черлеринге эге ниити, кол ниити, ортумак (долу) ниити болгаш эге профессионал өөредилге чадазынга хүлээп алырының чурумун, ол девискээрде чурттап турар болгаш чогуур деңнелдиң эртем чедип алырынга эргелиг бүгү хамаатыларның хүлээп алыышкынын хандырып турар тургузукчу доктаадып тургузар.";

2 дугаар кезээнде:

"(оларны солуп турар кижилер)" деп сөстерни "(хоойлу езугаар төлээлекчилер)" деп сөстер-биле солуур; "өөредилге албан черииниң уставы-биле" деп сөстерниң мурнунга "өөредилге ажыл-чорудулгазын чорударынга эргениң чөпшээрели (лицензиязы), өөредилге албан черииниң күрүне аккредитациязын эрткенiниң дугайында херечилели-биле" деп сөстерни немээр;

3-кү кезээниң бирги болгаш ийиги домактарында "болгаш муниципалитеттиң" деп сөстерни ап кааптар;

4-кү кезээнде:

1 дугаар абзацта "болгаш муниципалитеттиң" деп сөстерни ап кааптар;

2 дугаар абзацта "ада-иезиниң хайгааралы чок арткан" деп сөстерниң соонга "база ол ышкаш өскүс уруглар болгаш ада-иезиниң хайгааралы чок арткан уругларның саныңдан 23 хар чедир назылыг кижилер" деп сөстерни немей киирер;

5 дугаар абзацта "болгаш муниципалитеттиң" деп сөстерни ап кааптар;

дараазында уткалыг 6 дугаар абзацты немей киирер:

"Республиканың школачылар олимпиадазының түңнел кезээниң тиилекчилери болгаш шаңналдыг черлерни эзлээннер болгаш Тыва Республиканың өөредилге эргелел черииниң күрүне органы-биле тодараттынып турар чурум езугаар тургустунган болгаш ниити өөредилге эртемнериниң талазы-биле бүгү-россия чергелиг олимпиадаларга киржип чораан Тыва Республиканың чыынды командазының кежигүннери, Тыва Республиканың эргелелинде турар күрүненiң өөредилге албан черлериниң ортумак болгаш дээди профессионалдыг өөредилге черлеринче олимпиаданың чогуур хемчээлинге угланыышкыннарының (мергежилиниң) аайы-биле белеткеп өөредир кылдыр дужаап киреринiң шылгалдалары чокка хүлээп алдынар.";

17) 17-ги чүүлде:

1-ги кезээнге "ада-иелерни" деп сөстүң мурнунга "(хоойлу езугаар төлээлерин)" деп сөстерни немээр;

4-кү кезээнге:

1 дугаар абзацта "(оларны солуп турар кижилер)" деп сөстерни "(хоойлу езугаар төлээлери)" деп сөстер-биле солуур;

2 дугаар абзацта "өөренип турар" деп сөстүң мурнунга "дараазында классче" деп сөстерни немээр;

18) 18-ки чүүлде:

чүүлдүң адында "кижизидилге" деп сөстү "өөредилге" деп сөс-биле солуур;

1 дугаар кезээнде "(оларны солуп турар кижилер)" деп сөстерни ап кааптар;

3 дугаар кезээнге "(оларны солуп турар кижилер-биле)" деп сөстерни "(хоойлу езугаар төлээлери-биле)" деп сөстер-биле солуур;

4 дугаар кезээнде "тус чер чагыргазы организастап турар болгаш таарыштырып турар" деп сөстерни "тус чер бот-башкарылга органнары организастап турар болгаш таарыштырып турар" деп сөстер-биле солуур;

19) 19-ку чүүлде:

2 - 4 дугаар кезектерни дараазында уткалыг 2 - 7 кезектер-биле солуур:

"2. Эге ниити өөредилге программаларын боттандырып турар өөредилге албан черлеринге алды хар алды ай четкен назылыг уругларны, кадыының талазы-биле хажыдыышкыннар чок болза, ынчалза-даа назыны сес хар четкенинден орайтатпайн, өөредип эгелээр. Ада-иелерниң (хоойлу езугаар төлээлерниң) киирген билдириишкини-биле өөредилге албан черииниң тургузукчузу, өөредилге албан черинге оондаа эрте назынының үезинде өөредирибиле уругларны хүлээп алырын чөпшээрээр эргелиг.

Эге ниити, кол ниити болгаш ортумак (долу) ниити өөредилгениң кол-кол өөредилге программаларын шиңгээдип алырының нормативтиг хуусаалары федералдыг хоойлу-биле тодараттынар.

3. Кол ниити өөредилгеге ыяап-ла өөредириниң негелдези, тодаргай өөренiкчилерге хамаарыштыр, бир эвес чогуур билигни олар ооң мурнунда албаан болза, оларның он беш хар назы чедеринге чедир күштүг болуп артар.

4. Ниити өөредилге албан черинге, хүндүскү өөредилге хевири-биле өөренiкчилерниң кол ниити өөредилгени чедип алырынга эң-не улуг назы он сес хар болур. Бо хоойлунуң 49-ку чүүлүнүң 10-12 кезектеринде айыттынган өөренiкчилерниң бөлүктеринге кол (үндезин) ниити билигни чедип алырынга назын талазы-биле эң-не улуг хемчээли оон улгаткан боон болур.

5. Ада-иелерниң (хоойлу езугаар төлээлерниң) болгаш өөредилге баштаар черииниң тус чер органының чөпшээрелибиле оларның кол ниити өөредилгени чедип алырынга чедир он беш хар назы четкен өөренiкчилер ниити өөредилге черинге өөренмейн барып болур.

6. Өөредилге албан черииниң баштаар органының шиитпири-биле эрге-хоойлуга удур үүлгедиишкиннери кылганы, өөредилге албан черииниң уставын чаңгыс удаа эвес болгаш каржызы-биле хажытканы дээш, ол өөредилге албан черинден он дөрт хар четкен назылыг өөренiкчилерни үндүрүп болур. Өскүс уругларны болгаш ада-иезиниң (хоойлу езугаар төлээлериниң) хайгааралы чок арткан уругларны үндүреринiң дугайында шиитпир азырал болгаш ажаал-тежээл органнарының чөпшээрелибиле хүлээп алдынар.

Өөредилге албан черинден өөренiкчилерни үндүреринiң дугайында өөредилге албан чери үш хонук хуусааның дургузунда, тус черниң бот-башкарылга органнарынга дыңнадыр хүлээлгелиг. Тус черниң бот-башкарылга органы үндүрткен өөренiкчилерниң ада-иези-биле (хоойлу езугаар төлээлери-биле) кады бир ай хуусаа дургузунда ону күш-ажыл-биле хандырарының азы өске өөредилге албан черинге өөредилгезин уламчылаарының талазы-биле хемчеглерни алыр.

7. Ниити өөредилге албан черлери керээлер талазы-биле болгаш бүдүрүлге черлери, албан черлери, организацияларбиле кады немелде өөредилге хевиринге өөренип турар кижилерге (ооң иштинде төлевирлиг) өөредилге ачы-дузазын, айыттынган ажыл-чорудулга талазы-биле чогуур лицензия (чөпшээрел) барда, профессионалдыг белеткелди эрттирип болур. Эге профессионалдыг белеткел чүгле өөренип турар кижилерниң болгаш оларның ада-иезиниң (хоойлу езугаар төлээлериниң) чөпшээрели-биле чоруттунар.";

20) дараазында уткалыг 19[1] чүүл-биле немээр:

" 19[1] чүүл. Профессионалдыг белеткел

1. Профессионалдыг белеткел тодаргай ажылдарны, ажылдарның бөлүүн кылырынга эргежок чугула чаңчылдарны кыска хуусааның дургузунда өөренип турар кижилерге билиндирип чедирер сорулгалыг болур. Профессионалдыг белеткел өөренип турар кижилерниң ниити билиин бедидери-биле чергелештир чоруттунмас ужурлуг.

2. Эргежок чугула таварылгаларда кол (үндезин) ниити өөредилге билии чок кижилерге оларга профессионалдыг белеткелди чедип алырынга чогумчалыг байдалды күрүне тургузар.

3. Профессионалдыг белеткел эге профессионалдыг өөредилгениң өөредилге албан черлеринге болгаш өске-даа өөредилге албан черлеринге: школалар аразының өөредилге комбинаттарынга, өөредилге-бүдүрүлге мастерскаяларынга, өөредилге участоктарынга (цехтерге) база ол ышкаш чогуур лицензиязы (чөпшээрели) бар организацияларның өөредилге талазыбиле адырларынга чогуур мергежили бар тускай эртемниг кижилерниң болгаш ажылчыннарның аңгы белеткээн чурумубиле чедип алдынган боон болур.";

21) 20-ги чүүлдү дараазында эдилгебиле бижиир:

"20 чүүл. Эге профессионал өөредилге

1. Эге профессионалдыг өөредилге кол (үндезин) ниити билиг баазазынга хөйниитиге ажыктыг ажыл-чорудулганың бүгү кол угланыышкыннарының талазы-биле мергежилдиг күш-ажылдың ажылдакчыларын (ажылчыннарны, албан-хаакчыларны) белеткээр сорулгалыг.

Чамдык аңгы профессиялар талазыбиле эге профессионалдыг өөредилге ортумак (долу) ниити өөредилге баазазынга тургустунган боон болур.

2. Эге профессионалдыг өөредилге эге профессионалдыг өөредилге албан черлеринге (бердинген деңнелдиң профессионал техниктиг болгаш өске-даа училищелерге) чедип алдынган боон болур.";

22) 23-кү чүүлде:

адында болгаш 1-ги кезээнде "дээди өөредилге черииниң соонда" деп сөстерниң соонга "профессионалдыг" деп сөстерни немей киирер;

2-ги кезээн дараазында эдилгелер-биле бижиир:

"2. Дээди өөредилге соонда профессионалдыг өөредилге аспирантурага, ординатурага, адъюнктурага, докторонтурага, өөредилге албан черлеринде тургустунуп турар чогуур лицензиялыг (чөпшээрелдиг) дээди профессионалдыг билигниң өөредилге албан черлеринге болгаш эртем организацияларынга чедип алдынган боон болур.

23) 26-гы чүүлде:

1 дугаар кезээнге дараазында уткалыг домакты немей киирер:

"Документилерниң хевири өөредилге албан черииниң боттарыныы-биле тодараттынар";

2-ги кезээнге "өөредилгениң деннелиниң дугайында болгаш" деп сөстерниң соонга "(азы)" деп сөстерни немей киирер;

"мергежилдиң" деп сөстүң соонга "чогуур албан черииниң таңмазы-биле шынзыттынып турар" деп сөстерни немей киирер;

3-кү кезээнде "документ" деп сөстү "медээ (шынзылга)" деп сөс-биле солуур;

4 дугаар кезээн күш чок болган деп санаар;

дараазында уткалыг 5 дугаар кезекти немей киирер:

"5. Дээди өөредилге черииниң профессионалдыг билиин дооскан, эртем-мергежилиниң аайы-биле тускай ажылды (диссертацияны, ниитизи-биле эртем ажылдарын) камгалаан хамаатыларга эртем чадазын тыпсыр болгаш чогуур документини тыпсып бээр.";

дараазында уткалыг 6 дугаар кезекти немей киирер:

6. Билииниң чогуур деңнелиниң дугайында күрүне хевириниң (хууда өөредилге черииниң эвес) документизи, билигниң дараазында деңнелиниң күрүненiң азы муниципалитеттиң өөредилге албан черинге өөредилгени уламчылаарынга эргежок чугула негелде болур.

Эге профессионал, ортумак профессионал, дээди профессионал билииниң эртем-мергежилиниң дугайында документилеринде болгаш дээди өөредилге соонда профессионал билииниң эртем чадаларының дугайында айыттынган чүүлдер, оларның ээлеринге профессионалдыг ажыл-чорудулга-биле ажылдаарынга, ооң иштинде чогуур билииниң (цензизинге) негелдезинге ыяап-ла турар ужурлуг эртем-мергежилиниң негелделери, доктаттынган чурум езугаар тодараттынган албан-дужаалды ээлээр эргени берип турар.";

дараазында уткалыг 7 дугаар кезекти немей киирер:

7. Федералдыг хоойлужудулга-биле өөредилгениң дараазында деңнелдери билиг (цензилери) негелделери доктаттынып турар:

1) кол (үндезин) ниити өөредилге;

2) ортумак (долу) ниити өөредилге;

3) эге профессионалдыг өөредилге;

4) ортумак профессионалдыг өөредилге;

5) дээди профессионалдыг өөредилге;

6) дээди өөредилге черииниң соонда профессионалдыг өөредилге.";

24) 27-ги чүүлде:

адын дараазында эдилгелер-биле бижиир:

"27 чүүл. Өөредилге адырының талазыбиле Тыва Республиканың бүрүн эргелери";

1-ги кезээн дараазында эдилгелер-биле бижиир:

"1. "Өөредилге адырының талазы-биле Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының бүрүн эргелеринге Тыва Республиканың Конституциязынга болгаш Тыва Республиканың хоойлуларынга дүүштүр өөредилге адырының талазы-биле Тыва Республиканың хоойлуларын, ооң иштинде республика бюджединиң дугайында хоойлунуң өөредилге талазы-биле чарыгдалдар кезээн чүүлдүг деп көөрү хамааржыр.

Өөредилге адырының талазы-биле Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының бүрүн эргелеринге Тыва Республиканың Конституциязынга болгаш Тыва Республиканың хоойлуларынга дүүштүр дараазында чүүлдер хамааржыр:

- өөредилге адырының талазы-биле хоойлужудулга таарыштырылгазы;

- республика бюджединиң өөредилге талазы-биле чарыгдалдыг кезээн бадылаары, ооң күүселдези дээш контролю;

- өөредилгени хөгжүдеринге республиканың тускай сорулгалыг программазын бадылаары;";

2 дугаар кезээнге:

2 дугаар абзацты дараазында эдилгелер-биле бижиир:

"-Тыва Республиканың өөредилге албан черлерин эде тургузарының, узуткап чок кылырының болгаш акшаландырыышкынының нормативтерин тургузарының чурумун өөредилге адырының талазы-биле федералдыг хоойлужудулга болгаш бо хоойлуга дүүштүр доктаадыр;";

3 болгаш 7 дугаар абзацтарны күш чок деп санаар;

4-кү абзацта "доктаадып тургузары" деп сөстерниң соонга "Тыва Республиканың удуртуп-башкарар эргезинде турар өөредилге албан черлеринге" деп сөстерни немей киирер;

дараазында уткалыг абзацтарны немээр:

"-өөредилге талазы-биле Россия Федерациязының политиказынга дүгжүп турар өөредилге адырынга политиканы тодарадыры болгаш боттандырары;

- хамаатыларга бүгү-ниитиниң чедип ап шыдаары болгаш халас үндезинге школа назыны четпээннерге, эге ниити, кол ниити, ортумак (долу) ниити өөредилге база ол ышкаш немелде өөредилге чедип алырынга күрүне магадылалдарын хандырары, Тыва Республиканың хоойлулары-биле доктаттынган нормативтерге дүүштүр, (тус чер бюджеттеринден боттандыртынып турар өөредилгениң бажың-балгаттарын ажылдадып тударынга чарыгдалдар болгаш коммуналдыг чарыгдалдардан аңгыда) өөредилге албан черлериниң ажылдакчыларының күш-ажылының төлевириниң чарыгдалдарын, өөредилге пособиелеринге, өөредилгениң техниктиг херекселдеринге чарыгдалдарны, чарыгдаттынар материалдар болгаш ажыл-агыйга хереглеттинер чарыгдалдарны акшаландырар кезээнге ниити өөредилге албан черлеринге, кол ниити өөредилге программаларын боттандырарынга эргежок чугула хемчээлге тус чер бюджеттеринге субвенциялар үндүрүп бээр арга-биле хандырары;

- өөредилге талазы-биле чарыгдалдарынга Тыва Республиканың бюджедин хевирлеп тургузары;

- өөредилгени эргелеп-баштаар күрүне органнарын хевирлеп тургузары болгаш оларны удуртуп-баштаары, (өөредилгени удуртуп-баштаар федералдыг органнарның чөпшээрешкени-биле) ол органнарның удуртукчуларын томуйлаары;

- регионалдыг (национал-регионалдыг) өөредилгениң күрүне стандарттарының компонентилерин доктаадып тургузары.";

25) 28-ки чүүлде:

1 дугаар кезээн дараазында эдилгелер-биле бижиир:

"1. Тыва Республикага өөредилгени удуртуп-баштаар күрүнениң болгаш муниципалитеттиң органнары тургустунар болгаш күштүг болуп ажылдап болур";

2-ги кезээнде "Дээди Хурал-биле чөпшээрешкени-биле" деп сөстерни "Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың хоойлужудулгазы-биле дүүштүр" деп сөстер-биле солуур;

3-кү кезээн дараазында эдилгелер-биле бижиир:

"3. Өөредилгени удуртуп-баштаар муниципалитет органнары тус черниң бот-башкарылга органының чогуур шиитпири-биле тургустунар болгаш күштүг болуп ажылдап болур";

26) 29-ку чүүлдү дараазында эдилгелер-биле бижиир:

"29 чүүл. Өөредилге адырының талазы-биле Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органының бүрүн эргелиг төлээзиниң харыылаар айтырыглары

Өөредилге адырының талазы-биле Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органының бүрүн эргелиг төлээзиниң харыылаар айтырыгларынга дараазында чүүлдер хамааржыр:

өөредилгени сайзырадырының республика чергелиг тускай сорулгалыг программаларын национал база регионалдыг социал-экономиктиг, экологтуг, культурлуг, демографтыг болгаш өске-даа онзагайларын өөренип көргени-биле ажылдап кылыры болгаш боттандырары;

дээди профессионалдыг өөредилгениң болгаш дээди профессионалдыг өөредилге соонда программалар талазы-биле өөредилге ажыл-чорудулгазын чорударынга чөпшээрел (лицензия) бээринден аңгыда, өөредилге ажыл-чорудулгазын чорударынга өөредилге албан черлеринге чөпшээрел (лицензия) бээри;

башкылал (педагогика) ажылдакчыларының мергежилин бедидерин, белеткээрин, эде белеткээрин организастаары;

өөредилгениң күрүне стандарттарының күүселдезин контрольдаары болгаш өөредилге адырының талазы-биле Россия Федерациязының хоойлужудулгазының күүселдезин хандырары;

бодунуң бүрүн эргелериниң деңнелинге нормативтиг документилерни үндүрери;

өөредилгениң кожуун болгаш хоорай килдистериниң органнарын хевирлеп тургузарынга киржилге. Тус черниң бот-башкарылга органнарынга болгаш өске-даа ямыларга өөредилгени организастаарының айтырыгларының талазы-биле консультация болгаш методиктиг удуртулганы удуртуп-баштаарын боттандырары;

Тыва Республиканың өөредилге системазының хөгжүлдезиниң болгаш камгалалының эрге-хоойлу үндезинин тургузуп турар хоойлужудулга актыларының болгаш Чазактың шиитпирлериниң төлевилелдериниң белеткелинге киржилге;

өөредилге айтырыгларының талазы-биле, ооң иштинде делегей чергелиг конференцияларны, конгресстерни, хуралдарны, семинарларны, симпозиумнарны эрттирери;

аныяктарны болгаш ажыл чок чурттакчы чонну чедимчелиг белеткээр сорулга-биле бүгү республика чергелиг кадрлар политиказын боттандырарынга киржилге;

бодунуң бүрүн эргелериниң деңнелинге өөредилге албан черлерин медээ-дыңнадыглар-биле хандырары, өөредилге литературазын үндүрерин организастаары, базистиг өөредилге планнарын болгаш курстарның, эртемнерниң чижек программаларын ажылдап кылыры.";

27) 30-ги чүүлдү күш чок деп санаар;

28) 31-ги чүүлдү дараазында эдилгелер-биле бижиир:

"31 чүүл. Өөредилге адырының талазы-биле муниципалитет районнарының тус чер бот-башкарылга органнарының болгаш хоорай округтарының бүрүн эргелери:

1. Өөредилге адырының талазы-биле муниципалитет районнарының тус чер бот-башкарылга органнарының болгаш хоорай округтарының бүрүн эргелеринге дараазында чүүлдер хамааржыр:

1) Тыва Республиканың күрүне эрге-чагыргазының органнарының бүрүн эргелеринге хамаарыштыртынган, өөредилге чорудулгазының саң-хөө хандырылгазының талазы-биле бүрүн эргелеринден аңгыда, өөредилгениң кол-кол ниити өөредилге программаларының талазы-биле бүгү-ниитиниң чедип ап шыдаары болгаш халас үндезинге школа назыны четпээннерге эге ниити, кол ниити, ортумак (долу) ниити өөредилгени тыпсып бээрин организастаары;

2) хоорайның, кожууннуң муниципалитет девискээринге бүгү-ниитиниң чедип ап шыдаары болгаш халас үндезинге школа назыны четпээннерге эге ниити өөредилгени болгаш уругларга немелде өөредилгени тыпсып бээрин организастаары;

3) муниципалитеттиң өөредилге албан черлерин тургузары, эде тургузары болгаш узуткап чок кылыры;

4) муниципалитеттиң өөредилге албан черлериниң бажыңнарын болгаш улуг тудугларын ажылдадып тударын хандырары, оларга хамааржыр девискээрлерни чаагайжыды кылыры;

5) кол ниити өөредилге программаларын боттандырып турар өөредилге албан черлеринге ыяап-ла өөренир ужурлуг уругларның учеду;

6) азырал болгаш ажаал-тежээл;

7) күрүнениң болгаш муниципалитеттиң албан черлерин, культураның болгаш спорттуң объектилерин өөредилгеге ажыктыг кылдыр ажыглаары;

8) өөредилге албан черлериниң башкы кадрларының хандырылгазының, оларның социал камгалалының талазы-биле хемчеглерни алыры;

9) өөренип турар уругларга тус чер бюджединиң акша-хөреңгизинден тускай стипендияларны тургузары;

10) чаштарның болгаш назы четпээннерниң кадыын эдип-чазаарының болгаш камгалалының талазы-биле тускай угланыышкынныг хемчеглерни хүлээп алыры;

11) назы четпээннер-биле ажылды организастаары, ажылга тургузары, оларның эргелерин камгалаары.".

29) 32-ги чүүлде:

2-ги кезээнде:

"б" пунктуда "банк чээлилерин ажыглаарын киириштир" деп сөстерни ", ооң иштинде банк чээлилерин күрүнении эвес өөредилге албан черлериниң ажыглаары" деп сөстер-биле солуур;

"д" пунктуну дараазында эдилгелер-биле бижиир:

"д) өөредилге чорудулгаларының болгаш өөредилге технологияларының, ооң иштинде ырактан өөренир өөредилге технологияларының методикаларын чаартыры болгаш ажыглаары. Ырактан өөренир технологиялар дээрге – колдуунда медээ-дыңнадыг болгаш телекоммуникация технологияларын дамчыштыр ырактан дорт (ырак хемчээлге) азы педагогиктиг ажылдакчының болгаш өөренип турар кижи боттарын көрүшпейн удур-дедир харылзажыры.

Өөредилгени уштап-баштаар федералдыг (төп) күрүне органы-биле доктааттынган чурум езгаар өөредилгени чедип алырының бүгү хевирлеринге, ырактан өөренир өөредилге технологияларын өөредилге албан чери ажыглаар эргелиг";

"е" пунктуда "бадылаар" деп сөстүң соонга "ниити өөредилгениң күрүнениң өөредилге стандарттарының өөредилге албан чериниң компонентизиниң" деп сөстерни немей киирер;

"к" пунктуну дараазында эдилгелер-биле бижиир:

"к) өөредилге албан чериниң ажылдакчыларының шалың төлевирин, ооң иштинде өөредилге албан чериниң ажылдакчыларының албан-дужаалының аайы-биле алыр акшазынга немелделерни болгаш немей төлевирлерни оларны шаңнаарының хемчээлдериниң чуруму-биле доктаадып тургузары;";

"л" пунктуну күш чок болган деп санаар:

"м" пунктуну дараазында эдилгелер-биле бижиир:

"м) уставты бадыладыры-биле киирерингe, өөредилге албан чериниң коллективиниң уставын ажылдап кылыры болгаш хүлээп алыры;";

"0" пунктуда "болгаш бо Хоойлу-биле" деп сөстерни «болгаш өөредилге талазы-биле Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле» деп сөстер-биле солуур;

"с" пунктуну күш чок деп санаар;

"у" пунктуну дараазында эдилгелер-биле бижиир:

"у) өөредилге албан черлеринге чемненилгени болгаш медицина хандырылгазын, өөреникчилерниң болгаш өөредилге албан чериниң ажылдакчыларының кадыын быжыктырарының болгаш камгалаарының талазы-биле ажылдарны организастаарынга эргежок чугула байдалдарны тургузары;

дараазында уткалыг "ц" пунктуну немей киирер:

"ц) федералдыг болгаш регионалдыг өөредилге номнарының бадылаттынган сан-даңзызындан өөредилге чорудулгазынга ажыглаарынга (чөпшээреттинген) сүмелеттинген өөредилге номнарын шилип алыры.";

3 дугаар кезээниң "д" пунктузунда "Тыва Республиканың болгаш" деп сөстерни ап кааптар;

30) 33-кү чүүлде:

1 дугаар кезээн дараазында эдилгелер-биле бижиир:

"1. Өөредилге албан чери Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга дүүштүр тургустунар болгаш бүрүткеттинер.

Тыва Республиканың удуртуп-башкарар эргезинде турар күрүнениң өөредилге албан черлериниң тургустунар чуруму Тыва Республиканың Чазаа-биле, муниципалитет тургузугларының албан черлериниң - тус черниң бот-башкарылга органнары-биле доктааттынып тургустунар.";

2 дугаар кезээн күш чок деп санаар;

3 дугаар кезээн дараазында эдилгелер-биле бижиир:

"3. Өөредилге албан черин бүрүткедиринге тургузукчу, юридиктиг эргелиг кижилерниң күрүне бүрүткелиниң дугайында федералдыг хоойлуга дүүштүр, документилерни киирер.

4 дугаар кезээн дараазында эдилгелер-биле бижиир:

4. Юридиктиг эргелиг кижилерни бүрүткээриниң дугайында федералдыг хоойлу-биле доктааттынган хуусааларда, бүрүн эргелиг орган өөредилге албан чериниң бүрүткелин чорудар болгаш ооң дугайында билдириишкин ээзинге саң-хөө органнарын, өөредилгени уштап-баштаар чогуур күрүне органын бижимел хевирге дыңнадыр.

7 дугаар кезээн дараазында эдилгелер-биле бижиир:

7. Дээди профессионалдыг өөредилгениң болгаш дээди профессионалдыг өөредилге соонда программалар талазы-биле өөредилге ажыл-чорудулгазын чорударынга чөпшээрел (лицензия) бээринден аңгыда, өөредилге ажыл-чорудулгазын чорударынга өөредилге албан черлеринге чөпшээрелди (лицензияны), үнелел комиссиязының түңнелинге үндезилеп, Тыва Республиканың күүсекчи эрга-чагырга органының бүрүн эргелиг төлээзи тыпсып бээр.";

8 дугаар кезээнде "өөредилгени уштап-баштаар күрүне органы-биле азы оларның төлээлекчизи, өөредилгени уштап-баштаар тус чер (муниципалитет) органы-биле" деп сөстерни "Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының бүрүн эргелиг төлээлеткен органы-биле" деп сөстер-биле солуур;

9 дугаар кезээнге дараазында уткалыг абзацты немей киирер:

"Бир эвес Федералдыг хоойлу-биле өске чүүлдер доктааттынмаан болза, чамдык өөредилге программаларын боттандырарынга ырактан өөренир технологияны боттандырарының өөредилге программаларының чамдыызын азы долу хемчээлге ажыглап турар өөредилге албан черлеринге хамаарыштыр чоруттунуп турары үнелелдиң кол утказы болгаш чугаажып көөр чүүлүнүң онзагайлары өөредилгени уштап-баштаар күрүнениң (төп) федералдыг органы-биле доктааттынып тургустунар."

13-кү кезээнде "Тургузукчунуң негелдези судка бир ай хуусаада сайгарып көрдүнер ужурлуг" деп сөстерни ап кааптар;

14-кү кезээн дараазында эдилгелер-биле бижиир:

"14. Өөредилге албан черлеринге, ооң организастыг-эрге-хоойлу хевиринден хамаарылга чокка көрдүнген лицензиязының негелделерин сагыыры дээш контрольду күүсекчи эрге-чагырганың бүрүн эргелиг төлээлекчи органы хандырар. Ол негелделерни хажыткан таварылгада лицензияны хавырар ужурлуг.";

16 дугаар кезээнде "болгаш Тыва Республиканың" деп сөстерни ап кааптар";

18-ки кезээнде "федералдыг "төп" болгаш өөредилгени уштап-баштаар күрүнениң ведомство органы-биле азы оларның шынзылгазы-биле өөредилгени уштап-баштаар күрүне органнары-биле" деп сөстерни "күүсекчи эрге-чагырганың бүрүн эргелиг төлээлекчи органы-биле" деп сөстер-биле солуур;

19-ку кезээнде "азы ооң даалгазы-биле чок болза күрүне эрге-чагырга органының шынзылгазы-биле болгаш өөредилгени уштап-баштаар тус чер бот-башкарылгазының органнары-биле" деп сөстерни ап кааптар;

22-ги кезээнде "ада-иезиниң азыралы чок арткан" деп сөстерниң соонга "(хоойлу езугаар төлээлерниң)" деп сөстерни немээр;

24-кү кезээнде:

"херек кырында адрезиниң талазы-биле бүрүткели" деп сөстерни ап кааптар; "бо Хоойлу-биле" деп сөстерни "өөредилге талазы-биле федералдыг хоойлужудулга-биле" деп сөстер-биле солуур;

дараазында уткалыг абзацты немей киирер:

"Өөредилге программаларын (өөредилге программалары) долу хемчээлге ырактан өөредир технология аргазы-биле (чамдык кичээлдерден аңгыда) боттандырып турар өөредилге албан чериниң филиалдары, ол филиалдарга күрүне аккредитациязын болгаш аттестациязын, адаанда турар аңгылаттынган тургузуглары болуп турары өөредилге албан чериниң составынга эртер эргелиг";

31) 34-кү чүүлде:

1-ги кезээн дараазында эдилгелер-биле бижиир:

"1. Өөредилге албан чери өске өөредилге албан организациязынче Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга дүүштүр күрүнениң өөредилге албан черлеринге Тыва Республиканың удуртуп-башкарар эргезинде турар болгаш тус

черниң бот-башкарылга органы-биле-муниципалитеттиң өөредилге албан черлеринге Тыва Республикада күүсекчи эрге-чагырга органының доктаатканы чурум езугаар эде тургустунган бооп болур.";

3-кү кезээн күш чок деп санаар;

4-кү кезээн дараазында эдилгелер-биле бижиир:

"4. Өөредилге албан черин узуткап чок кылыры дараазында чүүлдерге дүүштүр боттандыртынар:

Тыва Республиканың удуртуп-башкарар эргезинде турар болгаш тус черниң бот-башкарылга органы-биле муниципалитеттиң өөредилге албан черлеринге Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга дүүштүр болгаш Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының доктаатканы чурум езугаар;

ажыл-чорудулганы чогуур деңнелдиң чөпшээрели (лицензиязы) чокка, чок болза ооң устав езугаар сорулгаларынга дүүшпес ажыл-чорудулганы боттандырган таварылгада судтуң шиитпири-биле.".

32) 35-ки чүүлде:

1 дугаар кезээн дараазында эдилгелер-биле бижиир:

"1. Күрүнеңиң болгаш муниципалитеттиң өөредилге албан черлерин удуртуп-башкарарын Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга болгаш чогуур өөредилге албан чериниң уставынга дүүштүр боттандырар.";

2 дугаар кезээн дараазында эдилгелер-биле бижиир:

"2. Күрүнеңиң болгаш муниципалитеттиң өөредилге албан черин удуртуп-башкарары чаңгыс аай башталганың болгаш бот-башкарылганың принциптеринге тургустунар. Өөредилге албан черлериниң бот-башкарылгазының хевирлеринге өөредилге албан чериниң чөвүлели, азырал-тежээл чөвүлели, ниити хурал, башкылар хуралы болгаш өске-даа хевирлер болур. Өөредилге албан черлериниң бот-башкарылга органнарының соңгулдаларының чурумун болгаш оларның бүрүн эргелерин өөредилге албан чериниң уставы-биле тодарадыр.»"

3-кү кезээн дараазында эдилгелер-биле бижиир:

"3. Күрүне болгаш муниципалдыг өөредилге албан черлерин дорт удуртуп-башкарарын чогуур аттестацияны эрткен эргелекчи, директор, ректор азы чогуур өөредилге албан чериниң өске-даа удуртукчузу (администратор) боттандырар.";

4-кү кезээн дараазында уткалыг "г","д","е" пунктулар-биле немээр:

"г) тургузукчу кылдыр дараазында бадылаары-биле өөредилге албан чериниң коллективи соңгаан;

д) тургузукчу кылдыр томуйлаан;

е) тургузукчу кылдыр хөлезилеп алган.";

8-ки кезээнде "(керээ)" деп сөстү ап кааптар;

33) 37 чүүлдүң 3-кү кезээн дараазында эдилгелер-биле бижиир:

"3. Күрүнеңиң аттестация албаны өөредилгениң шынарынга күрүне аккредитациялыг, хомудалдыг (негелделиг) болгаш (азы) күрүнеңиң чогуур өөредилге стандарттарының негелделеринге эртеми дүүшпес өөредилге албан черин чорудуп болур.

Күрүнеңиң аттестация албанының дээди органы сайгарып көөрү-биле айыттынган хомудалды (негелдени) чорударының дугайында айтырыгның үндезини өөредилге адырында федералдыг хоойлужудулга-биле тодараттынар. Айыттынган хомудалды (негелдени) чорударындан күрүнеңиң аттестация албанының ойталаашкынын медеглел кылган кижилер судче хомудал кылдыр киирип болур.";

34) 38-ки чүүлде:

3-кү кезээниң ийи дугаар домаанда "өске-даа" деп сөстүң соонга "юридиктиг" деп сөстү немээр;

4-кү кезээнде "болгаш Тыва Республиканың" деп сөстерни", Тыва Республиканың болгаш боттарының бүрүн эргелериниң деңнелинге хүлээп алдынган , тус чер бот-башкарылга органнарының эрге-хоойлу актылары-биле" деп сөстер-биле солуур;

5-ки кезээн дараазында эдилгелер-биле бижиир:

"5. Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга дүүштүр күрүнении эвес өөредилге албан чери (организация) эткөреңгиниң хуу ээзи бооп болур.;

6 дугаар кезээнде "хоойлужудулга-биле доктааттынган таварылгаларда" деп сөстерни "өнчү ээзи-биле (ооң төлээлеттирген юридиктиг эргелиг кижи-биле) болгаш өөредилге албан чери-биле азы өнчү ээзи-биле (ооң төлээлеттирген юридиктиг эргелиг кижи-биле) болгаш тургузукчу-биле аразында чардынган керээниң хуусаазының төнгени-биле" деп сөстер-биле солуур;

7 дугаар кезээн дараазында эдилге-биле бижиир:

7. Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга дүүштүр өөредилге албан чери бюджеттен дашкаар акша-хөреңгиниң күсели-биле садып алганы эт-хөреңгини боду бот-тускайлаң ушкарып-башкарар эргелиг болур.";

9 дугаар кезээнде:

бир дугаар домакта "ооң хуу өнчүзү болур болгаш" деп сөстерни ап кааптар; ийи дугаар домакта "тургузукчузу" деп сөстү "өөредилге албан черинге быжыглаттынган эт-хөреңгиниң өнчү ээзи" деп сөстер-биле солуур;

10-гу кезээнде ", ооң хуу эргезинде кирип турар" деп сөстерни ап кааптар; "хүлээлгелер" деп сөстү "боттарының хүлээлгелерин" деп сөстер-биле солуур;

11-ги кезээн дараазында эдилгелер-биле бижиир:

"11. Өөредилге албан чери эт-хөреңгини арендага (ачылалга) алыр болгаш арендага (ачылалга) бээр эргелиг.

12-ги кезээн күш чок деп санаар;

35) 39-ку чүүлдү күш чок деп санаар;

36) 40-ги чүүлдү дараазында эдилгелер-биле бижиир:

"40 чүүл. Өөредилге албан черлерин акшаландырары

1. Өөредилге албан черлериниң ажыл-чорудулгазы хоойлуга дүүштүр акшаландыртынар.

2. Тыва Республиканың ушкарып-башкарар эргезинде турар күрүнеңиң өөредилге албан черлериниң болгаш муниципалитеттиң өөредилге албан черлериниң акшаландырыышкыны федералдыг нормативтерге болгаш Тыва Республиканың нормативтеринге үндезилеттинип боттандыртынар. Бердинген нормативтер хевир, янзы болгаш бөлүк аайы-биле өөредилге албан чериниң чаңгыс өөренчизинге, кижизиттирикчизинге хамаарыштыр санаашкыннар болгаш база ол ышкаш өске үндезин-биле тодараттынар.

Тыва Республиканың күрүне эрге-чагыргазының органнары-биле болгаш өөредилге албан чериниң өөредилгени уштап-баштаар органының эвээш комплектилиг суур болгаш ынчалдыр санаттынып турар өөредилге албан черлерин акшаландырарының нормативи өөренчикилерниң санындан хамаарышпас чарыгдалдарны өөренип көөр.

3. Тыва Республиканың өөредилге албан черлериниң болгаш муниципалитеттиң өөредилге албан черлериниң бо Хоойлунуң 27 чүүлүнүң 2-ги кезээнде 6-гы абзацта көрдүнген кезээнде акшаландырыышкынның нормативтери, Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнары-биле доктааттынып тургустунар.

Тус черниң бот-башкарылга органнары-биле тус чер бюджеттериниң акша-хөреңгизиниң күсели-биле (бо Хоойлунуң 27 чүүлүнүң 2 дугаар кезээниң 9-ку абзазынга дүүштүр Тыва Республиканың бюджединден бердинип турар субвенциялардан аңгыда) муниципалдыг өөредилге албан черлериниң акшаландырыышкынының нормативтери доктааттынып тургустунган бооп болур.

4. Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың хоойлужудулгазынга дүүштүр доктааттынган чурум езугаар өөредилге албан чериниң Уставы-биле көрдүнген төлевирлиг немелде өөредилгени болгаш өске-даа ачы-дузаны көргүскени-биле база ол ышкаш эки туранның амыхууда салыышкыннарының база хуу болгаш юридиктиг эргелиг кижилерниң, ооң иштинде даштыкы хамаатыларның болгаш (азы) даштыкы юридиктиг эргелиг кижилерниң тускай сорулгалыг дадывырларының акша-хөреңгизиниң күсели-биле немелде акша-хөреңгини киирип алыр эргелиг.

5. Бо чүүлдүң 4-кү кезээнде айыттынган өөредилге албан чериниң киирип алганы немелде акша-хөреңгизи, тургузукчунуң акша-хөреңгизиниң күсели-биле ооң акшаландырыышкынының нормативтерин болгаш (азы) шын хемчээлин кызырарынга чедирбес.

6. Күрүнеңиң ортумак болгаш дээди профессионал өөредилгениң өөредилге албан черлери тургузукчунуң акша-хөреңгизиниң күсели-биле, мергежилдиг күш-ажылдың ажылдакчыларынга (ажылчыннар болгаш албан-хаакчылар) болгаш хуу болгаш (азы) юридиктиг эргелиг кижилер-биле, керээлер талазы-биле, өөредилгезиниң өртээн төлээни-биле өөредилгениң чогуур деңнелиниң специалистеринге белеткелди болгаш эде белеткелди өөренип турарларга хүлээп алырының талазы-биле кырындан акшаландырып турар даалгаларны (контроль саннар) боттандырар эргелиг.

7. Күрүнеңиң ортумак болгаш дээди профессионал өөредилгениң өөредилге албан черлери тургузукчунуң акша-хөреңгизиниң күсели-биле акшаландырып турар деңнелинге өөредилгениң чогуур деңнелинге специалистер белеткээринге оларга дузалаар сорулга-биле Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнары тус чер бот-башкарылга органнары-биле керээлери-биле дүүштүр өөренип турарларны тускай сорулгалыг хүлээп (контроль алыышкынга хүлээп алырының талазы-биле күрүне даалгаларын саннар) боттандырар эргелиг;

37) 41-ги чүүлде:

1-ги чүүлдү дараазынла эдилгелер-биле бижиир:

"1.Күрүнеңиң дээди болгаш ортумак профессионал өөредилге албан черлеринге күрүнеңиң өөредилге стандарттарының федералдыг деңнелинге конкурс үндезининге халас ортумак болгаш дээди профессионал өөредилгени чедип алырын, студентилерни халас өөредиринге хүлээп алыышкын талазы-биле даалгаларынга (контроль саннар-биле) дүүштүр Тыва Республиканың өөредилге албан черлеринге боттандырар.

2 дугаар кезээн дараазында эдилгелер-биле бижиир:

2. Тыва Республиканың Чазааның акша-хөреңгизи-биле өөренип турарларны хүлээп алырының хемчээли болгаш тургузуу Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнары-биле доктааттынган чурум езугаар тодараттынар.";

3-кү кезээнде "болгаш бюджет" деп сөстерни ап кааптар;

6, 7 дугаар кезектерни күш чок деп санаар;

38) 42-ги чүүлде:

1-ги кезээнде ийи дугаар домакты дараазында эдилгелер-биле бижиир:

"Ол бот-тускайлаң балансылыг болгаш боду агар санныг бооп болур.";

2-ги кезээнде "азы ооң хуу өнчүзү болуп турар" болгаш "бодунуң өөренип көргени-биле" деп сөстерни ап кааптар;

3, 4 дугаар кезектерни күш чок болган деп санаар;

39) 43-кү чүүлдү күш чок болган деп санаар;

40) 44-кү чүүлде:

1-ги кезээнде "Күрүнеңиң, муниципалитет албан черлери" деп сөстерни "Күрүнеңиң болгаш муниципалитеттиң өөредилге албан черлери" деп сөстер-биле солуур:

2-ги кезээн дараазында эдилгелер-биле бижиир:

"2. Күрүнеңиң болгаш муниципалитеттиң өөредилге албан черлериниң айыттынган ажыл-чорудулгадан орулгазы ол өөредилге албан чериниң уставының сорулгаларынга дүүштүр ажыглаттынар.";

41) 45-ки чүүлдүң 3 дугаар кезээнге "адаиелерниң" деп сөстүң соонга "(хоойлу езугаар төлээлекчилерниң)" деп сөстерни немээр;

42) 46-гы чүүлде:

чүүлдүң адында "Сайгарлыкчы чорук" деп сөстерниң соонга "болгаш өске-даа орулгалар киирип турар" деп сөстерни немей киирер;

1-ги кезээнде "Сайгарлыкчы чорукту" деп сөстерниң соонга "болгаш оон-даа өске орулгалар киирип турар" деп сөстерни немей киирер;

2-ги кезээниң 2-ги абзазын, 3, 4 дугаар кезектерни күш чок болган деп санаар;

43) 47 чүүлде:

1 дугаар кезээнде "Тыва Республиканың болгаш" деп сөстерни ап кааптар;

2 дугаар кезээнде ийи дугаар домакты ап кааптар;

3 дугаар кезээнде "болгаш Тыва Республиканың" деп сөстерни ап кааптар;

44) 48-ки чүүлдүң ийи дугаар кезээнде "өөредилгени удуртуп-башкарар органнарның" деп сөстерни "күрүнеңиң аттестация албаны" деп сөстер-биле солуур; ийиги болгаш үшкү домактарны ап кааптар;

45) 49-ку чүүлде:

чүүлдүң адында "камгалал" деп сөстү "деткимче" деп сөс-биле солуур;

3 дугаар кезээнде "күрүнении эвес өөредилге албан черлеринге" деп сөстерни "чөпшээрел чок (аккредитация чок) өөредилге албан черлеринге деп сөстер-биле солуур;

6 дугаар кезекти дараазында эдилгелер-биле бижиир:

"6. Күрүнеңиң азы муниципалитеттиң өөредилге албан черлеринде өөренип турар кижилерге, тургузукчу бодунуң бүрүн эргелериниң деңнелинге стипендиялар-биле, ниити чуртталга черлеринге болгаш интернаттарга чурттаар черлер-биле хандырар база ол ышкаш социал деткимчениң өске-даа хемчеглерин боттандырар.";

9 дугаар кезээн дараазында эдилгелер-биле бижиир:

"9. Өөредилге албан черлеринге өскүс ургларны болгаш ада-иезиниң азыралы чок арткан уругларны (хоойлу езугаар төлээлекчилер) тургузары болгаш өөредири долу күрүне хандырылгазының үндезининге боттандыртынар.

Өг-бүлелерде хамаатыларның азырал хайгааралында (азырал-тежээли) турар бичии ургларның эмнелге-профилактика албан черлеринде, өөредилге албан черлеринде өөренип турар болгаш кижизиттирип турар ургларга, Тыва Республиканың өскүс ургларга болгаш ада-иезиниң хайгааралы чок арткан ургларга (хоойлу езугаар төлээлери) нормативтиг эрге-хоойлу актылары-биле доктааттынган материалдыг хандырылганың хемчээлдери болгаш социал деткимчениң хемчеглери тараттынып турар.

Азыракчыларга, чаңгыс кижиге хамаарыштыр аъш-чем, идик-хеп болгаш чиик херекселге ай санында пособиелер төлеп бээринге чарыгдалдарның орнун тургузарының чуруму, өскүс ургларга болгаш ада-иезиниң хайгааралы чок арткан (хоойлу езугаар төлээлери) ургларга күш-ажыл черлеринге тургустунуп турда болгаш өөредилге албан черлеринче кирип турда, акша төлелгезин боттандырары уруглар бажыңнарының кижизиттирикчилериниң хандырылгазының хемчээли-биле дүүштүр Тыва Республиканың Чазаа-биле бадылаттынар.";

10-гу кезээнде:

2-ги абзацты күш чок болган деп санаар;

4-кү абзацта"(оларны солуп турар кижилер)" деп сөстерни "(хоойлу езугаар төлээлерин)"; "психологтуг-эмчи-педагогтуг консультацияның" деп сөстерни "психологтуг-эмчи-педагогтуг комиссияның" деп сөстер-биле солуур;

12-ги кезээнде "өөредилгени углапбаштаар органнар-биле" деп сөстерни "Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнары-биле" деп сөстер-биле солуур;

13-кү кезээн дараазында эдилгелер-биле бижиир:

"13. Тыва Республиканың Чазаа-биле болгаш тус черниң бот-башкарылга органнары-биле бичии ургларга, назы четпээннерге болгаш аныяк кижилерге чаңчылчаан хевирден өске, интернады-биле кады өөредилге албан черлери тургустунуп турар:

- кайгамчыктыг салым-чаяаны илереп көстүп келгеннерге;

- өөредилгезиниң, кижизидилгезиниң талазы-биле шиитпирлээр айтырыгларлыг, психологтуг-эмчи-педагогтуг дуза хереглеттинип турар хайгааралаар болгаш азыраар улузу чок назы четпээннерге социалдыг чаңчыгыышкын, социал деткимче.

Айыттынган албан черлеринге өөренчикилерни чыып алырының бөлүү өөредилге албан чери болгаш тургузукчу-биле тодараттынар база ол ышкаш медээлер хөй-ниитиге дыңнаттынып чедиртинер.

Өөредилге албан черлеринге тургузукчунуң (Тыва Республиканың Чазааның болгаш тус чер бот-башкарылгазының) чөпшээрээни-биле тус черниң негелдебайдалын өөренип көргени-биле, транспорт ачы-дузазының чедирилгезин ап шыдавас черде чурттап турар база ол ышкаш өөредилгезиниң, кижизидилгезиниң талазы-биле шиитпирлээр айтырыгларлыг, психологтуг-эмчи-педагогтуң дуза хереглеттинип турар хайгааралаар болгаш азыраар улузу чок назы четпээннерге социалдыг чаңчыгыышкын, социал деткимче хереглеттинип турар өөренчикилерге ниити өөредилге албан черлериниң чанынга интернаттар ажыттынып турар.

Тыва Республиканың девискээринде интернаттыг күрүнеңиң болгаш муниципалитеттиң ниити өөредилге албан черлериниң ажыл-чорудулгазы Россия Федерациязының Чазааның ындыг албан черлеринге бадылааны дүрүмнери-биле таарыштыртынып турар.";

14-кү кезээнде "(оларны солуп турар кижилер)" деп сөстерни "(хоойлу езугаар төлээлекчилери)" деп сөстер-биле солуур;

18-ки кезээнде "(оларны солуп турар кижилер)" деп сөстерни "(хоойлу езугаар төлээлери)" деп сөстер-биле солуур;

19-ку кезээн дараазында эдилгелер-биле бижиир:

"19. Профессионал өөредилгениң өөредилге албан черлеринде хүндүскү хевирге өөренип турарлар "Шериг албанының болгаш шериг хүлээлгелериниң дугайында" федералдыг хоойлуга дүүштүр шериг албанынче кыйгырарындан соңгаарладыышкынны алыр эргелиг.";

20-ги кезээн күш чок болган деп санаар;

46) 50-ги чүүлде:

2-ги кезээнге дараазында уткалыг домакты немээр:

"Айыттынган хемчеглерни хандырары Тыва Республиканың Чазааның чарыгдаттынар хүлээлгелери болур.";

5-ки кезээниң 2-ги абзазында "тус черниң бот-башкарылга органнары-биле", "болгаш хөй-ниити чемненилгезиниң бүдүрүлгелери" деп сөстерни ап кааптар;

6-гы кезээн күш чок болган леп санаар;

47) 51-ги чүүлде:

чүүлдүң адында "(оларны солуп турар кижилерниң)" деп сөстерни "(хоойлу езугаар төлээлериниң)" деп сөстер-биле солуур;

1-ги кезээнде "(оларны солуп турар кижилерниң)" деп сөстерни "(хоойлу езугаар төлээлериниң)" деп сөстер-биле солуур;

дараазында уткалыг абзацты немей киирер:

"Өөреникчилерниң ада-иелери (хоойлу езугаар төлээлери) уругларының кол (үндезин) ниити өөредилгени чедип алырын хандырар хүлээлгелиг.";

2-ги кезээнде "(оларны солуп турар кижилерниң)" деп сөстерни "(хоойлу езугаар төлээлериниң)" деп сөстер-биле солуур;

3-кү кезээнде "(оларны солуп турар кижилерниң)" деп сөстерни "(хоойлу езугаар төлээлериниң)" деп сөстер-биле солуур;

4-кү кезээнде "(оларны солуп турар кижилерниң)" деп сөстерни "(хоойлу езугаар төлээлериниң)" деп сөстер-биле солуур;

5-ки кезээнде "(оларны солуп турар кижилерниң)" деп сөстерни "(хоойлу езугаар төлээлериниң)" деп сөстер-биле солуур;

48) 52-ги чүүлде:

2-ги кезээн дараазында эдилгелер-биле бижиир:

"2. Өөредилге албан черлеринге судтуң шиитккели-биле азы эмчиниң көргүзүглери-биле база ол ышкаш Россия Федерациязының кеземче херээ-биле болгаш ССРЭниң кеземче кодекизи-биле көрдүнген, сагыштыы-биле аар болгаш онза аар кемхерек үүлгедиишкиннер кылганы дээш суд шиитпириниң хуусаазы төнмээн болгаш агартынмаан херектиг кижилер башкы ажыл-чорудулгазын чорударынга киржир эргези чок."

Эмчиниң чогуур удур көргүзүглериниң сан-даңзызы Россия Федерациязының Чазаа-биле доктааттынып тургустунар.";

49) 53-кү чүүлде:

1-ги кезээнде "(керээ-биле)" деп сөстү ап кааптар;

2 дугаар кезээн дараазында эдилгелер-биле бижиир:

"2. Өөредилге албан черлериниң ажылдакчыларының албан-дужаалының талазы-биле, а ол ышкаш ажылдың бедик түңнелдии болгаш бедик шынарлыы дээш тариф хемчээлиниң хевир-шынарлары-биле дүүштүр тодараттынып турар ажылдакчыларның дорт күүседир хүлээлгелеринче кирбейн турар ажылдың немелде хевирлериниң күүселдези дээш шалыңга чедир төлевирлер болгаш немелде санаашкыннар Тыва Республиканың нормативтиг эргехоойлу актылары-биле дүүштүр доктааттынып тургустунар";

3-кү кезээн күш чок болган деп санаар;

50) 54-кү чүүлде:

адын дараазында эдилгелер-биле бижиир:

"54 чүүл. Өөредилге албан черииң ажылдакчыларының эргелери болгаш оларның социал деткимчезиниң хемчеглери";

2-ги кезээнде "башкылар" деп сөстү "педагогика ажылдакчылары" деп сөстер-биле солуур; "өөредилге номнарының" деп сөстерниң соонга "өөредилге албан черииң бадылааны, өөредилге программазынга дүүштүр" деп сөстерни киирер; "өөреникчилерниң" деп сөстүң соонга "өөреникчилерниң " деп биче секти салыр";

5-ки кезээнде:

2-ги абзацта "Күш-ажыл дугайында хоойлуларның кодекизи-биле" деп сөстерни "Күш-ажыл кодекизи-биле" деп сөстер-биле солуур;

3-кү абзацта "халаска" болгаш "ажылчы суурларга (хоорай хевирлиг суурларга)" деп сөстерни ап кааптар; дараазында уткалыг абзацты немээр:

"Педагогика ажылдакчылары (ооң иштинде ажыл-чорудулгазы өөредилге-биле холбашкан удуртукчу ажылдакчылар) болгаш көдээ черлерде чурттап база ажылдап турар өөредилге албан черлериниң специалистери шалыңга (тариф хемчээниң) 25 хуу хемчээлдиг немелде төлевирни база ол ышкаш коммунал ачы-дузазының хандырылгазы дээш Тыва Республиканың Чазаа-биле доктааттынып тургустунган хемчээлдер-биле болгаш нормативтери-биле чыл санында коммунал ачы-дузазын төлээриниң талазы-биле социал деткимчени алыр эргелиг болур.

Социал деткимчениң айыттынган хемчеглеринге бээр чарыгдалдарны Тыва Республиканың бюджединиң болгаш тус чер бюджеттериниң акша-хөреңгизинден чоруттунар.

Тус чер бот-башкарылга органнары педагогика ажылдакчыларынга шалыңга (тариф хемчээниң) немелде төлевирлерни тус чер бюджеттериниң акша-хөреңгизинден бээр, а ол ышкаш айыттынган специалистерниң чамдык бөлүктерин чурттаар бажың-балгаттар-биле хандырар эргелиг";

6 дугаар кезээнде "башкы" деп сөстү "педагогика ажылдакчызы" деп сөстер-биле солуур;

7-ги пунктуда "башкы" деп сөстү "педагогиктиг ажылдакчы" деп сөстер-биле солуур;

8-ки кезээн дараазында эдилгелер-биле бижиир:

"8. Тыва Республиканың удуртуп-баштаар эргезинде турар күрүнениң өөредилге албан черлериниң педагогиктиг ажылдакчыларынга (ооң иштинде ажыл-чорудулгазы өөредилге-биле холбашкан удуртукчу ажылдакчыларга) оларны деткиир сорулга-биле ном продукциялары болгаш өй-өйлеп үнер үндүрүлгелер-биле хандырарынга ай санында 150 рубль түңнүг акша компенсациязы төлеттинер, дээди профессионалдыг өөредилге албан черлеринге болгаш чогуур немелде профессионалдыг өөредилгениң ажылдакчыларынга - 100 рубль хемчээлдиг, өске өөредилге албан черлеринге, муниципалитеттиң өөредилге албан черлеринге – тус черниң бот-башкарылга органы-биле бо Хоойлунуң доктаатканы хемчээлге төлээр.

Бердинген чарыгдалдар тус черниң бот-башкарылга органнары-биле республика бюджединден чогуур субвенцияларның акша-хөреңгизиниң күсели-биле чорутунар";

9-11 кезектерни күш чок болур деп санаар;

12-ги кезээнде "доктааттынып тургустунган" деп сөстерни "пенсия тургузары" деп сөстер-биле солуур;

51) 55-ки чүүлде дараазында уткалыг 4-кү кезекти немей киирер;

"4. Тодаргай хуусааның дургузунда өөредилге албан черинге судтуң шиитпири-биле ажылдаар эргезин казыткан кижи ол хуусааның дургузунда өөредилге албан черинге ажылга хүлээп алдынган бооп болбас";

52) 56-гы чүүлде:

1 дугаар кезээн дараазында эдилгелер-биле бижиир:

"1. Россия Федерациязының Конституциязы-биле, федералдыг хоойлужудулга-биле болгаш керээлер-биле бердинген бүрүн эргелериниң деңнелинге Тыва Республика өөредилге талазы-биле даштыкы федеративтиг күрүнелер субъектилери-биле, даштыкы күрүнелерниң административтиг-девискээр өөредилгези-биле бүгү делегей болгаш даштыкы-экономиктиг харылзааларны боттандырарынга эргелиг болур.";

2 дугаар кезээнде "бүгү делегейниң" деп сөстерни "дорт" деп сөс-биле солуур;

3 дугаар кезээн дараазында эдилгелер-биле бижиир:

"3. Россия Федерациязының өөредилге албан черлеринге даштыкы хамаатыларны өөредири, белеткээри болгаш мергежилин бедидери Россия Федерациязының даштыкы өөредилге албан черлеринде хамаатылар ышкаш дөмей болур болгаш өөредилге албан черлери, ассоциациялар, өөредилгени удуртуп-баштаар органнар-биле, өске-даа юридиктиг эргелиг кижилер-биле чардынып турар, а ол ышкаш хуу-даа кижилер-биле Россия Федерациязының бүгү делегей керээлери-биле дүүштүр дорт керээлер талазы-биле боттандыртынар.

5 дугаар кезээнде "Тыва Республиканың болгаш " деп сөстерни ап кааптар;

6 дугаар кезээн күш чок болган деп санаар.

2 чүүл. Бо Хоойлу 2005 чылдың январь 1-ден күштүг болуп эгелээр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. ООРЖАК.

Кызыл хоорай
№ 988 УХ-I
2004 чылдың декабрь 29.

Тараачын (арат) ажыл-агыйының дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2004 чылдың декабрь 8-те хүлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2004 чылдың декабрь 28-те чүүлдүг деп көрген

Бо Хоойлу "Тараачын (фермер) ажыл-агыйының" дугайында Федералдыг хоойлу-биле дүүштүр Тыва Республикага тараачын (арат) ажыл-агыйының эрге-хоойлу, экономиктиг болгаш социал үндезиннерин тургузарын болгаш ажыл-чорудулгазын тодарадыр, Тыва Республиканың девискээринде чурттап турар Россия Федерациязының хамаатыларынга тараачын (арат) ажыл-агыйын тургузарынга, кылып чорударынга болгаш ону хөгжүдеринге боттускайлаң эргени магадылап турар.

1 эге. **Ниити дүрүмнер**

1 чүүл. **Тараачын (арат) ажыл-агыйының дугайында билиишкин**

1. Тараачын (арат) ажыл-агыйы (моон соңгаар арат ажыл-агыйы) - көдээ ажыл-агый продукциязының бүдүрүлгезинге үндезилеттинген болгаш ажыл-чорудулгазы көдээ ажыл-агый продукциязының бүдүрүлгези, болбаазырадылгазы, кадагалап шыгжаары, сөөртүлгези, сайгарылгазы-биле холбашкан өске-даа ажыл-агый болур.

2. Арат ажыл-агыйы дээрге төрел бөлүк холбаалыг болгаш (азы) ниити өнчүзүнде бүдүрүлгениң эт-хөреңгизи бар болгаш дериг-херекселдиг, көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин болгаш ооң-биле холбашкан өске-даа ажыл-чорудулганы кады боттандырып турар хамаатыларның каттыжыышкыны болур.

3. Арат ажыл-агыйын чаңгыс хамааты тургускан бооп болур.

4. Арат ажыл-агыйы юридиктиг эрге тургуспайн, сайгарлыкчы ажыл-чорудулганы боттандырып турар.

Юридиктиг эргелиг чер тургуспайн боттандырып турар арат ажыл-агыйының сайгарлыкчы ажыл-чорудулгазынга, бир эвес федералдыг хоойлудан өске-даа чүүлдер тыптып келбейн турар болза, коммерция организациялары болуп турар юридиктиг эргелиг кижилерниң ажыл-чорудулгазын таарыштырар, Россия Федерациязының өске-даа нормативтиг эрге-хоойлу актыларының азы эрге-хоойлу хамаарылгаларының ужур-утказының хамааты хоойлужудулгазының дүрүмү ажыглаттынар.

5. Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга дүүштүр арат ажыл-агыйы көдээ ажыл-агый бараанының бүдүрүкчүзү деп санаттынып болур.

2 чүүл. **Күрүне болгаш арат ажыл-агыйы**

1. Күрүне эрге-чагыргазының органы, тус чер бот-башкарылга органы арат ажыл-агыйларының тургустунарынга болгаш оларның боттарының ажыл-чорудулгазын боттандырарынга дузаны көргүзүп, арат ажыл-агыйларынга, ооң иштинде арат ажыл-агыйларының саң-хөө болгаш өске-даа курлавырларже киреринң хандырарынга экономиктиг болгаш социал инфраструктураның тургустунар аргазы-биле, а ол ышкаш биче сайгарлыкчы чорук дугайында Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле дүүштүр деткимчени көргүзүп турар.

2. Арат ажыл-агыйларының ажыл-агый болгаш өске-даа чорудулгаларынче Россия Федерациязының хоойлужудулгазында көрдүнген таварылгалардан аңгыда, күрүне эрге-чагырга органнарының, тус чер бот-башкарылга органнарының киржилгезин болдурбас.

2 эге. **Арат ажыл-агыйын тургузары**

3 чүүл. **Арат ажыл-агыйын тургузарынга эрге**

1. Россия Федерациязының ажыл-агый кылып шыдаар хамаатылары, даштыкы хамаатылар болгаш хамааты болбайн турар кижилер арат ажыл-агыйын тургузар эргелиг болур.

2. Арат ажыл-агыйының кежигүннери болза:

1) ашаа, кадайы, оларның ада-иези, уруглары, акылары, угбалары, уругларының уруглары, а ол ышкаш кайызының-даа кырган ада-иези, ынчалза-даа олар үш өгбүледен хөй эвес болур ужурлуг;

2) арат ажыл-агыйының кежигүннериниң 16 хар четкен назылыг уруглары, уругларының уруглары, акылары болгаш угбалары;

3) арат ажыл-агыйының баштыңы-биле төрел харылзаазы чок хамаатылар, бир эвес ындыг хамаатыларның саны бештен ашпас болза, бооп болур.

4 чүүл. **Арат ажыл-агыйын тургузарының дугайында дугуржулга**

1. Арат ажыл-агыйын чаңгыс кижи тургузуп турар таварылгада дугуржулга чарары негеттинмес.

2. Арат ажыл-агыйы тургузар күзелин илереткен хамаатылар боттарының аразында дугуржулганы чарар.

3. Арат ажыл-агыйын тургузар дугайында дугуржулгага (моон соңгаар дугуржулга) дараазында сан-медээлерни киирер:

1) арат ажыл-агыйының кежигүннериниң дугайында;

2) арат ажыл-агыйының баштыңының ол ажыл-агыйның кайы-бир кежигүнүн хүлээп көргенииниң, бо Хоойлунуң 18-ки чүүлү-биле дүүштүр арат ажыл-агыйының баштыңының бүрүн эргелериниң болгаш арат ажыл-агыйын эргелеп-башкарарының чурумунуң дугайында;

3) арат ажыл-агыйының кежигүннериниң эргелериниң болгаш хүлээлгелериниң дугайында;

4) арат ажыл-агыйының эт-хөреңгизин тургузарының чурумунуң, ол эт-хөреңгини эдилээр, ажыглаар, удуртуп-башкарар чурумунуң дугайында;

5) арат ажыл-агыйының кежигүнүнге хүлээп алырының чурумунуң болгаш арат ажыл-агыйының кежигүнүндең үнериниң чурумунуң дугайында;

6) арат ажыл-агыйының ажыл-чорудулгазындан алдынган кат-чимисти, продукцияны болгаш орулгаларны хуваарының чурумунуң дугайында.

4. Чөпшээрежилгеге арат ажыл-агыйы тургузары-биле күзелин илереткен хамаатыларның төрел болурун бадыткап турар документилерниң хоолгазын кожар.

5. Чөпшээрежилгеге арат ажыл-агыйының бүгү кежигүннери холунуң үжүүн салыр.

6. Арат ажыл-агыйының кежигүннериниң өөренип көргени-биле чөпшээрежилгеге хамааты хоойлужудулгазынга чөрүшкек эвес өске-даа негелде-байдалдарны киирип болур.

7. Арат ажыл-агыйының тургузуунга хамаарышкан өскерилгелер, арат ажыл-агыйының кежигүннери-биле чардынып турар дугуржулгаже кииртинген турар ужурлуг.

5 чүүл. **Арат ажыл-агыйын тургузарының күрүне бүрүткели**

Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле доктааттынып тургустунган чурум езугаар ооң күрүне бүрүткелин кылган хүнүнден эгелээш, арат ажыл-агыйы тургустунган деп санаттынар.

3 эге. **Арат ажыл-агыйының эт-хөреңгизи**

6 чүүл. **Арат ажыл-агыйының эт-хөреңгизиниң тургузуу**

1. Арат ажыл-агыйының эт-хөреңгизиниң тургузуунче чер участогу, тарымал үнүштер, ажыл-агыйжы болгаш өске-даа улуг тудуглар, үнүш-дүжүткүр черлер болгаш өске-даа тудуглар, продуктулуг болгаш ажылчын мал-маган, куш, көдээ ажыл-агый техниказы болгаш дериг-херексел, транспорт херексели, инвентарьлыг болгаш арат ажыл-агыйының ажыл-чорудулгазын боттандырарынга эргежок чугула өске-даа эт-хөреңги кирип турар.

2. Арат ажыл-агыйының эт-хөреңгизин ажыглаанының түңнелинде алдынган катчимис, продукция болгаш орулгалары арат ажыл-агыйының кежигүннериниң ниити эт-хөреңгизи болур.

3. Арат ажыл-агыйының эт-хөреңгизи, бир эвес оларның аразында дугуржулгада өске чүүлдер тургустунмаан болза, ооң кежигүннериниң кады ниити өнчү эргезинге хамааржыр.

Арат ажыл-агыйының эт-хөреңгизинде өнчү үлүүнүң эргези турда, арат ажыл-агыйының кежигүннериниң үлүү ажыл-агый кежигүннериниң аразында дугуржулгазы-биле доктааттынып тургустунар.

4. Арат ажыл-агыйының эт-хөреңгизиниң тургузуунче кирип турар объектилерниң сан-даңзызы, арат ажыл-агыйының эт-хөреңгизин тургузарының чуруму арат ажыл-агыйының кежигүннериниң удурдедир чөпшээрежилгези-биле доктааттынып тургустунар.

7 чүүл. **Арат ажыл-агыйының эт-хөреңгизин эдилээри болгаш ажыглаары**

Арат ажыл-агыйының кежигүннери ажыл-агыйның эт-хөреңгизин демниг эдилээр болгаш ажыглаар. Арат ажыл-агыйының эт-хөреңгизин эдилээриниң болгаш ажыглаарының чуруму бо Хоойлунуң 4-кү чүүлүнге дүүштүр арат ажыл-агыйының кежигүннериниң аразында чардынган чөпшээрежилгези-биле тодараттынар.

8 чүүл. **Арат ажыл-агыйының эт-хөреңгизин аайлап башкарары**

1. Арат ажыл-агыйының эт-хөреңгизин

аайлап башкарарының чуруму бо Хоойлунуң 4-кү чүүлүнге дүүштүр арат ажыл-агыйының кежигүннериниң аразында чардынган чөпшээрежилге-биле тодараттынар.

2. Арат ажыл-агыйының эт-хөреңгизин аайлап башкарарын арат ажыл-агыйының сонуургалдарынга дүүштүр арат ажыл-агыйының баштыңы боттандырар.

3. Арат ажыл-агыйының баштыңының арат ажыл-агыйының сонуургалдарынга кылдынган дугуржулгаларының талазы-биле бо Хоойлунуң 6-гы чүүлүнде тодараттынганын езугаар арат ажыл-агыйы бодунуң эт-хөреңгизи-биле харыылаар. Арат ажыл-агыйының баштыңының кылган дугуржулгазы, бир эвес ол дугуржулга арат ажыл-агыйының баштыңының бодунуң хууда сонуургалдарынга кылдынган деп бадыткаттынмаан болза, арат ажыл-агыйының сонуургалдарынга кылдынган деп санаттынар.

9 чүүл. **Арат ажыл-агыйының эт-хөреңгизиниң хуваалдазы**

1. Арат ажыл-агыйындан кайы-бир кежигүн үнүп турда, чер участогу болгаш арат ажыл-агыйының бүдүрүлге эт-херексели хуваалдага хамаарышпас.

2. Хамааты арат ажыл-агыйындан үнүп турар таварылгада арат ажыл-агыйының ниити эт-хөреңгизинде үлүүнге дүүштүр акша компенсациязын алыр эргелиг болур. Акша компенсациязын төлеп бээриниң хуусаазы арат ажыл-агыйының кежигүннериниң аразында удур-дедир чөпшээрежилгези-биле азы бир эвес удур-дедир чөпшээрежилге чедип алдынмаан таварылгада суд чуруму-биле тодараттынар болгаш арат ажыл-агыйының кежигүнүнүң арат ажыл-агыйындан үнериниң дугайында билдириишкин бижээн хүнүнден эгелээш, бир чылдан эртпес турар ужурлуг.

3. Арат ажыл-агыйындан үнүп турар хамааты оон үнгенииң соонда ийи чылдың дургузунда ооң арат ажыл-агыйындан үнеринге чедир үеде арат ажыл-агыйының ажыл-чорудулгазының түңнелинде тыптып келген хүлээлгелерниң талазы-биле арат ажыл-агыйының эт-хөреңгизинде бодунуң үлүүнүң өртээниң хемчээли хире субсидия алыкчызы харыысалгалыг болур.

4. Арат ажыл-агыйын соксадып турар үеде бүгү кежигүннерниң кежигүнден үнгени-биле холбаштыр арат ажыл-агыйының эт-хөреңгизи Россия Федерациязының Хамааты кодекизинге дүүштүр арат ажыл-агыйының кежигүннериниң аразынга хуваалдага хамааржыр.

10 чүүл. **Арат ажыл-агыйының эт-хөреңгизинге салгакчы болуру**

Арат ажыл-агыйының эт-хөреңгизиниң салгакчызы болуру Россия Федерациязының Хамааты кодекизинге дүүштүр боттандыртынар.

4 эге. **Арат ажыл-агыйын тургузарынга болгаш ооң ажыл-чорудулгазын боттандырарынга бердинер болгаш тыпсып бердинип турар чер участоктары**

11 чүүл. **Арат ажыл-агыйын тургузарынга болгаш ооң ажыл-чорудулгазын боттандырарынга бердинер болгаш тыпсып бердинип турар чер участоктары**

1. Арат ажыл-агыйын тургузарынга болгаш ооң ажыл-чорудулгазын боттандырарынга көдээ ажыл-агыйга ажыглаар черлерден чер участоктары бердинген болгаш тыпсып бердинген бооп болур.

2. Арат ажыл-агыйының ажыл-чорудулгазын боттандырарынга эргежок чугула бажың-балгат, тудуг болгаш улуг тудуглар тударынга көдээ ажыл-агыйга ажыглаар болгаш өске-даа бөлүктүң черлериниң чер участоктары бердинген болгаш тыпсып бердинген бооп болур.

3. Арат ажыл-агыйын тургузарынга болгаш ооң ажыл-чорудулгазын боттандырарынга бердинип турар болгаш тыпсып бердинип турар чер участоктары Россия Федерациязының чер хоойлужудулгазы-биле дүүштүр тургустунар.

12 чүүл. **Тыва Республиканың күрүне өнчүзүнде турар азы муниципалитет тургузугларының өнчүзүнде турар көдээ ажыл-агыйга ажыглаар черлерден арат ажыл-агыйы тургузар болгаш ооң ажыл-чорудулгазын боттандырарынга чер участоктарын бээриниң чуруму**

1. Арат ажыл-агыйы тургузар болгаш ооң ажыл-чорудулгазын боттандырарынга сонуургалдыг хамаатылар Тыва Республиканың күрүне өнчүзүнде болгаш муниципалитет тургузугларының өнчүзүнде турар көдээ ажыл-агыйга ажыглаар черлерден чер участогун бээриниң дугайында Тыва Республиканың Чазааның тускай бүрүн эргелиг төлээлекчи органынче (моон соңгаар тускай бүрүн эргелиг төлээлекчи орган) азы тус чер бот-башкарылга органынче билдириишкинни киирер. Билдириишкинге дараазында чүүлдерни айыткан турар ужурлуг:

1) чер участоктарын ажыглаарының сорулгазы (арат ажыл-агыйын тургузары, ажыл-чорудулгазын боттандырары, ону калбартыры);

2) бердинип турар чер участогунга хереглел эргелери (өнчүге азы арендага);

3) чер участоктарын өнчүге бээриниң негелде-байдалдары (төлевир дээш азы халаска);

4) чер участоктарының арендазының хуусаазы;

5) бердинип турар чер участоктарының хемчээлдериниң барымдаазы (арат ажыл-агыйының кежигүннериниң саны, арат ажыл-агыйының ажыл-чорудулгазының хевирлери);

6) чер участоктарының чижеглей турар чери.

2. Билдириишкинге бо Хоойлунуң 4-кү чүүлүнге дүүштүр арат ажыл-агыйының кежигүннериниң аразында чардынган чөпшээрежилге коштунган турар ужурлуг.

3. Тус чер бот-башкарылга органы азы ооң даалгазы-биле чогуур чер тургузуунуң талазы-биле организация бо чүүлдүң 1-ги кезээнде айыттынганы езугаар девискээрлерни зоналаарының талазы-биле тускай бүрүн эргелиг төлээлекчи органче билдириишкин азы дилег кирген соонда, бир айның дургузунда чер участогунуң кызыгаарының төлевилелин кылырын хандырар болгаш ону бадылаар.

4. Тускай бүрүн эргелиг төлээлекчи орган азы тус чер бот-башкарылга органы өнчүге бээрин дилээн чер участогун төлевирлиг азы арендага халас бээриниң дугайында шиитпирни ооң кызыгаарының төлевилели-биле 14 хонуктуң дургузунда хүлээп алыр.

5. Арат ажыл-агыйын тургузар, ажыл-чорудулгазын боттандырар, азы калбартыр сорулга-биле ап турар чер участоктарын садып азы арендага ап турарының керээзи билдириишкин ээзиниң чер участогунуң кадастр картазын (планын) тускай бүрүн эргелиг төлээлекчи органга азы тус чер бот-башкарылга органынга бергенииң соонда, 7 хонуктуң дургузунда чардынар.

6. Тускай бүрүн эргелиг төлээлекчи органның азы тус чер бот-башкарылга органының тараачын ажыл-агыйын тургузары-биле болгаш ооң ажыл-чорудулгазын боттандырары-биле дилээн чер участогунга ойталаашкыны суд шиитпири-биле күш чок болдунуп болур.

7. Ажыл-чорудулгазының кол угланыышкыны сад ажыл-агыйы-биле, хааглыг черге ногаа өстүрери-биле, куш ажыл-агыйы, чечек ажыл-агыйы, үрезин ажыл-агыйы, ары ажыл-агыйы, балык ажыл-агыйы-биле холбашкан азы көдээ ажыл-агый продукциязын бүдүрер сорулгалыг өске-даа ажыл-чорудулгазы технология талазы-биле чер участоктарын ажыглаарынга чөпшээреп турар хемчээли Тыва Республиканың чер хоойлужудулгазы-биле доктааттынып тургустунган чер участоктарының эң кудуку хемчээлинден бичии хемчээлдиг арат ажыл-агыйларынга чер участоктарының эң кудуку хемчээли доктааттынмас.

13 чүүл. **Көдээ ажыл-агыйның ажыглалдыг черлерин хуужутканының түңнелинде тыптып келген чер участогун чер үлүүнче кииргенинден үндүрүп бээри**

1. Көдээ ажыл-агыйга ажыглаар черлерден чер участогунга ниити өнчү эргелиг чер үлүүнүң эдилекчизи болур хамааты арат ажыл-агыйын тургузарынга болгаш калбартырынга "Көдээ ажыл-агыйга ажыглаар черлерни садып-саарарының дугайында" 2002 чылдың июль 24-те үнген № 101 Федералдыг хоойлунуң күш киргенинге чедир көдээ ажыл-агыйның ажыглалдыг черлерин хуужутканының түңнелинде тыптып келген чер үлүүн үндүрүп бээрин негээр эргелиг болур.

2. Бо чүүлдүң 1-ги кезээнде айыттынган сорулгаларга көдээ ажыл-агыйның ажыглалдыг черлерин хуужутканының түңнелинде тыптып келген чер участогунга ниити өнчү эргелиг чер үлүүн үндүрүп бээриниң негелде-байдалы болгаш чуруму "Көдээ ажыл-агыйга ажыглаар черлерни садып-саарарының дугайында" 2002 чылдың июль 24-те үнген № 101 Федералдыг хоойлуга дүүштүр тодараттынар.

5 эге. **Арат ажыл-агыйының кежигүннери**

14 чүүл. **Арат ажыл-агыйынга чаа кежигүннерни хүлээп алыры болгаш арат ажыл-агыйының кежигүнү болурун соксадыры**

1. Бо Хоойлунуң 3 чүүлүнүң 2-ги кезээниң негелделеринге дүүштүр арат ажыл-агыйынга чаа кежигүннер хүлээп алдынган бооп болур.

2. Арат ажыл-агыйынга чаа кежигүннерни хүлээп алыры хамаатының бижимел хевирге бижээн билдириишкинииниң үндезинге арат ажыл-агыйының кежигүннериниң чөпшээрежилгези-биле боттандыртынар.

3. Арат ажыл-агыйынга кежигүн болуру арат ажыл-агыйының кежигүнүнден үнүп турда азы арат ажыл-агыйының кежигүнү чок болган таварылгада соксаар.

4. Арат ажыл-агыйындан арат ажыл-агыйының кежигүнүнүң үнери ооң бижимел хевирге бижиттинген билдириишкини-биле боттандыртынар.

15 чүүл. **Арат ажыл-агыйының кежигүннериниң эргелери болгаш хүлээлгелери**

1. Арат ажыл-агыйының кежигүннери арат ажыл-агыйының удур-дедир чөпшээрежилгези-биле иштики хүн чурумун, мергежил болгаш ажыл-агый хереглели-биле эргелерин болгаш хүлээлгелерин, а ол ышкаш доктааттынып тургустунган хүлээлгелерни күүсетпээни дээш харыысалгалыг болурун доктаадып тургузар.

2. Арат ажыл-агыйының кежигүн бүрүзү арат ажыл-агыйының кылып чоруттунган ажыл-чорудулгазындан орулгаларының кезээнге, акша болгаш (азы) кат-чимис, продукция хевиринге (арат ажыл-агыйының кежигүн бүрүзүнүң хууда орулгазы) эргелиг болур. Арат ажыл-агыйының кежигүн бүрүзүнге хууда орулгазының төлевириниң хемчээли болгаш хевири арат ажыл-агыйының кежигүннериниң аразында чөпшээрежилгези-биле тодараттынар.

16 чүүл. **Арат ажыл-агыйының кежигүннериниң социал болгаш пенсия камгаладылгазы**

Арат ажыл-агыйының кежигүннери социал болгаш пенсия камгаладылгазының талазы-биле эрге-хоойлу хамаарылгаларынче Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга дүүштүр эки тура-биле кирип алыр эргелиг.

17 чүүл. **Арат ажыл-агыйының баштыңы**

1. Арат ажыл-агыйының баштыңынга арат ажыл-агыйының кежигүннериниң чөпшээрежилгези-биле ооң кежигүннериниң бирээзи бооп болур. Бир эвес арат ажыл-агыйын чаңгыс хамааты тургузуп алган таварылгада ол арат ажыл-агыйының баштыңы болур.

2. Арат ажыл-агыйының баштыңы ооң киирип турары арат ажыл-агыйының сонуургалынга ак сеткилдиг болгаш эки удуртукчу кылдыр ажылдаар ужурлуг болгаш ажыл-агыйның болгаш ооң кежигүннериниң эргезин болгаш хоойлу езугаар сонуургалдарын кызагдап болгу дег ажылды кылыр эргези чок.

18 чүүл. **Арат ажыл-агыйының баштыңының бүрүн эргелери**

Арат ажыл-агыйының баштыңы:

1) арат ажыл-агыйының ажыл-чорудулгазын организастаар;

2) арат ажыл-агыйының өмүнээзинден бүзүредилге чокка ажылдарны кылыр, ооң иштинде ооң сонуургалдарын саналдап киирер болгаш дугуржулгаларны кылыр;

3) бүзүредилгелерни бээр;

4) арат ажыл-агыйынга ажылчыннарның ажылче хүлээп алыышкынын болгаш оларны үндүрерин боттандырар;

5) арат ажыл-агыйының учет болгаш отчет чорудулгазын организастаар;

6) арат ажыл-агый кежигүннериниң аразында чөпшээрежилгелер-биле тодараттынган өске-даа бүрүн эргелерни боттандырар.

19 чүүл. **Арат ажыл-агыйының баштыңының халажыры**

1. Арат ажыл-агыйының баштыңының бодунуң хүлээлгелерин 6 айдан ажыр күүседир аргазы чок болган азы ооң чок болганы-биле, чок болза бодунуң бүрүн эргелерин күүседиринден эки тура-биле ойталаан таварылгада арат ажыл-агыйның кежигүннери аразында чөпшээрежилгези-биле арат ажыл-агыйының кежигүнүнден бир кижини орнунга хүлээп алыр.

2. Арат ажыл-агыйының баштыңының халажырының дугайында бо Хоойлунуң 4-кү чүүлү-биле дүүштүр ажыл-агыйның кежигүннериниң чарып алган чөпшээрелдугуржулгазында айыттынган турар ужурлуг.

3. Арат ажыл-агыйының баштыңының халажылгазы ооң арат ажыл-агыйының кежигүнү болурун соксатпайн турар.

6 эге. **Арат ажыл-агыйының ажыл-чорудулгазы**

20 чүүл. **Арат ажыл-агыйының ажыл-чорудулгазының хевирлери**

1. Арат ажыл-агыйының ажыл-чорудулгазының кол-кол хевирлери көдээ ажыл-агый продукциязының бүдүрүлгези болгаш болбаазырадылгазы, а ол ышкаш көдээ ажыл-агый продукциязының, боттуң бүдүрүлгезиниң сөөртүлгези, кадагалап шыгжаары болгаш сайгарылгазы болур.

2. Арат ажыл-агыйының кежигүннери ажыл-агыйның ажыл-чорудулгазының хевирлерин, боттуң сонуургалдарындан көдээ ажыл-агый продукциязын бүдүрер хемчээлин бот-тускайлаң тодарадыр.

3. Арат ажыл-агыйының боттуң хереглелдеринге автомобиль транспорту-биле боттандырып турар сөөртүлгелери:

1) чиг эт, мал чемнери;

2) көдээ ажыл-агый продукциязындан бүдүрген болгаш болбаазыраткан чүүлдерни дажыры;

3) көдээ ажыл-агый техниказы болгаш аңаа артык кезектер;

4) үрезин;

5) чемишчидилге;

6) кывар-чаар материалдар;

7) арат ажыл-агыйының хереглелдерин хандырарынга ажыглаттынып турар өскедаа чүүктер болур.

21 чүүл. **Арат ажыл-агыйының бүдүрүлге чорудулгазының угланыышкыннары**

Арат ажыл-агыйы көдээ ажыл-агый продукциязының бүдүрүлгезинге дараазында угланыышкыннарлыг бооп болур:

1) хову (тарылга) культураларының дүжүдүн тарыыры, үрезин ажыл-агыйы;

2) ногаа болгаш чечек ажыл-агыйлары (ооң иштинде хааглыг, ыжык черге);

3) сад ажыл-агыйы;

4) мал ажыл-агыйы, куш ажыл-агыйы;

5) ары ажыл-агыйы;

6) балык ажыл-агыйы;

7) көдээ ажыл-агый продукциязын бүдүрениң, амгы хоойлужудулга-биле хоруттунмаан өске-даа угланыышкыннары.

Арат ажыл-агыйы ооң кежигүннериниң санындан болгаш оларның сонуургалдарындан, ажыл-агыйның турар черииң бойдус-климаттыг байдалдарындан, оларның кежигүннериниң чаңчыккан амыдырал-ажылынга хамаарыштыр көдээ ажыл-агый продукциязының бүдүрүлгезин чаңгыс азы элээн каш угланыышкыннарлыг кылдыр чорудуп болур.

7 эге. **Арат ажыл-агыйларының каттыжыышкыннары**

22 чүүл. **Арат ажыл-агыйының каттыжыышкыннары**

Арат ажыл-агыйлары боттарының сайгарлыкчы ажыл-чорудулгазын аайлаштыр таарыштырар сорулга-биле ниити эт-хөреңгиге сонуургалдарын киирерингe болгаш камгалаарынга аразында керээ-биле ассоциация хевиринге каттыжыышкыннарны азы девискээр болгаш адырлар аайы-биле арат ажыл-агыйларының эвилелдерин тургузуп болур база ол ышкаш коммерция болгаш коммерция эвес организацияларның кежигүннери, киржикчилери, тургузукчулары бооп болур.

8 эге. **Арат ажыл-агыйын соксадыры**

23 чүүл. **Арат ажыл-агыйын соксадырының үндезиннери**

1. Арат ажыл-агыйын дараазында таварылгаларда соксадып болур:

1) арат ажыл-агыйын соксадырының дугайында ажыл-агыйның кежигүннериниң чаңгыс үннүг шиитпири бар таварылгада;

2) бир эвес арат ажыл-агыйының кежигүннеринден азы оларның салгалдарындан ажыл-агыйның чорудулгазын уламчылаар күзелдиг чаңгыс-даа кижи артпаан таварылгада;

3) арат ажыл-агыйының шинээ чок (буурааң) таварылгада;

4) арат ажыл-агыйының эт-хөреңги баазазынга бүдүрүлге кооперативин азы ажыл-агыйжы эштежилгелерни тургускан таварылгада;

5) суд шиитпириниң үндезининге.

2. Арат ажыл-агыйын соксадыры-биле холбаштыр тыптып келген маргылдааларны суд чуруму-биле шиитпирлээр.

24 чүүл. **Арат ажыл-агыйын соксадырының чуруму**

Арат ажыл-агыйын соксадыры, бир эвес федералдыг хоойлудан, Россия Федерациязының өске-даа нормативтиг эрге-хоойлу актыларының азы эрге-хоойлу хамаарылгаларының алыс утказындан өске чүүлдер үндүртүнмээн болза, Россия Федерациязының Хамааты кодекизиниң дүрүмнери-биле боттандыртынар.

9 эге. **Түңнел болгаш шилчилгелиг дүрүмнер**

25 чүүл. **Түңнел болгаш шилчилгелиг дүрүмнер**

1. Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнден эгелеп күштүг болуп эгелээр.

2. "Тараачын (фермер) ажыл-агыйының дугайында" 1990 чылдың ноябрь 22-де үнген РСФСР-ниң Хоойлузунга дүүштүр юридиктиг эргелиг черлер кылдыр тургустунган арат ажыл-агыйлары 2010 чылдың январь 1-ге чедир үеде юридиктиг эргелиг черлер эрге-байдалын камгалап арттырар эргелиг.

Ындыг арат ажыл-агыйларынга бо Хоойлунуң хемчээли "Тараачын (фермер) ажыл-агыйының дугайында" 2003 чылдың июнь 11-де үнген № 74 Федералдыг хоойлудан, Россия Федерациязының өскедаа нормативтиг эрге-хоойлу актыларының болгаш эрге-хоойлу хамаарылгаларының алыс утказындан өске чүүлдер үндүртүнмээни хире тараар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. ООРЖАК.

Кызыл хоорай
№ 986 УХ-I
2004 чылдың декабрь 29.

“Тыва Республиканың девискээринге административтиг харыысалга дугайында” Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер киирер дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2004 чылдың декабрь 8-те хүлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2004 чылдың декабрь 29-та чүүлдүг деп көрген

1 чүүл

“Тыва Республиканың девискээринге административтиг харыысалга дугайында” 2003 чылдың февраль 14-те үнген № 153 (2004 чылдың май 5-те № 510 УХ- 1 Тыва Республиканың Хоойлузунуң эдилгезибиле) (“Тувинская правда”, 2003, февраль 20; “Шын”, 2004, май 28) Тыва Республиканың Хоойлузунга дараазында өскерилгелерни киирер:

1) 2.1 чүүлдүң бирги кезээнде “негелделерин” деп сөстүң соонга “киирери” деп сөстү, “(күүсекчи, хоойлужудулга, төлээлекчи),” деп сөстерниң мурнунга “Тыва Республиканың Саналга палатазының” деп сөстерни немээр;

2) 2.3 чүүлге дараазында утканы немээр:

“2.3 чүүл

Тыва Республиканың хоойлуларын, Тыва Республиканың Чазааның Даргазының доктаалдарын болгаш айтыышкыннарын, Тыва Республиканың Чазааның, Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарының, оларның бүрүн эргелериниң деңнелинге хүлээп алдынган болгаш хоойлужудулга-биле доктааттынып тургустунган чурум езугаар күштүг болуп кирген доктаалдарын күүсетпези, бир эвес Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле азы Тыва Республиканың хоойлужудулгазы-биле, өске чүүлдер доктааттынмаан болза, -

хамаатыларга күш-ажыл төлевириниң эң кудуку хемчээлдериниң 3-тен 7 чедир, албан-дужаалдыг кижилерге – күш-ажыл төлевириниң эң кудуку хемчээлдериниң 10-дан 20 чедир, юридиктиг эргелиг кижилерге – күш-ажыл төлевириниң эң кудуку хемчээлдериниң 50-ден 300 чедир деңнелинге административтиг торгаал онаарын болдурар.

Тус чер бот-башкарылга органнарының нормативтиг эрге-хоойлу актыларының негелделерин күүсетпээни, а тус чер бот-башкарылгазының албан-дужаалдыг кижизиниң, оларның бүрүн эргелериниң деңнелинге хүлээп алдынган доктаалдарны, доктааттынган хуусаада күүсетпээнинге дөмей, бир эвес Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле азы Тыва Республиканың хоойлужудулгазы-биле өске чүүлдер көрдүнмээн болза, хамаатыларга күш-ажыл төлевириниң эң кудуку хемчээлдериниң 2-ден 5 чедир, албан-дужаалдыг кижилерге – күш-ажыл төлевириниң эң кудуку хемчээлдериниң 7-ден 15 чедир, юридиктиг эргелиг кижилерге –күш-ажыл төлевириниң эң кудуку хемчээлдериниң 30-ден 200-ке чедир хемчээлинге административтиг торгаал онаарын болдурар”;

3) 7.1 чүүлдүң бирги кезээнде:

а) 1-ги пунктуну дараазында эдилгелер-биле бижиир:

“1) Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарының депутаттары, Тыва Республиканың Чазааның бүрүн эргелиг кылдыр төлээлеттирген күүсекчи эрге-чагырга органнарының албан-дужаалдыг кижилери - бо Хоойлунуң 2.1 чүүлү-биле, 2.3 чүүлдүң 1-ги кезээ-биле көрдүнген, административтиг эрге-хоойлу хажыдыышкыннарының дугайында”;

б) 2-ги пунктуда “2.2 чүүл-биле” деп сөстүң соонга “2.3 чүүлдүң ийиги кезээ-биле” деп сөстерни немээр;

в) 3-кү пунктуда “2.1, 3.1, чүүлдер-биле” деп сөстерниң соонга “2.3 чүүлдүң ийиги кезээ-биле, чүүлдер-биле” деп сөстерни немээр;

г) 4-кү пунктуда “2.1, 2.2 чүүлдер-биле” деп сөстерниң соонга “2.3 чүүлдүң 2-ги кезээ-биле, чүүлдер-биле” деп сөстерни немээр;

4) 7.2 чүүлдүң 1-ги кезээнге “2.1, 2.2 чүүлдер-биле” деп сөстерниң соонга “2.3” деп сан-чурагайларны немээр;

5) 7.2 чүүлдүң 4-кү кезээн дараазында эдилгелер-биле бижиир:

“4. Эрге-хоойлу үрекчилеринден тыртканторгаалдың түңү, Россия Федерациязының бюджет системазының чогуур бюджетеринче, амгы күштүг болуп турар хоойлужудулга-биле доктааттынган чурум езугаар болгаш нормативтер-биле киир санаттынар”.

2 чүүл

Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден эгелеп, күштүг болуп эгелээр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. Ооржак.

Кызыл хоорай
№ 996 УХ – I
2004 чылдың декабрь 29.

“Черлерни үнүш-дүжүттүг кылдыр экижидер дугайында” Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер киирер дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2004 чылдың декабрь 22-де хүлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2004 чылдың декабрь 28-те чүүлдүг деп көрген

1 чүүл

“Черлерни үнүш-дүжүттүг кылдыр экижидер дугайында” 1997 чылдың март 18-те үнген № 741 (Тувинская правда, 1997 ч., июнь 26) Тыва Республиканын Хоойлузунга дараазында өскерилгелерни киирер:

1) 3-кү чүүлде “өске” деп сөстүң соонга “нормативтиг” деп сөстү немээр, “Хоойлунуң” деп сөстүң соонга “болгаш өске-даа нормативтиг эрге-хоойлу актыларының” деп сөстерни немээр.

2) 4-кү чүүлде:

бирги кезээнде “Хоойлужудулга” деп сөстүң соонга “Тыва Республиканың” деп сөстерни немээр;

ийиги кезээнде “Тыва Республиканың” деп сөстерниң мурнунга “Россия Федерациязының болгаш” деп сөстерни немээр;

үшкү кезээн дараазында эдилге-биле бижиир:

“Көдээ ажыл-агыйга ажыглаар черлерни, арга-арыг фондузунуң черлерин, суг фондузунуң черлерин ажыглап турда тыптып келир хамаарылгаларны Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың долгандыр турар хүрээлелди камгалаар дугайында хоойлужудулгага, чер, суг, арга-арыг хоойлужудулгаларынга дүүштүр бо Хоойлу-биле өйлээр”;

дөрткү кезээнде “бо Хоойлу-биле” деп сөстерниң мурнунга “Черлерни үнүш-дүжүттүг кылдыр экижидериниң дугайында” Федералдыг хоойлу-биле,” деп сөстерни немээр”.

3) IV эгениң адында “Дээди Хуралдың” деп сөстерни “Улуг Хуралдың палаталарының” деп сөстер-биле солуур.

4) 14-кү чүүлде:

чүүлдүң адында “Тыва Республиканын Дээди Хуралының” деп сөстерни “Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарының” деп сөстер-биле солуур;

бирги кезээнде “Дээди Хуралдың” деп сөстерни “Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарының” деп сөстер-биле солуур;

ийиги кезээн дараазында эдилге-биле бижиир:

“черлерни үнүш-дүжүттүг кылдыр экижидериниң талазы-биле республика хоойлуларын болгаш нормативтиг өске-даа эрге-хоойлу актыларын ажылдап кылыр, хүлээп алыр, деткиир болгаш оларның сагылдазын хынаар”;

5) 17-ги чүүлдүң бирги кезээн дараазында эдилге-биле бижиир:

“Черлерни үнүш-дүжүттүг кылдыр экижидерин күрүне талазындан эргелеп-башкарарын Тыва Республиканын Чазаа болгаш республиканың чогуур күүсекчи эрге-чагырга органнары боттандырар”;

2, 3 болгаш 4-кү кезектерни ап кааптар;

6) 18-ки чүүлдүң адында болгаш бирги абзацында “Тыва Республиканың департаментизининң” деп сөстерни “республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының” деп сөстер-биле солуур;

19-ку абзацта “Тыва Республиканың” деп сөстерни “Россия Федерациязының” деп сөстер-биле солуур;

7) 20-ги чүүлдүң ийиги кезээнде “көдээ ажыл-агыйны башкарар” деп сөстерни “агроүлетпүр комплекизиниң адырынга, ооң иштинде мелиорацияга хамаарыштыр база күрүне политиказын ажылдап кылыр болгаш нормативтиг эрге-хоойлу өйлээшкинининң талазы-биле хүлээлгелерни” деп сөстер-биле солуур;

8) 22-ги чүүлдү ап кааптар;

9) 23-кү чүүлде:

бирги кезээнде “Депертамент-биле боттандырып турар” деп сөстерни “Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле дүүштүр эртирер” деп сөстер-биле солуур;

ийиги кезээнде “Тыва Республиканың болгаш” деп сөстерни ап кааптар;

10) 24-кү чүүлде:

бирги кезээн дараазында эдилге-биле бижиир:

“Черлерни мелиорациялаарын планнаарын чогуур күүсекчи эрге-чагырга органнары, черлерни мелиорастаар талазы-биле республика болгаш муниципалдыг тургузугларның программалары-биле дүүштүр, а ол ышкаш чер участоктарының эзлериниң, хууда өнчү эзлериниң болгаш ажылдакчыларының чагыын езугаар, боттандырар”;

ийиги кезээнде “кожууннарның болгаш хоорайларның” деп сөстерни “болгаш муниципалдыг” деп сөстер-биле солуур”;

11) 25-ки чүүлде:

ийиги кезээнде “”Тыва Республиканын Көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем яамызыбиле чөпшээрежилге езугаар Депертамент” деп сөстерни “федералдыг күүсекчи чогуур эрге-чагырга органы” деп сөстер-биле солуур”;

үшкү кезээн ап кааптар;

бешки кезээн дараазында эдилге-биле бижиир:

“Черлерниң агроаргамелиорациязын эрттирерин “Черлерни мелиорациялаар дугайында” Федералдыг Хоойлу-биле болгаш Россия Федерациязынын арга-арыг хоойлужудулгазы-биле дүүштүр боттандырар”;

12) 26-гы чүүлдүң бирги кезээнде “Тыва Республиканың” деп сөстерни “Россия Федерациязының” деп сөстер-биле солуур;

13) 27-ги чүүлде “Тыва Республиканын Чазааның болгаш Россия Федерациязынын Черлерни үнүш-дүжүткүр кылдыр экижидериниң талазы-биле департаментизининң доктаатканы чурум езугаар” деп сөстерни “Россия Федерациязынын хоойлужудулгазы-биле дүүштүр” деп сөстер-биле солуур;

14) 29-ку чүүлде:

адында “Ажыглаарының” деп сөстү “Ажыглаар” деп сөс-биле солуур;

ийиги кезээн дараазында эдилге-биле бижиир:

“Мелиорация системаларын болгаш аңгы турар гидротехниктиг тудугларны ажыглаар дүрүмнерни, а ол ышкаш тарып каан камгалал аргаларны ажаап-тежээр дүрүмнерни Россия Федерациязынын хоойлужудулгазы-биле дүүштүр доктаадыр”;

үшкү кезээнде бирги абзацта “черлерни мелиорастаар талазы-биле тускай бүрүн эргелиг күрүне органнары” деп сөстерни “республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнары” деп сөстер-биле солуур”;

15) 30-ги чүүлде:

ийиги кезээн дараазында эдилге-биле бижиир:

“Мелиорациялап турар (мелиорациялаттынган) черлерге душкан-на ажылчорудулга федералдыг күүсекчи чогуур эрге-чагырга органнарының доктаатканы негелделерге дүүштүр боттандыртынган турар ужурлуг”;

үшкү кезээн дараазында эдилге-биле бижиир:

“Мелиорациялап турар (мелиорациялаттынган) черлерге харылзаа шугумнарын, электири дамчыдылгазын, трубопроводтарны, оруктарны болгаш өске-даа объектилерни тударын болгаш ажыглаарын федералдыг күүсекчи чогуур эрге-чагырга органнарының, а ол ышкаш республиканың чогуур эрге-чагырга органнарының бүрүн эрге бергени организациялар-биле чөпшээрежилге езугаар боттандыртынар ужурлуг”;

16) 31-ги чүүлде “Тыва Республиканың” деп сөстерни “Россия Федерациязының” деп сөстер-биле солуур;

17) 32-ги чүүлдүң ийиги кезээн дараазында эдилге-биле бижиир:

“Мелиоративтиг хемчеглерни Россия Федерациязының чер, суг, арга-арыг хоойлужудулгазының, а ол ышкаш Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың долгандыр бойдус турар хүрээлелин камгалаар дугайында, казымал байлактар дугайында, үнүштер болгаш дириг амытаннар делегейлериниң дугайында хоойлужудулгаларының негелделерин сагывышаан, боттандырар”;

18) 33-кү чүүлдү дараазында эдилге-биле бижиир:

“33 чүүл. Черлерни үнүш-дүжүттүг кылдыр экижидерин (мелиорация хемчеглерин) акшаландырарының үндезиннери

Тыва Республиканын девискээринге черлерни мелиорастаарын (мелиорация хемчеглерин) акшаландырарын дараазында чүүлдерниң күүсели-биле боттандырар:

- республиканың сорулгалыг программаларының акшалары-биле;
- муниципалдыг тургузугларның сорулгалыг программаларының акшалары-биле;
- мелиорастаар (мелиорастаттынган) черлерниң эзлериниң, өнчүнүң хууда эзлериниң болгаш ажыглакчыларның акшалары-биле;
- банкының болгаш хоойлужудулга-биле хоруваан өске-даа дөстерниң чээлилери-биле.

19) 34-кү чүүлдү дараазында эдилге-биле бижиир:

“ 34. “Черлерниң культуратехниктиг болгаш химиктиг мелиорациязын федералдыг бюджеттиң, республика бюджединиң, чер участоктарының эзлериниң, өнчүнүң хууда эзлериниң болгаш ажыглакчыларның акшаларының күүсели-биле акшаландырар”;

20) 37-ги чүүлдү дараазында эдилге-биле бижиир:

“37 чүүл. Черлерни үнүш-дүжүттүг кылдыр экижидер талазы-биле хоойлужудулганы хажытканы дээш харыысалга

Черлерни үнүш-дүжүттүг кылдыр экижидер талазы-биле хоойлужудулганы хажытканы Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле доктааткан харыысалганы онаарын болдурар”;

21) 38-ки чүүлде “Тыва Республиканың” деп сөстерниң мурнунга “Россия Федерациязының болгаш” деп сөстерни киирер.

2 чүүл

Бо Хоойлу 2005 чылдың январь 1-ден эгелеп күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. Ооржак

Кызыл хоорай
№ 1032 УХ-I
2004 чылдың декабрь 29.

“Тыва Республикада тус черниң Төлээлекчилер хуралының депутадын болгаш тус чер бот-башкарылгазының соңгудар албан-дужаалдыг кижизин дедир кыйгыртыр дугайында”

Хоойлужудулга палатазы 2004 чылдың декабрь 8-те хүлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2004 чылдың декабрь 29-та чүүлдүг деп көрген

Бо Хоойлу Россия Федерациязының Конституциязынга, “Россия Федерациязынга тус чер бот-башкарылгазын организастаарының ниити принциптериниң дугайында”, “Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелериниң база референдумга киржир эргезиниң кол-кол магадылалдарының дугайында” федералдыг хоойлуларга, Тыва Республиканың Конституциязынга дүүштүр, Тыва Республикада тус чер бот-башкарылгазының соңгудар албан-дужаалдыг кижизиниң, тус черниң Төлээлекчилер хуралының депутадының бүрүн эргелерин хуусаа бетинде соксадыр (дедир кыйгыртыр) чурумну доктаадып турар.

I эге. **Ниити үүлдер**

1 чүүл. **Тус черниң Төлээлекчилер хуралының депутадын, тус чер бот-башкарылгазының соңгудар албан-дужаалдыг кижизин дедир кыйгыртырының болгаш бадылаашкыннарны белеткээриниң дугайында билиишкиннер**

1. Бадылаашкынны белеткээри – бо Хоойлу-биле көрдүнген дедир кыйгыртырының идепкейлиг киржикчилеринге херек дедир кыйгыртырының чурумунүң бүгү чадалары, ооң иштинде дедир кыйгыртыр талазы-биле бадылаашкын эрттирер айын, хүнүн томуйлаан дугайында шиитпирни хүлээп алырынга чедир кирип турар хемчеглер, дүрүмнер комплекизи.

2. Тус чер бот-башкарылгазының соңгудар албан-дужаалдыг кижизин, тус черниң Төлээлекчилер хуралының депутадын, (моон сонгаар – депутат, соңгудар албан-дужаалдыг кижи) дедир кыйгыртыры – депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртырының киржикчилериниң, бо Хоойлу-биле дүүштүр, депутаттың, соңгудар албан-дужаалдыг кижиниң соңгудуп алганы муниципалитет тургузуунуң (соңгулда округунуң) чогуур девискээрде чурттап турар хамаатыларның тура-соруун илередириниң бүгү-ниити дең дорт үндезинге боттандырган чажыт бадылаашкынның түңнели-биле хүлээп алганы шиитпириниң үндезинге оларның бүрүн эргелерин хуусаа бетинде соксадыры.

2 чүүл. **Депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини хамаатыларның дедир кыйгыртыр эргези**

1. Тыва Республикада депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртырының киржикчилери – депутаттың, соңгудар албан-дужаалдыг кижиниң соңгуткан чери болур чогуур муниципалитет тургузуунуң (соңгулда округунуң) девискээринде чурттап турар идепкейлиг соңгуур эргелиг Россия Федерациязының хамаатылары болур. Депутатты, соңгудар албан дужаалдыг кижини дедир кыйгыртырының бадылаашкынынга суд-биле бодун ботбашкарнып шыдавас деп тодараттынган азы судтуң шиитке.лин езугаар хосталгазын казыткан черлерде турар хамаатылар киришпес.

2. Депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртырының бадылаашкынынга хамаатылар дорт киржир. Хамааты бүрүзү соңгуур чаңгыс үннүг болур. Бадылаашкынга киржири хостуг болур.

3. Депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртырының бадылаашкыны чажыт болур болгаш хамаатыларның тура-соруунуң хостуг шилилге кылырын хынаарын болдурбас.

4. Хамаатыларның дедир кыйгыртыр эргезин депутаттың, соңгудар албан-дужаалдыг кижиниң бүрүн эргелериниң хуусаазы эгелээн соонда, бир чыл эрткенде болгаш ооң бүрүн эргелериниң хуусаазының төнеринге чедир бир чылдан орай эвесте үеде боттандырып болур.

5. Бир эвес бадылаашкынның түңнелдерин езугаар депутат, соңгудар албан-дужаалдыг кижи дедир кыйгыртынмаан азы бадылаашкын болбаан деп санаанда, дараазында бадылаашкын бир чыл эрте бергенде томуйлаттынган бооп болур.

3 чүүл. **Депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртырының дугайында хоойлужудулга**

Депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртырының дугайында хоойлужудулганы Россия Федерациязының Конституциязы, “Россия Федерациязынга тус чер бот-башкарылгазын организастаарының ниити принциптериниң дугайында” Федералдыг хоойлу, өске-даа федералдыг хоойлулар, Тыва Республиканың Конституциязы, бо Хоойлу, Тыва Республиканың өске-даа хоойлулары, муниципалитет тургузугларының уставтары тургузуп турар.

4 чүүл. **Депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртырының бадылаашкынын белеткээрин болгаш эрттирерин хандырар органнар**

Депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртырының бадылаашкынын белеткээрин болгаш эртирерин, федералдыг хоойлу-биле, “Тыва Республикада соңгулда комиссияларының системазының дугайында” Тыва Республиканың Хоойлузу-биле доктааттынган чурум-биле болгаш хууѕааларда тургустунар, муниципалитет тургузуунуң чогуур соңгулда комиссиязы (моон сонгаар – муниципалдыг комиссия) болгаш участок комиссиялары (моон соңгаар – комиссиялар) боттандырар.

5 чүүл. **Депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртырының бадылаашкынын белеткээрде болгаш эрттирерде ажык-чарлыг болуру**

1. Депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр талазы-биле бадылаашкынны белеткээринге болгаш эрттиринге киржип турар дедир кыйгыртыр талазы-биле комиссияларның, тус чер бот-башкарылга органнарының, дедир кыйгыртыышкынның инициаторларының, хөй-ниити каттыжыышкыннарының ажылчорудулгазын ажык болгаш ажык-чарлыг боттандырар.

2. Бадылаашкын эртирип турар оран-саваларга, дедир кыйгыртыр талазы-биле чогуур комиссияларның хуралдарынга, бадылаашкын хааржактарын таңмалап турар үеде, бадылаашкын эртип турар участоктарга бадылаан үннерни санап турда болгаш ниитизи-биле бүгү округа хөй-ниити каттыжыышкыннарының төлээлери, дедир кыйгыртып турар депутат, соңгудар албан-дужаалдыг кижи, оларның бүзүреттирген кижилери, депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр талазы-биле инициативтиг бөлүктүң кежигүннери, массалыг информация чеспектериниң төлээлери турар эргелиг. Айыттынган кижилерниң бүрүн эргелерин муниципалдыг комиссияның тыпсыры чогуур бадылергей езугаар шынзыттынган болур ужурлуг.

Айыттынган төлээлерниң туруп болурунуң дугайында баш бурунгаар дыңнадыг кылыры негеттинмес.

Депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртырының талазы-биле бадылаашкынны белеткээр болгаш эртирер дугайында дыңнадыгны айыттынган төлээлерге, оларның негелдезин езугаар, муниципалитет тургузуунуң болгаш участок комиссиялары бээр хүлээлгелиг болур.

6 чүүл. **Депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртырының үндезиннери**

Депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртырының үндезиннерин федералдыг хоойлужудулга-биле дүүштүр муниципалитет тургузуунуң уставы-биле доктаадыр.

II эге. **Депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр талазы-биле бадылаашкынны эрттирер инициативалыг болур эргени амыдыралга боттандырары**

7 чүүл **Депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр талазы-биле бадылаашкынны эрттирер инициативалыг болур эрге**

1. Депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр талазы-биле бадылаашкынны эртирер, а ол ышкаш дедир кыйгыртыр талазы-биле негелдеге дүүштүр хол үжүү чыыр инициативалыг болур эрге, бо Хоойлунуң 2-ги чүүлү-биле дүүштүр депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр талазы-биле бадылаашкынга киржир эргелиг хамаатыларга, а ол ышкаш соңгулда каттыжыышкыннарынга болгаш соңгулда блоктарынга хамаарышкан болур.

2. Дедир кыйгыртып турар депутаттың, соңгудар албан-дужаалдыг кижиниң соңгудуп алганы соңгулда округунуң девискээринде бүрүткеттинген болгаш идепкейлиг соңгуур эргелиг хамаатыларның беш хуудан эвээш эвези, бо Хоойлу-биле доктааткан чурум езугаар, дедир кыйгыртыр талазы-биле бадылаашкын эрттирер дугайында негелдениң адаанга боттарының хол үжүүн салып каар болза, депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр талазы-биле бадылаашкынны томуйлаар.

Депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр талазы-биле инициативтиг бөлүк хол үжүүн чыырын бо Хоойлунуң негелделеринге дүүштүр боттандырар. Хол үжүүн чыыр эрге, хол үжүү чыып турар үеде он сес хар чеде берген бодун башкарнып билир Россия Федерациязының хамаатызынга хамааржыр. Дедир кыйгыртылганы эрттирип турар инициативтиг бөлүктүң бүрүн эргелиг төлээзи хол үжүү чыып турар кижи-биле хол үжүү чыырының дугайында керээ чарып алыр эргелиг болур. Ол ажылды төлээрин чүгле дедир кыйгыртылганы эрттирер талазы-биле фондуну таварыштыр боттандырар.

3. Дедир кыйгыртылганы эртирер чурумну соңгулда каттыжыышкыны, соңгулда блогу эрттирип турар таварылгада, чогуур соңгулда каттыжыышкыны, соңгулда блогу депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр талазы-биле инициативтиг бөлүктү тургузар.

8 чүүл. **Оларны дедир кыйгыртыр дугайында айтырыг тургузуп турар үеде депутаттың, соңгудар албан-дужаалдыг кижиниң эргелерин магадылаары**

1. Дедир кыйгыртыр талазы-биле инициативтиг бөлүк, а ол ышкаш соңгулда каттыжыышкыны, соңгулда блогу хурал (хуралдаашкын, конференция) эртирер хүнге чедир 7 хонуктан орай эвес хуусаада бижимел бижик-биле, оларга хамаарыштыр дедир кыйгыртыр дугайында айтырыг салып турар депутатка, соңгудар албан-дужаалдыг кижиге болур деп турар хурал (хуралдаашкын, конференция) дугайында ону эртирер үезин, ай, хүнүн, болур черин, кым ону эртиререрин, дедир кыйгыртыр чурумну эртирер үндезиннер дугайында дыңнадыр хүлээлгелиг болур.

Ол хуралды (хуралдаашкынны, конференцияны) эртирер ай, хүнүн хуралдың (хуралдаашкынның, конференцияның) инициаторлары чүгле чаңгыс катап өскертип болурлар болгаш чүгле депутат, соңгудар албан-дужаалдыг кижи аңаа киржип шыдавас чылдагаан-биле.

2. Оларга хамаарыштыр дедир кыйгыртыр дугайында айтырыг салып турар депутат, соңгудар албан-дужаалдыг кижи дедир кыйгыртыышкын киржикчилериниң хуралынга (хуралдаашкынга, конференцияга) бодунуң оларны дедир кыйгыртыр дугайында айтырыгны тургузарынга үндезин болган байдалдарның талазы-биле тайылбырларын аас-биле азы бижимел хевирге бээр эргелиг, а ол ышкаш боду болгаш бодунуң төлээлеринге хары угда херекке хамаарыштыр бодунуң хууда тайылбырларын бээр болгаш сөс алыр эргени аңаа хандырарынга, бодун деткээн суртаалды шаптараазын чокка чорудар эргелиг болур.

3. Дедир кыйгыртып турар депутат, соңгудар албан-дужаалдыг кижи чаңгыс-чаңгыс төлээлерни – муниципалдыг болгаш участок соңгулда комиссияларының составының бүрүзүнче чөвүлээр эргелиг кылдыр чөвүлээр эргелиг кежигүннерни чорудар эргелиг.

Бадылаашкын эртирер хүнде депутат, соңгудар албан-дужаалдыг кижи дедир кыйгыртыр талазы-биле бадылаашкын болур участок бүрүзүнче (участок соңгулда комиссиязынче) чаңгыс-чаңгыс хайгаракчыны чорудар эргелиг.

Муниципалитет тургузуунуң болгаш участок соңгулда комиссиязының хуралдарынга дедир кыйгыртып турар депутат, соңгудар албан-дужаалдыг кижи болгаш оларның бүзүреттирген кижилери, депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр талазы-биле бадылаашкынны эртирер деп турар инициативтиг бөлүктүң бүрүн эргелиг төлээлери туруп болур.

Бадылаашкын болур хүнде муниципалитет тургузуунуң болгаш участок соңгулда комиссиязының ажылы эгелээн үеде болгаш бадылаашкынның түңнелдериниң дугайында протоколга оларның кежигүннери ат салыпканынга чедир бадылаашкын болур оран-савага дедир кыйгыртып турар депутат, соңгудар албан-дужаалдыг кижи болгаш оларның төлээлери (бүзүреттирген кижилери, хайгааракчылар), инициативтиг бөлүктүң кежигүннери туруп болур.

9 чүүл. **Дедир кыйгыртыышкынның киржикчилериниң хуралын (хуралдаашкынын, конференциязын) эрттирерин организастаары**

1. Хамаатылар, соңгулда каттыжыышкынының, соңгулда блогунуң төлээлеттирген албан-дужаалдыг кижилери (дедир кыйгыртыышкынның инициаторлары) эртирер хүнге чедир 10 хонуктан орай эвес хуусаада чогуур тус черниң Төлээлекчилер хуралынга, муниципалитет тургузуунуң чагыргазынга болгаш муниципалитет тургузуунуң соңгулда комиссиязынга бижимел бижик-биле дедир кыйгыртыр чурумну эртирер талазы-биле болур деп турар хурал (хуралдаашкын, конференция) дугайында ону эртирер үезин, ай, хүнүн, болур черин дыңнадыр.

Чогуур Төлээлекчилер хуралы хуралдың эртирер үезиниң, болур черинiң дугайында чарлалды парлаар.

2. Дедир кыйгыртыр талазы-биле хуралды (хуралдаашкын, конференция) эртирерингe шаптыктаар болза, чылдагаан чокка хуралды (хуралдаашкын, конференция) эртирер үезин азы черин өскертир болза дедир кыйгыртыр талазы-биле инициаторлар суд чурумун езугаар хомудап болур.

3. Хуралды (хуралдаашкын, конференциязын) организастаары болгаш эртирерибиле холбашкан, ону эртирерiниң айыыл чок чоруун хандырар чарыгдалдардан аңгыда, чарыгдалдарны дедир кыйгыртыр талазы-биле инициаторларның күүселибиле болдурар.

10 чүүл. **Инициативтиг бөлүктү тургузар чуруму**

1. Депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр талазы-биле инициативтиг бөлүктү оларның чурттап турар черин езугаар эртирер хуралга, а ол ышкаш чогуур соңгулда каттыжыышкыны, соңгулда блогунуң салбырларының хуралынга (конференцияга) тургузар. Инициативтиг бөлүктүң саны ондан эвээш эвес болур ужурлуг.

2. Депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр талазы-биле айтырыгны сайгарып тура, чурттап турар черин езугаар эртирер хуралга, а ол ышкаш чогуур соңгулда каттыжыышкыны, соңгулда блогунуң салбырларының хуралынга (конференцияга) киржикчилер бүрүзүнге сөс алыр, шаптараазын чокка “дедир кыйгыртыр дээш” азы “дедир кыйгыртпас дээш” суртаал кылыр эргени бээр.

3. Депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр талазы-биле шиитпирни хүлээп апкан таварылгада хурал (хуралдаашкын, конференция) ажык азы чажыт бадылаашкын-биле депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр талазы-биле инициативтиг бөлүктү, а ол ышкаш инициативтиг бөлүктүң бүрүн эргелиг төлээлерин соңгуп алыр болгаш муниципалитет тургузуунуң комиссиязынче чогуур кыйгырыгны кылырын оларга дагзыр.

Депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр талазы-биле инициативтиг бөлүктү соңгуур хуралга хуралдың (хуралдаашкын, конференция) протоколун тургузар болгаш ооң хоолгазын инициативтиг бөлүктү бүрүткээр дугайында билдириишкинге кожар.

4. Эгелекчи бөлүктүң дилээнге эгелекчи бөлүктүң дедир кыйгыртып турарының чылдагаанының тода бижилгези, депутаттың, соңгудар албан-дужаалдыг кижиниң фамилиязы, ады, адазының ады, ээлеп турар албан-дужаалы, бир эвес бар болза депутаттың, соңгудар албан-дужаалдыг кижиниң соңгутканы соңгулда округунуң ады болгаш дугаары тода айыттынган болур ужурлуг. Ол билдириишкинге эгелекчи бөлүктүң кежигүн бүрүзүнүң фамилиязын, адын, адазының адын, төрүттүнген чылын, айын, хүнүн болгаш черин, хамаатының паспортунуң азы ону солуп турар документиниң сериязын, дугаарын, тывыскан ай, хүнүн, ону тывыскан органның кодун, а ол ышкаш чурттап турар черiниң адрезин айтыр болгаш эгелекчи бөлүктүң

дилээнге айыттынган бөлүктүң бүгү кежигүннери ат салган турар ужурлуг.

Соңгулда каттыжыышкыны, соңгулда блогу билдириишкин киирген таварылгада депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр талазы-биле эгелекчи бөлүктүң бүгү кежигүннери аңаа ат салган турар ужурлуг.

11 чүүл. **Инициативтиг бөлүктү бүрүткээри**

1. Депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр талазы-биле эгелекчи бөлүктү бүрүткээри-биле эгелекчи бөлүктүң бүрүн эргелиг төлээзи муниципалдыг тургузугнуң соңгулда комиссиязынга (девискээр соңгулда комиссиязынга) бөлүктү бүрүткээр дугайында дилегни, хуралдың (хуралдаашкынның, конференцияның) протоколун, дедир кыйгыртыр талазы-биле эгелекчи бөлүктүң кежигүннериниң, бүрүн эргелиг төлээлериниң даңзызын киирер. Ындыг дилегни киирген хүнүнден эгелеп айыттынган комиссия тус чер референдумунуң комиссиязы шынарлыг апаар. Хуралдың (хуралдаашкынның, конференцияның) протоколунга депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртып турарының чылдагаанының тода үндезинниг бижилгези айыттынган болур ужурлуг. Ол протоколга дедир кыйгыртырының үндезиннери болуп турар документилерниң бодун азы хоолгаларын кожуп каан бооп болур.

2. Бо чүүлдүң 1-ги пунктузунда айыттынган документилерни хуралды (хуралдаашкынны, конференцияны) эрттирген соонда үш хонуктан орай эвесте муниципалитет тургузуунуң комиссиязынче киирер.

3. Муниципалитет комиссиязы эгелекчи бөлүктүң дилег билдириишкинииниң кирген хүнүнден бээр 15 хонуктуң дургузунда дилег билдириишкинни болгаш аңаа кошкан документилерни сайгарып көөр база дарааазында шиитпирлерниң кайы-бирээзин хүлээп алыр:

айыттынган дилег билдириишкин болгаш документилер бо Хоойлунуң, муниципалитет тургузуунуң уставының негелделеринге дүгжүп турар таварылгада – оларны тус черниң Төлээлекчилер Хуралынче чорударының дугайында;

дүүшпейн турар таварылгада – эгелекчи бөлүктү бүрүткээринден ойталаарының дугайында.

Муниципалитет комиссиязы хүлээп алган шиитпирниң дугайында дедир кыйгыртып турар депутатка, соңгудар албан-дужаалдыг кижиге дыңнадыр.

4.Муниципалитет тургузуунуң комиссиязының эгелекчи бөлүктү бүрүткээринден ойталааны чүгле дарааазында таварылгаларда болур:

депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр талазы-биле хуралды (хуралдаашкынны, конференцияны) эрттирер чурумну үрээнде;

эгелекчи бөлүктү бүрүткээринге херек документилерни эгелекчи бөлүк муниципалдыг комиссияже киирер хуусааларны сагыванда;

муниципалдыг комиссияже эгелекчи бөлүктү бүрүткээри-биле киирген документилерниң бо Хоойлунуң 10-гу чүүлүнүң 3, 4 кезектериниң, бо чүүлдүң 1-ги кезээниң негелделеринге дүүшпээнде.

5. Бо чүүлдүң 4-кү кезээнде көрдүнгенибиле, депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр талазы-биле эгелекчи бөлүктү бүрүткээринден ойталаан үндезиннерниң даңзызы бүрүнү-биле бар болза ойталаашкыннын чылдагаанын долу деп көөр.

6. Тус чер бот-башкарылгазының Төлээлекчилер хуралы эгелекчи бөлүктүң киргени депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр дугайында үндезиннерин, ындыг дедир кыйгыртыышкын кылырынга үндезин болуп турар бо Хоойлунуң, муниципалитет тургузуунуң уставының негелделеринге дүгжүп азы дүүшпейн турарын 15 хонуктуң дургузунда хынаар хүлээлгелиг.

7. Бир эвес тус черниң бот-башкарылгазының Төлээлекчилер хуралы депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр талазы-биле эгелекчи бөлүктүң киирген үндезиннерин бо Хоойлунуң, муниципалитет тургузуунуң уставының негелделеринге дүгжүп турар деп саназа, муниципалитет тургузуунуң соңгулда комиссиязы эгелекчи бөлүктүң бүрүткээр дугайында шиитпирни он беш хонук хуусаада хүлээп алыр. Өске таварылгада – муниципалитет тургузуунуң соңгулда комиссиязы эгелекчи бөлүктү бүрүткээринден ойталаар.

8. Тус чер бот-башкарылгазының Төлээлекчилер органының муниципалдыг комиссияның шиитпирлерин судка хомудап болур.

12 чүүл. **Депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр талазы-биле бадылаашкынны эрттирер дугайында хол үжүү чыыр саавыыры**

1. Депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр талазы-биле бадылаашкынны эрттирер дугайында негелдеге дүүштүр хамаатыларның хол үжүүн бо Хоойлуга 1 капсырылгада хевир езугаар кылган саавыырларга чыыр.

2. Депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр талазы-биле бадылаашкынның киржикчизи хол үжүү чыыр хуудуска холунуң үжүүн салып, ону салганының ай, хүнүн, а ол ышкаш бодунуң фамилиязын, адын, адазының адын, төрүттүнген чылын (бадылаашкын хүнүнде 18 хар назылыглар – төрүттүнген ай, хүнүн немей), паспортунуң азы ону солуп турар документизиниң сериязын, дугаарын, а ол ышкаш паспортунда азы ону солуп турар документизинде айыттынган чурттап турар черииниң адрезин айтыр. Депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр талазы-биле бадылаашкынны деткиири-биле хол үжүү чыып турар кижи киржикчиниң дилээн езугаар хол үжүү чыыр хуудуска холунуң үжүүн салып, ону салганының ай, хүнүн айтып, киржикчиниң дугайында киирген дыңнадыг-медээни хол үжүү чыыр хуудусче киир бижип болур. Айыттынган сан-медээни хол-биле киир бижиир. Хол үжүүн болгаш ону салганының ай, хүнүн хамааты кижи боду киир бижиир.

3. Хол үжүү чыыр хуудусту хол үжүү чыып тырган кижи болгаш эгелекчи бөлүктүң бүрүн эргелиг төлээзи шынзыдар.

13 чүүл. **Дедир кыйгыртыр талазы-биле эгелекчи бөлүктүң хол үжүүн чыырының чуруму болгаш хуусаалары**

1. Депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр талазы-биле бадылаашкын эрттирер дугайында негелделиг хол үжүүнүң чыылдазын депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр талазы-биле эгелекчи бөлүктү бүрүткээн хүннүң дарааазында хүнүнден эгелеп болур.

2. Депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр талазы-биле хол үжүүнүң чыылдазының үези 30 хонук болур.

3. Депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртырының киржикчилериниң эгелекчи бөлүү муниципалитет тургузуунуң комиссиязынче хол үжүү чыыр хуудустарны болгаш бо чүүлдүң 2-ги кезээбиле доктааткан хуусаага чедир, бадылаашкын эрттирер хүнну томуйлаан дугайында шиитпир хүлээп алырынга херек өске-даа документилерни киирер эргелиг.

4. Бир эвес бо чүүлдүң 2-ги кезээ-биле доктааткан хуусаага чедир эгелекчи бөлүк хамаатыларның херек хол үжүүн чыгбаан болгаш муниципалдыг тургузуг комиссиязынче киирбээн болза, улаштыр чыырын соксадыр.

5. Депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр талазы-биле бадылаашкын эртирер дугайында катап негелде кылырын, мурнунда ындыг инициатива идип үндүрген эгелекчи бөлүкке, (эгелекчи бөлүктүң кежигүннеринге), соңгулда каттыжыышкынынга, соңгулда блогунга хол үжүүнүң чыылдазының хуусаазы төнген үе соонда бир чылдан эрте эвес үеде чөпшээреп болур.

14 чүүл. **Хол үжүү чыыр хуудустарны муниципалитет тургузуунуң комиссиязынче киирери**

1. Дедир кыйгыртылга киржикчилериниң эгелекчи бөлүү хол үжүүнүң чыылдазы төнген соонда, дедир кыйгыртыр талазы-биле эгелекчи бөлүктү бүрүткээн хүнүн, хол үжүү чыгган хуусааның төнген хүнүн, чыгган хол үжүктериниң санын болгаш хол үжү чыыр хуудустарны хүлээдип берген органның адын айыткан түңнел протоколду тургузар. Хол үжүү чыыр хуудустарны муниципалитет тургузуунуң комиссиязынче дугаарлаан болгаш көктээн хевирге киирер.

2. Дедир кыйгыртылганы чарлаары-биле депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртылгазын эрттириниң эгелээшкинин деткиири-биле чыгган дедир кыйгыртылга киржикчилериниң чыып киирген хол үжүүнүң саны бүрүткел эртеринге эргежок чугула хол үжүүнүң санындан 25 хуудан ашпас ужурлуг.

3. Хыналдаже киирген хол үжүүнүң дөгерезин азы ол хол үжүүнүң душ бооп шилиишкин-биле (жребий-биле) шилип алган кезиин киирер, ынчалза-даа ол дедир кыйгыртылганы чарлаарынга херек хол үжүү бо Хоойлуда доктааткан хол үжүүнүң санындан 20 хуудан ашпас турар ужурлуг.

4. Хол үжүү чыыр хуудустарда бар, ынчалза-даа дедир кыйгыртылга эрттириниң эгелекчилериниң уштуп (шыйып) каапканы хол үжүүн, бир эвес ол дугайын олар хол үжүү чыгган хуудустарны муниципалитет тургузуунуң соңгулда комиссиязынче киирериниң бетинде хол үжүү чыыр хуудуста азы хол үжүү чыылдазының түңнелдериниң дугайында протоколда тускайлап демдеглээн болза, ындыг хол үжүүн хыналдага болгаш учетка албас.

5. Күрүне эрге-чагырга органнарының, тус чер бот-башкарылга органнарының, өнчүнүң бүгү хевирлериниң организацияларының эргелеп-башкарылга органнарының, албан черлериниң, соңгулда комиссияларының бадылаар эргелиг кежигүннериниң киржилгези-биле, чок-ла болза хол үжүүнүң чыылдазының үезинде дедир кыйгыртылга киржикчилерин албадап база хол үжүүн салганы дээш шаңнал берип тургаш, чок-ла болза ажылчын олуттарга, чок-ла болза шалың акшазы, пенсиялар, пособиелер, өске-даа социал төлээшкиннер үлээр черлерге база оларның үлелгезиниң үезинде чыгган хол үжүүн күш чок деп санаар.

6. Дедир кыйгыртылга киржикчизиниң хол үжүүн күш чок деп санаарынга ооң дугайында сан-медээлерде бар дыңнадыгларны чаңгыс уткалыг билип алырынга шаптыктап турар кызырылдалар, хурааңгайлаашкыннар барымдаа болбас. Дедир кыйгыртылга киржикчизиниң хол үжүүнүң шынныын тодарадып тургузарда байысаалга аргазын ажыглаары хоруглуг.

7. Дедир кыйгыртылганы эрттириниң талазы-биле эгелекчи бөлүктүң киргени хол үжүүнүң хыналдазын чорудуп турар үеде, ооң иштинде хынаар хол үжүүн бөлүктеп турда, аңаа дедир кыйгыртыр бадылаашкын эрттириниң талазы-биле эгелекчи бөлүктерниң хол үжүүнүң доктааткан санын киирген бүгү бүрүн эргелиг төлээлери турар эргелиг. Дедир кыйгыртылганы эрттириниң талазы-биле эгелекчи бөлүктүң бүрүн эргелиг төлээзинге, дедир кыйгыртылганы эрттирерин доктаадыры-биле киртинген хол үжүүнүң доктааткан санының чогуур хыналдазының дугайында дыңнадыгны чедирген турар ужурлуг.

8. Хыналдаже киирген хол үжүүнүң аразындан 25 болгаш оон хөй хуу шынга дүүшпес база күш чок хол үжүү илеретингенде азы шынга дүгжүп турар хол үжүүнүң саны депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр талазы-биле бадылаашкынны томуйлаарынга четпээнде, муниципалитет тургузуунуң соңгулда комиссиязы дедир кыйгыртылганы эрттиреринден ойталаар.

9. Бо чүүлдүң 3-кү кезээнде айыттынган хыналданың түңнелдериниң дугайында депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртылганы эрттириниң талазы-биле эгелекчи бөлүктүң төлээзинге дедир кыйгыртылганы эрттириниң дугайында айтырыгны чугаалажып көөр хуралга чедир ийи хонуктан орай эвесте дыңнаткан турар ужурлуг. Бир эвес хамаарышкан хыналданың түңнелинде киирген хол үжүү бүрүткээринге четпээн азы хынаан хол үжүүнүң аразында шынга дүүшпээн база күш чок болган хол үжүүнүң үлүү болур чогуур хемчээлден ашкан болза, айыттынган хуусаада дедир кыйгыртылганы эрттириниң талазы-биле эгелекчи бөлүктүң төлээзинге: хол үжүү чыгган хуудустарның хыналдазының түңнелдериниң дугайында протоколдуң хоолгазын, хол үжүү чыгган хуудустарның хыналда ведомостарының хоолгазын, аңаа дедир кыйгыртылганың киржикчилериниң хол үжүүн шынга дүүшпес база күш чок деп санаанының барымдааларын (чылдагааннарын) айтып, хол үжүүн шынга дүүшпес база күш чок деп санаарынга үндезин болган албан езузунуң документилериниң хоолгазын тыпсыр ужурлуг.

10. Депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр талазы-биле бадылаашкынны эрттиреринден ойталаар деп шиитпирни чүгле дарааазында таварылгаларда болдурар:

бир эвес шиитпир хүлээп алыр хүнде бо Хоойлу-биле доктаатканы езугаар хол үжүү чыыр хуусаалар төне бергенде;

бир эвес хыналданың үезинде хамаатыларның хол үжүктерин шын эвес болгаш шынга дүүшпес деп тодаратканының хараазында херек хол үжүктериниң санының бо Хоойлуда көрдүнгенинден эвээш болганы;

дедир кыйгыртылга киржикчилериниң эгелекчи бөлүү дедир кыйгыртылга фондузун тургуспааанда.

11. Дедир кыйгыртылганы эрттирер эгелээшкинни идип үндүргени бо Хоойлунуң, муниципалитет тургузуунуң уставының негелделеринге дүгжүп турар таварылгада, муниципалитет тургузуунуң соңгулда комиссиязы дедир кыйгыртылганы эрттиреринің талазы-биле эгелекчи бөлүктүң бүгү кежигүннериниң ат салган турар ужурлуг.

III эге. **Депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр талазы-биле бадылаашкынны томуйлаары**

15 чүүл. **Депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр талазы-биле бадылаашкынны эрттирер дугайында шиитпирни хүлээп алыры**

1. Депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр талазы-биле бадылаашкынны хамаарышкан муниципалитет тургузуунуң тус чер бот-башкарылгазының төлээлекчилер органы чогуур муниципалитет тургузуунуң тус чер бот-башкарылгазының төлээлекчилер органы чогуур муниципалитет тургузуунуң уставынга дүүштүр, муниципалитет тургузуунуң комиссиязындан хол үжүү чыыр хуудустарның болгаш хол үжүү чырганының дугайында түңнел протоколдуң кирген хүнүнден эгелеп 15 хонуктуң дургузунда, чарлап дыңнадыр.

2. Депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр талазы-биле бадылаашкынны чүгле улуг-хүнде (воскресеньеде) эрттирер кылдыр чарлаттынган турар. Байырлал бүдүүзүнде болгаш ажыл хүнү эвес байырлал хүннеринде, ажыл хүнү эвес байырлал хүнүнүң дарааазында хүнде, а ол ышкаш доктаадып тургускан чурум езугаар ажыл хүнү кылдыр чарлаттынган улуг-хүнде (воскресеньеде) бадылаашкынны чарлаарын болдурбас. Дедир кыйгыртыр бадылаашкынны чарлаарының дугайында шиитпирни бадылаашкын хүнүнге чедир 45 хонуктан орай эвесте массалыг информация чепсектеринге албан езузу-биле парлаар ужурлуг.

3. Депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр талазы-биле бадылаашкынны томуйлаарының дугайында шиитпирни шиитпир хүлээп алган хүнден эгелеп 5 хонуктан орайтатпайн массалыг информация чепсектеринге албан езузу-биле парлаар ужурлуг, а ол ышкаш Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязынга, тус чер чагыргазынга дыңнадыр.

IV эге. **Депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр талазы-биле кампанияның киржикчилериниң магадылалдары**

16 чүүл. **Дедир кыйгыртылганың киржикчилериниң эгелекчи бөлүүнүң эргелерин магадылаары**

1. Депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртырының киржикчилериниң эгелекчи бөлүү бо Хоойлу-биле тодараткан эргелерни, дедир кыйгыртып турар депутаттың, соңгудар албан-дужаалдыг кижиниң сонгудуп алганы хамаарышкан муниципалитет тургузуунуң бүгү девискээринге, ажыглаар.

2. Дедир кыйгыртыр талазы-биле эгелекчи бөлүктүң кежигүннери хол үжүү чыырын эрттирери-биле бүрүткээн хүнден эгелеп, а ол ышкаш дедир кыйгыртыр талазы-биле агитация эрттирер үеде, муниципалитет тургузуунуң болгаш участок соңгулда комиссияларының ажылынга киржип турар үезинде, хууда билдириишкин болгаш эгелекчи бөлүктүң бүрүн эргелиг төлээзиниң бижимел дыңнадыын езугаар кол ажылдап турар черинде бүдүрүлге азы албан-хааглыг хүлээлгелеринден ажыл төлевири чокка хосталыр.

3. Дедир кыйгыртыр талазы-биле эгелекчи бөлүктүң кежигүнү бадылаашкын эрттирер хүнну томуйлаан соонда, бадылаашкынның түңнелдерин албан езузу-биле чарлаан хүнге чедир чагырганың идепкейи-биле ажылындан хостаткан, өөредилге черинден үндүрткен бооп болбас.

17 чүүл. **Дедир кыйгыртып турар депутаттың, соңгудар албан-дужаалдыг кижиниң бүзүреттирген кижилери**

1. Дедир кыйгыртып турар депутат, соңгудар албан-дужаалдыг кижи онга чедир санныг, оларга суртаал кампаниязын эрттирерінге дузалаар, оларның сонуургалдарын тус чер бот-башкарылга органнары-биле, хөй-ниити каттыжыышкыннары-биле, дедир кыйгыртылга киржикчилери-биле, а ол ышкаш муниципалитеттиң болгаш участок комиссиялары-биле удур-дедир кады ажылдажылгаларга төлээлээр бүзүреттирген кижилерлиг болур эргелиг. Айыттынган кижилерни доп-дораан муниципалдыг тургузугнуң комиссиязы, дедир кыйгыртып турар депутаттың, соңгудар

албан-дужаалдыг кижиниң бижимел билдириишкинининг болгаш хамаатының бодунуң бүзүреттирген кижи болурунга чөпшээрежип турарының дугайында билдириишкинининг үндезинге бүрүткээр.

2. Бүзүреттирген кижилер бадылаашкынның түннелдерин албан езузу-биле чарлаан хүнге чедир чагырганың идепкейи-биле ажылындан хостаткан, өөредилге черинден үндүрткен боол болбас.

3. "А" чергениң күрүне албан-дужаалын ээлеп турар азы соңгудар муниципалдыг албан-дужаалдыг кижилер дедир кыйгыртып турар депутаттың, соңгудар албан-дужаалдыг кижиниң бүзүреттирген кижизи боол болбас. "А" чергениң күрүне албан-дужаалын ээлеп турар азы соңгудар муниципалдыг албан-дужаалдыг кижилер, бүзүреттирген кижиниң бүрүн эргелерин күүседип турар үезинде албан-хүлээлгелерин күүседиринден олар хостаткан байдалда турарлар болза, дедир кыйгыртып турар депутаттың, соңгудар албан-дужаалдыг кижиниң бүзүреттирген кижизи кылдыр томуйладып болур. Күрүне азы муниципалитет албанында албан хаап турар албан ажылдакчыларын бүзүреттирген кижи кылдыр бүрүткээрин, муниципалитет тургузуунуң комиссиязынче боттарының албан-ажыл хүлээлгелериниң күүселдезинден хостаткан (ооң иштинде шөлээлеп турар үезиниң) дугайында дужаалды кииргенде боттандырар.

4. Бүзүреттирген кижилер муниципалдыг соңгулда комиссиязындан шынзыдылганы алыр болгаш дедир кыйгыртыр талазы-биле кампанияга киржир, ооң иштинде суртаалдаар ажыл-чорудулганы боттандырар. Бүзүреттирген кижиниң бүрүн эргелериниң үезинде администрация (ажыл берикчизи) бүзүреттирген кижилерге оларның дилээн езугаар төлевир чок шөлээни бээр хүлээлгелиг. Бүзүреттирген кижилерни томуйлаан бүрүткеткен кандидаттар оларны кайы-даа үеде дедир кыйгыртыр эргелиг, ол дугайын муниципалитет тургузуунуң соңгулда комиссиязынга дыңнадырга, комиссия ук бүзүреттирген кижилерге тывыскан шынзыдылгаларны күш чок болдурар.

5. Бүзүреттирген кижилерниң бүрүн эргелери оларны томуйлаан дедир кыйгыртып турар депутаттың, соңгудар албан-дужаалдыг кижиниң бодунуң эрге-байдалын чедиргени-биле чергелештир азы депутаттың, соңгудар албан-дужаалдыг кижиниң бодунуң шиитпирин езугаар доостур.

18 чүүл. **Хайгааракчылар, массалыг информация чепсектериниң төлээлери**

1. Бадылаашкын болур хүнде участок соңгулда комиссиязының ажылы эгелээн үеден эгелеп, а ол ышкаш хуусаа бертинде бадылаашкын болған хүннерде болгаш муниципалитет тургузуунуң комиссиязы бадылаашкынның түннелдериниң дугайында протоколду хүлээп алган дугайында медээни алырынга чедир, база дедир кыйгыртыр талазы-биле бадылаашкын болган участоктарга дедир кыйгыртылга кежигүннериниң бадылаан үннерин катап санап турда хайгааракчылар турар эргелиг.

2. Дедир кыйгыртылга эрттирип турар үеде хайгааракчыны дедир кыйгыртыр талазы-биле бадылаашкын эрттирер эгелекчи бөлүк, дедир кыйгыртырып турар депутат, соңгудар албан-дужаалдыг кижи томуйлап болур. Соңгудар албан-дужаалдыг кижилер, оларга дорт чагыртып турар кижилер, судьялар, прокурорлар хайгааракчылар кылдыр томуйлаттырып болбас.

3. Шериг кезээнде, административтиг хааглыг девискээр тургузуунда, эмнелгеде, санаторийде, дыштанылга бажыңында, истелге изоляторунда болгаш түр хоруглалдың изоляторунда тургустунган соңгулда участогунуң хевирлеп дерээни участок соңгулда комиссиязының оран-савазынче, а ол ышкаш ол соңгулда участогунда дедир кыйгыртыр талазы-биле бадылаашкын өрээлинче соңгулда комиссиязының бүгү кежигүннериниң, хайгааракчыларның киирилдезин хандырар ужурлуг.

4. Эрге-ажыктарын төлээлеп турар ол хайгааракчы кижиниң бүрүн эргелерин дедир кыйгыртып турар депутаттың, соңгудар албан-дужаалдыг кижиниң, дедир кыйгыртыр талазы-биле бадылаашкын эрттирер эгелекчи бөлүктүң бергени бижимел хевир-биле чоруткан бижии-биле бадыткап шынзыттынган болур ужурлуг. Аңаа хайгааракчының фамилиязын, адын, адазының адын, чурттап турар черин, а ол ышкаш ону чорудуп турары соңгулда участогунуң дугаарын, соңгулда комиссиязының адын айтыр. Хайгааракчының дугайында немелде кандыг-бир медээлерни бээри болгаш хайгааракчыны дедир кыйгыртып турар депутат, сонгудар албан-дужаалдыг кижи, дедир кыйгыртыр талазы-биле бадылаашкын эрттирер эгелекчи бөлүк чоруткан таварылгада таңма салыры негеттинмес. Ук документ паспортту көргүскенде күштүг болур. Хайгааракчыны чорутканының дугайында баш бурунгаар медээлээн херээ чок.

5. Бо чүүлдүң 4-кү кезээнде айыттынган документилерни бо чүүлдүң 1-ги кезээнде айыттынган үеде, участок соңгулда комиссиязынга көргүзүп болур, а муниципалдыг азы участок соңгулда комиссиязынга – хуусаа бертинде бадылаашкын үезинде азы соңгулдаларның түннелдериниң дугайында, ооң иштинде бадылаашкынның катап санаашкыннарының түннелдериниң дугайында протоколдарны долдурарының талазы-биле ажылдың эгезинден ук ажылдың төнчүзүнге чедир үеде көргүзүп болур. Ынчан хайгааракчының бүрүн эргелерин хары угда чаңгыс ол-ла депутаттың, соңгудар албан-дужаалдыг кижиниң, дедир кыйгыртыр талазы-биле бадылаашкын эрттирер эгелекчи бөлүктүң сонуургалдарын төлээлеп турар ийи болгаш оон-даа хөй хайгааракчылар комиссияның өрээлинге болгаш бадылаашкын болур өрээлге күүседирин боттандырып болбас. Хайгааракчыларның бадылаашкын эрттирер өрээлге турарынга, бадылаашкынны эрттирерин хайгаараарынга, дедир кыйгыртылганың киржикчилериниң бадылаан үннерин санаарынга, бадылаашкынның түннелдериниң дугайында протоколдар тургузарынга, а ол ышкаш бадылаашкынның түннелдериниң дугайында протоколдар хоолгазын бээринге хамаарыштыр, бо Хоойлу-биле доктаатканындан аңгыда, өске кандыг-бир кызыгаарлаашкыннар доктаадырын болдурбас.

6. Хайгааракчылар дарааазында эргелерлиг болур:

а) соңгукчуларның даңзызы-биле таныжар;

б) бо чүүлдүң 1-ги кезээнде айыткан кандыг-даа үеде, бадылаашкын хүнүнүң үезинде, хуусаа бертинде бадылаашкын үезинде хамаарышкан соңгулда участогунуң оран-савазынга турар;

в) соңгукчулар бадылаашкын болуп турар черден өске черге бадылап турда турар;

г) дедир кыйгыртылга киржикчилериниң даңзызынче киирген дедир кыйгыртылга киржикчилериниң санын, дедир кыйгыртылга киржикчилеринге берген бюллетеньнериниң санаашкынын, ажыглап каапкан бюллетеньнерниң санын хайгааараар, соңгулда участогунда дедир кыйгыртылга киржикчилериниң бадылаашкынының санаашкынын ырактан хайгааараар болгаш бадылаашкын бюллетенинде бижимелди ырактан номчуп болур байдалдар тургустунган болза, дедир кыйгыртылга киржикчилериниң бадылаашкынының санаашкынының үезинде долдурдунган-даа, долдуртунмаан-даа бюллетеньнерни каракбиле көөр; бо чүүлдүң 1-ги кезээнде айыттынган үеде комиссияның бадылаашкынның түннелдериниң дугайында протоколду болгаш өске-даа документилерни долдуруп турарын хайгааараар;

д) участок соңгулда комиссиязының даргазынга, а ол чок таварылгада, ону солуп турар кижиге бадылаашкынны организастаарынга хамаарышкан айтырыглар талазы-биле санал-оналдарын, сагындырыын киирер;

е) участок соңгулда комиссиязының бадылаашкын түннелдериниң дугайында протоколу-биле, а ол ышкаш өске-даа соңгулда комиссияларының бадылаашкын түннелдериниң болгаш дедир кыйгыртылганың түннелдериниң дугайында протоколдары-биле таныжар, айыттынган протоколдарның база аңаа кошкан документилерниң, а ол ышкаш хамаарышкан соңгулда комиссиязынга келген өске-даа документилерниң хоолгаларын хамаарышкан соңгулда комиссиязындан алыр;

ж) бодунуң эрге-байдалын, адын, фамилиязын, адазының адын, а ол ышкаш хайгааракчыны комиссияже чоруткан дедир кыйгыртып турар депутаттың, соңгудар албан-дужаалдыг кижиниң адын, фамилиязын, адазының адын азы эгелекчи бөлүктүң адын айтып каан хөрек демдээн астыр;

з) участок соңгулда комиссиязының хөделиишкиннерин (хөделиишкин кылбааанын) үстүнде турар соңгулда комиссиязынга азы судка хомудаар;

и) чогуур комиссияларга дедир кыйгыртылга киржикчилериниң бадылаашкынын катап санап турда, аңаа турар эргелиг.

7. Хайгааракчы дарааазында чүүлдерни кылыр эргези чок:

а) дедир кыйгыртылга киржикчилеринге бюллетеньнер үлээр;

б) дедир кыйгыртылга киржикчилериниң дилээ-биле ооң алганы соңгулда бюллетени дээш ат салыр;

в) дедир кыйгыртылга киржикчилериниң дилээ-биле ооң орнунга соңгулда бюллетенин долдурар;

г) бадылаашкынның чажыт байдалын хажыдып турар хөделиишкин кылыр;

д) соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кежигүннери соңгулда бюллетеньнериниң санаашкынын чорудуп турда, аңаа шуут дорт киржир;

е) соңгулда комиссиязының ажылынга шаптык кадып турар хөделиишкиннер кылыр;

ж) дедир кыйгыртылга киржикчилериниң ортузунга суртаал чорудар;

з) чогуур соңгулда комиссиязының шиитпирлер үндүрерингe киржир эргези чок.

8. Массалыг информация чепсектериниң төлээлери участок соңгулда комиссиязының бадылаашкынның түннелдериниң дугайында протоколу-биле, а ол ышкаш өске-даа соңгулда комиссияларының бадылаашкын түннелдериниң азы дедир кыйгыртылга түннелдериниң дугайында протоколдары-биле таныжар, айыттынган протоколдарның база аңаа кошкан документилерниң хоолгаларын хамаарышкан соңгулда комиссиязындан алыр. Массалыг информация чепсээниң төлээзиниң негээнибиле соңгулда комиссиязы бадылаашкынның түннелдериниң дугайында азы дедир кыйгыртылганың түннелдериниң дугайында протоколдуң хоолгаларын шынзыдып бээр хүлээлгелиг.

9. Протоколдарның болгаш соңгулда комиссиязының өске-даа документилериниң хоолгаларының шынзыдылгазын соңгулда комиссиязының даргазы, дарганың оралакчызы азы секретары чорудар. Бо таварылгада шынзыдып турар документиге айыттынган кижилер "хоолга шын" деп бижимелди кылыр, аңаа ат салыр, хамаарышкан комиссияның таңмазын базар болгаш шынзыткан хүнүн салыр.

19 чүүл. **Албан-дужаалы азы албан-хаакчы байдалы-биле холбашкан кызыгаарлаашкыннар**

1. Күрүне азы муниципалитет тургузуунуң албан-дужаалында албан хаап турар дедир кыйгыртып турар депутат, соңгудар албан-дужаалдыг кижи, эгелекчи бөлүктүң кежигүнү күрүнениң азы муниципалитет тургузуунуң албан-дужаалында ажылдап турар болза, а ол ышкаш массалыг информация чепсектерин үндүрерин боттандырып турар организацияның албан-дужаалдыг кижизи болуп турар азы ол организацияда ажылдап турар болза, дедир кыйгыртыр талазы-биле (дедир кыйгыртырынга удур) кампания эрттирип турар үеде боттарының албан-дужаал азы албан-ажыл байдалдарының артык шыдалдыын ажыглаар эргези чок болур.

2. Дедир кыйгыртып турар депутат, соңгудар албан-дужаалдыг кижи, эгелекчи бөлүктүң кежигүнү "А" чергениң күрүне азы муниципалитет албан-дужаалын күүсекчи азы суд эрге-чагырга органнарында азы соңгудар муниципалитет албан-дужаал (тус чер бот-башкарылгазының төлээлекчи органының депутаттарындан аңгыда) ээлеп турар, а ол ышкаш күрүне азы муниципалитет тургузуунуң албан-дужаалында албан хаап турар азы массалыг информация чепсектерин үндүрерин боттандырып турар организацияның (ооң бодунуң тургусканы өйлеп-өйлеп үнер парлалга үндүрүлгезиниң редакциязындан аңгыда) албан-дужаалдыг кижизи болуп ажылдап турар болза, дедир кыйгыртыр талазы-биле кампанияга киржип турар үезинде албан-дужаал азы албан-хаакчы хүлээлгелеринден хостаткан болур болгаш чогуур доктаалдарның (айтыышкыннарның) шынзыдылгалыг хоолгаларын үш хонуктан орайтатпайн муниципалитет тургузуунуң комиссиязынче киирер:

эгелекчи бөлүктүң кежигүнүнге – эгелекчи бөлүктү бүрүткээн хүнден эгелеп;

соңгудар албан-дужаалдыг кижиге – дедир кыйгыртыр талазы-биле бадылаашкынны томуйлаан дугайында шиитпирни парлаан хүнүнден эгелеп.

3. Күрүне азы муниципалитет албан-дужаалын ээлеп турар кижилер дедир кыйгыртыр талазы-биле (дедир кыйгыртырынга удур) кампания эрттирип турар үеде боттарының албан-дужаал азы албан-ажыл байдалдарының артык шыдалдыын дедир кыйгыртылганы чедип аарда болгаш (азы) дедир кыйгыртылгага удур ажыглаар эргези чок болур.

4. Бо Хоойлуда "албан-дужаалдың азы албан-ажыл байдалының артык шыдалдыын ажыглаары" деп билигни:

а) чагыргазында адааңда турар азы албан байдалдарының аайы-биле оон хамаарылгалыг кижилерни, күрүне болгаш мунипипалитет албанының өске-даа ажылдакчыларын ажыл шагында дедир кыйгыртырынга база (азы) дедир кыйгыртырынга удур идиглиг ажыл-чорудулганы боттандырарынга хаара тудары;

б) күрүне органнарының азы тус чер бот-башкарылга органнарының бажың-балгадын дедир кыйгыртырынга база (азы) дедир кыйгыртырынга удур идиглиг ажыл-чорудулганы боттандырарынга, бир эвес депутат, соңгудар албан-дужаалдыг кижи, эгелекчи бөлүктүң кежигүнү ол бажың-балгатты ол-ла байдалдарга ажыглаар харыы чок таварылгаларда, ажыглаары;

в) харылзааның телефон, факсимильдиг болгаш өске-даа хевирлерин, информация ачы-дузазын, күрүне органнарының азы тус чер бот-башкарылга органнарының ажыл-чорудулгазын хандырып турар орттгехниканы дедир кыйгыртырынга база (азы) дедир кыйгыртырынга удур суртаалын чорударынга ажыглаары;

г) дедир кыйгыртырынга база (азы) дедир кыйгыртырынга удур идиглиг ажыл-чорудулганы боттандырарынга күрүне азы муниципалитет өнчүзүнге хамааржыр транспортту халас азы чиигелделиг байдалдарга ажыглаары;

д) күрүне азы муниципалитет албан хаакчыларының албанның сургакчылаашкынының үезинде (күрүне азы мунипапалитет акша-хөреңгилеринден төлеттинген) хол үжүүн чыыры, суртаал чорудары;

е) массалыг информация чепсектерин хол үжүүн чыыр азы суртаал чорудар сорулга-биле артыкшылдыг (дедир кыйгыртып турар өске депутатка, соңгудар албан-дужаалдыг кижиге, эгелекчи бөлүкке деңнээрге) ажыглаары;

ж) дедир кыйгыртыр кампания үезинде массалыг хемчеглер эрттирип турар үеде күрүне болгаш муниципалдыг органнарның болгаш организацияларның суртаал кылыры, а ол ышкаш чогуур агар сан-биле төлеттинмээн кылган ажылының дугайында эгелекчи бөлүктүң кежигүнү, дедир кыйгыртып турар депутат, соңгудар албан-дужаалдыг кижи болур хамаатының адының мурнундан отчеттарны, байыр чедириишкиннерин болгаш өске-даа материалдарны дедир кыйгыртыр талазы-биле кампания үезинде массалыг информация чепсектерин, суртаал чорудар материалдар таварыштыр чонга чарлаары болур деп билир херек.

5. Журналистерге, а ол ышкаш массалыг информация чепсектериниң редакцияларының албан-дужаалдыг кижилеринге, күрүнениң телерадиокомпаниязының албан-дужаалдыг кижилеринге болгаш чогаадыкчы ажылдакчыларынга (эгелекчи бөлүктүң кежигүннериниң, дедир кыйгыртып турар хамаатының тургусканы өйлеп-өйлеп үнер парлалга үндүрүлгезиниң редакциязындан аңгыда), бир эвес айыттынган кижилер эгелекчи бөлүктүң кежигүнү, дедир кыйгыртып турар депутат, соңгудар албан-дужаалдыг кижи, чок-ла болза оларның бүзүреттирген кижилери болуп турар болза, массалыг информация чепсектерин дамчыштыр соңгулда кампаниязының чырыдылгазынга киржири хоруглуг.

V эге. **Депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр талазы-биле бадылаашкынның белеткелин организастаары**

20 чүүл. **Депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр талазы-биле бадылаашкынны эртирер комиссияларның ажылын организастаары**

1. Комиссиялар хамаатыларның депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр талазы-биле бадылаашкынга киржир эргезиниң боттаныышкынын болгаш камгалалын хандырар, дедир кыйгыртылганың белеткелин болгаш эрттирилгезин боттандырар.

2. Дедир кыйгыртылга кампаниязының үезинде комиссиялар бодунуң харыылаар айтырыгларының иштинге оларга хоойлу хажыдыышкыннарының дугайында киирген хомудалдарны сайгарып көөр, ук хомудалдарга хамаарыштыр хыналдаларны чорудар болгаш хомудал киирген кижилерге бижимел харыыларны беш хонук хуусааның дургузунда, ынчалза-даа бадылаашкын хүнүнүң бетинде хүнден орайтатпайн, бээр, а бадылаашкын хүнүнде азы бадылаашкын хүнүнүң соонда хүн хомудалдар киргенде доп-дораан харыыны бээр хүлээлгелиг. Бир эвес хомудалдарда айыттынган фактыларга хамаарыштыр немелде хыналданы чорудары негеттине берзе, оларга хамаарыштыр шиитпирлерни он хонуктан орай эвесте хүлээп алыр. Бир эвес хомудалда дедир кыйгыртылганы эрттирериниң талазы-биле эгелекчи бөлүк хоойлу

хажыдыышкынын кылганын айыткан болза, дедир кыйгыртылганы эрттирериниң талазы-биле эгелекчи бөлүкке азы ооң төлээлеткен төлээлеринге кирген хомудалдың дугайында доп-дораан дыңнадыр, олар хомудалдың алыс утказынга хамаарыштыр тайылбырны бээр эргелиглер.

3. Хоойлу хажыдыышкыннарынга чогуур хыналдаларны чорудар болгаш ук хажыдыышкыннарны чок болдурарының дугайында, ооң иштинде бо чүүлдүң 2-ги кезээнде айыттынган хомудалдар-биле холбаштыр, негелделиг бижиктерни комиссиялар хоойлу-дүрүм камгалаар органнарже, тус чер бот-башкарылгазының болгаш күүсекчи эрге-чагырганың органнарынче киирер эргелиг. Айыттынган органнар беш хонук хуусаада, бир эвес ындыг негелделиг бижик бадылаашкын хүнүнге чедир беш болгаш оон эвээш хонуктар турда кирген болза – бадылаашкын хүнүнүң бетинде хүнден орайтатпайн, а бир эвес бадылаашкын хүнүнде азы бадылаашкын хүнүнүң дарааазында хүнүнде кирген болза, доп-дораан ол хажыдыышкыннарны чок болдурарының талазы-биле хемчеглерни алыр болгаш ооң түннелдериниң дугайында негелде бижик киирген комиссияга доп-дораан дыңнадыр. Бир эвес негелдеде айыттынган фактыларга холбаштыр немелде хыналда чоргузары негеттинер болза, айыттынган хемчеглерни он хонук хуусаадан орайтатпайн хүлээп алыр.

4. Комиссия дедир кыйгыртылганың белеткели болгаш эрттирилгези-биле холбашкан ажыл-чорудулгаларны боттандырарының хуусааларының база чурумунуң дугайында, дедир кыйгыртылга кампаниязының чоруттунуп турарының дугайында медээ-биле дедир кыйгыртылга киржикчилерин хандырар.

5. Күрүне органнары, тус чер бот-башкарылгазының органнары, күрүне болгаш муниципалдыг албан черлери, а ол ышкаш оларның албан-дужаалдыг кижилери комиссияларга оларның бүрүн эргелерин боттандырарынга деткимчени көргүзер, ылаңгыя эргежок чугула орансаваны, ооң иштинде дедир кыйгыртылганың документациязын архивке дамчыдып бергижеге, чок-ла болза шыгжаар хуусаазы эрткижеге чедир айыттынган документацияны шыгжаар оран-саваны хоойлуда доктааткаы езугаар халаска үндүрүп бээр, үндүрүп берген оран-саваның болгаш айыттынган документацияның камгалалын хандырар, а ол ышкаш транспорт хөлгезин, харылзаа чепсек-херекселин, техниктиг дериг-херекселди халаска тускайлап бээр хүлээлгелиг.

6. Дедир кыйгыртылганы чарлап дыңнадырының дугайында шиитпирни албан езузу-биле парлаан хүнде бодунуң устав езугаар (окташкан) капиталында 30 хуудан хөй күрүне болгаш (азы) муниципалитеттиң үлүү бар организациялар, оларның албан-дужаалдыг кижилери комиссияларга оларның бүрүн эргелерин боттандырарынга деткимчени көргүзер, ылаңгыя транспорт хөлгезин, харылзаа чепсек-херекселин, техниктиг дериг-херекселди, оран-саваны үндүрүп бээр хүлээлгелиг.

7. Теле болгаш (азы) радиодамчыдылга боттандырып турар күрүне база муниципалитет организациялары база (азы) күрүнеиң болгаш муниципалитеттиң өй-өйлеп үнер парлалга үндүрүлгелериниң редакциялары, бо Хоойлуда доктааткан чурум езугаар, дедир кыйгыртылганың киржикчилерин дыңнадып медеглээринге халас эфир үезин, а ол ышкаш комиссияның шиитпирлерин болгаш актыларын, өске-даа парлалга информациязын парлаарынга халас парлалга шөлүн комиссияларга бээр хүлээлгелиг. Бо таварылгада телерадиодамчыдылга организацияларының болгаш өй-өйлеп үнер парлалга үндүрүлгелериниң редакцияларының чарыгдалдарын оларның хүн бүрүде чорудар акшаландырыышкыны-биле боттандырар.

8. Күрүне органнары, тус чер бот-башкарылгазының органнары, хөй-ниити каттыжыышкыннары, өнчүнүң бүгү хевирлериниң организациялары, ооң иштинде теле болгаш (азы) радиодамчыдылга боттандырып турар организациялар (моон ыңай – телерадиодамчыдылга организациялары), өй-өйлеп үнер парлалга үндүрүлгелериниң редакциялары, а ол ышкаш айыттынган органнарның болгаш организацияларның албан-дужаалдыг кижилери комиссияларга эргежок чугула сан-медээлерни болгаш материалдарны, комиссияларның билдириишкиннеринге харыыларны беш хонук хуусаада, ынчалза-даа бадылаашкын хүнүнүң бетинде хүнден орай эвесте, а бадылаашкын хүнүнүң бетинде хүнде болгаш бадылаашкын хүнүнде – доп-дораан бээр хүлээлгелиг. Айыттынган сан-медээлерни болгаш материалдарны комиссияларга халаска бээр.

21 чүүл. **Депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр талазы-биле бадылаашкынны эрттирер муниципалитет тургузуунуң комиссиязының бүрүн эргелери**

Муниципалдыг комиссия:

чогуур муниципалитет тургузуунуң девискээринге бо Хоойлунуң сагылгазын хандырар;

участок соңгулда комиссияларының ажылын удуртур, ук комиссияларның шиитпирлеринге база хөделиишкиннеринге (хөделиишкин кылбаанынга) хамаарышкан билдириишкиннерни болгаш хомудалдарны чугаалажып көөр база ук билдириишкиннерниң, хомудалдарның талазы-биле шиитпирни хүлээп алыр;

дедир кыйгыртылга киржикчилериниң даңзызын өй-шаанда болгаш шын тургузарын, бүгү-ниитиге таныжар кылдыр азарын хынаар;

депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр талазы-биле бадылаашкынны белеткээринге база эрттирерингe үндүрүп бергени акша-хөреңгилерни болгаш материалдыг этти үлээр;

дедир кыйгыртыр дугайында айтырыг көдүртүнген депутаттың, соңгудар албан-дужаалдыг кижиниң бүзүреттирген кижилерин бүрүткээр болгаш оларга чогуур шынзылганы бээр;

дедир кыйгыртыр талазы-биле бадылаашкынның бюллетенииниң үлегер-майыын болгаш сөзүн бадылаар, соңгулда бюллетеньнерин кылырын ооң-биле участок соңгулда комиссияларын чепсеглээрин хандырар, дедир кыйгыртылга киржикчилериниң даңзызының формазын, протоколдарының болгаш өске-даа херек документилерниң формазын бадылаар; херек апарза оларны кылырын хандырар;

хуусаа бетинде бадылаашкынны организастаар;

депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр талазы-биле бадылаашкынны эрттирери-биле болгаш организастаары-биле холбашкан бадылаашкынның түннелдерин тодарадыр болгаш парлалгага парлаар, документилерни архивче өй-шаанда дамчыдып бээрин хандырар;

амгы хоойлужудулга-биле дүүштүр, өске-даа бүрүн эргелерни боттандырар.

22 чүүл. **Депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр талазы-биле бадылаашкынны эрттирер участок комиссиязының бүрүн эргелери**

1. Участок комиссиязы:

дедир кыйгыртыр талазы-биле бадылаашкынның киржикчилериниң даңзызын тургузар болгаш тодарадыр;

дедир кыйгыртылга киржикчилериниң даңзызы-биле участок девискээринде чурттап турар дедир кыйгыртыр талазы-биле эргелиг хамаатыларның таныжылгазын хандырар, ук даңзыда частырыгларның база тода эвес чүүлдерниң дугайында билдириишкиннерни сайгарып көөр болгаш ынаар чогуур өскерилгелерни киириниң дугайында айтырыгларны шиитпирлээр;

чурттакчы чонга участок комиссиязының турар черииң база участок комиссиязының телефонунуң дугаарын, ажылдаар шагының дугайында, а ол ышкаш бадылаашкынның хүнүн, шагын болгаш ооң болур черииң дугайында медээлеп дыңнадыр;

бажың-балгаттың, бадылаашкын хааржактарының болгаш өске-даа дериг-херекселдериң бадылаашкынга белеткелин хандырар;

участок комиссиязының оран-савазынга хуусаа бетинде бадылаашкынны, а ол ышкаш ырак болгаш чедери берге черлерге бадылаашкынны хандырар;

участок девискээринге дедир кыйгыртылга хүнүнде бадылаашкынны организастаар;

бадылаашкынның санаашкынын үндүрер, участокка бадылаашкынның түннелдерин тодарадыр база бадылаашкынның түннелдериниң дугайында протоколду муниципалитет тургузуунуң соңгулда комиссиязынга дамчыдар;

бодунуң бүрүн эргелериниң иштинге бадылаашкынның белеткели болгаш организациязы-биле холбашкан айтырыгларлыг билдириишкиннерни база хомудалдарны сайгарып көөр болгаш оларның талазы-биле барымдаалыг шиитпирни хүлээп алыр;

хоойлужудулга-биле дүүштүр өске-даа бүрүн эргелерни боттандырып турар.

2. Бир эвес үстүнде турар комиссияга ук участок комиссиязының хөделиишкиннериниң (хөделиишкин кылбаанының) түннелинде болдунган бадылаашкынның чурумунуң, бадылаашкынның санаашкынының чурумунуң хажыдыышкыннарынга хамаарышкан хомудалдар болгаш удурланыышкыннар кирбээн, а ол ышкаш айыттынган фактыларга хамаарыштыр суд сайгарылгазын чорутпайн турар болза, участок комиссиязының бүрүн эргелери дедир кыйгыртылганың түннелдерин албан езузу-биле парлаан хүнден эгелеп 10 хонук болгаш доостур. Бадылаашкынның түннелдерин хомудап азы аңаа хамаарыштыр удурланыышкынны киирген таварылгада, участок комиссиязының бүрүн эргелери хомудалдың, удурланыышкынның алыс утказынга хамаарыштыр төнчү шиитпирни үстүнде турар комиссия азы суд үндүрген соонда доостур.

23 чүүл. **Комиссия кежигүннериниң эрге-байдалы**

Муниципалдыг болгаш участок комиссияларының хамаатыларының соңгулда эргелериниң база референдумга кежигүннериниң эрге-байдалын, Тыва Республиканың хоойлуларының, "Россия Федерациязының хамаатыларының референдумга киржир эргезиниң кол-кол магадылалдарының дугайында" Федералдыг хоойлунуң чогуур дүрүмнери-биле тодарадыр.

24 чүүл. **Дедир кыйгыртылга киржикчилерин бүрүткээри (учеттаары)**

1. Референдумга – дедир кыйгыртылгага киржир эргелиг, идепкейлиг соңгуур эргелиг Россия Федерациязының бүгү хамаатыларын, Федералдыг хоойлуга дүүштүр, бүрүткээр (учеттаар).

2. Россия Федерациязының хамаатызының чурттап турар чериниң чогуур девискээрде турары дедир кыйгыртылга киржикчилерин бүрүткээринге (учеттаарынга) барымдаа болур, ындыг фактыны Россия Федерациязының хамаатыларын Россия Федерациязының иштинде турар чериниң болгаш чурттап турар чериниң аайы-биле бүрүткээр бүрүткел учедунуң органнары Россия Федерациязының хамаатыларының хостуг көжүп-шимчээриниң, Россия Федерациязының иштинге турар черин болгаш чурттаар черин хостуг шилип алырының эргелериниң боттаныышкынының чурумун таарыштырып турар федералдыг хоойлуларга дүүштүр тодарадыр.

3. Дедир кыйгыртылга киржикчилериниң бүрүткелин (учедун) муниципалитет тургузуунуң баштыңы (бир эвес муниципалитет тургузуунуң уставында ындыг албан-дужаал көрдүнмээн болза - ону чорударынга тус чер бот-башкарылгазының төлээлекчи органының бүрүн эргелиг төлээзи), референдум киржикчилериниң бүрүткелиниң (учедунуң) күрүне системазының дугайында дүрүмде тургустунган чурум езугаар боттандырар.

4. Дедир кыйгыртылга киржикчизи бодунуң дугайында документижиттинген информацияны (амы-хуунуң дыңнадыг-медээзин), ооң иштинде машина дамчыштыр номчуур эдилелдерде киирген медээни база, шаптарааазын чок алыр, ооң долузун болгаш шынныын хандырар сорулга-биле ол информацияга тодарадыышкынны кылыр, а ол ышкаш ук информацияны кым деп кижи кандыг сорулга-биле ажыглап турарын, ону кымга кым деп кижи бергенин билип алыр эргелиг.

25 чүүл. **Дедир кыйгыртылга киржикчилериниң даңзызы, оларны тургузар чуруму**

1. Дедир кыйгыртылга киржикчилериниң даңзызын участок комиссиязы аңгы-аңгы участоктар аайы-биле тус-тузунда, доктааткан форма езугаар муниципалитет тургузуунуң баштыңының (муниципалитет тургузуунуң уставы-биле ындыг албан-дужаал көрдүнмээн таварылгада – тус чер бот-башкарылга органының ындыг бүрүн эрге тыпсып каан кижизиниң) бергени медээлерниң үндезинингe тургузар.

2. Ол участоктуң девискээринде чурттап турар болгаш бадылаашкынга киржир эргелиг бүгү хамаатылар даңзыже кирер. Шериг кезээнден дашкаар чурттап турар шериг албанныглар даңзыже чурттап турар чериниң аайы-биле ниити үндезин езугаар киириртинер. Дедир кыйгыртылганың киржикчилери – шериг кезээниң девискээринде чурттап турар шериг албан-хүлээлгелиглер, оларның өг-бүлелериниң кежигүннерин "Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелериниң база референдумга киржир эргезиниң кол-кол магадылалдарының дугайында" федералдыг хоойлунуң 17-ги чүүлүнүң 4 болгаш 5 пунктуларында көрдүнген үндезиннер езугаар, даңзыже киириртинер.

3. Хамааты кижи дедир кыйгыртылга киржикчилериниң дедир кыйгыртылганың чүгле чаңгыс участогунга киирер.

4. Дедир кыйгыртылганың киржикчилериниң даңзызынче кандыг-бир чылдагаан-биле кирбейн барган хамаатылар, оларның билдириишкинин езугаар, ол девискээрде чурттап турарын бадыткап турар документилерниң үндезини-биле, даңзыже участок комиссиязы киир бижиир.

5. Дедир кыйгыртылгага киржир эргелиг хамааты бүрүзү ону тус чер референдумунуң киржикчилериниң даңзызынче киирбээнииниң дугайында, тус чер референдумунуң киржикчилериниң даңзызында ооң дугайында киирген медээ-дыңнадыгларда кандыг-даа частырыгның азы тодаргай эвес чүүлдүң дугайында участок комиссиязынга медээлеп дыңнадыр эргелиг. Даңзыда частырыглар дугайында билдириишкинни участок комиссиязы 2 хонук дургузунда көөр, а бадылаашкын болур бетинде, бадылаашкын хүнүнде доп-дораан көөр, а ол ышкаш киирген документилерни хынаар, чок-ла болза частырыгны азы тодаргай эвес чүүлдү эдип чайладыр, чок-ла болза билдириишкин ээзинге билдириишкинге харыы бээринден ойталаан чылдагаанын айытпышаан, бижимел харыыны бээр. Ол шиитпирни муниципалитет тургузуунуң комиссиязынче азы судче хомудап киирип болур.

6. Дедир кыйгыртылга киржикчилериниң бадылаашкынын санап эгелээнде дедир кыйгыртылга киржикчилериниң даңзызынче кандыг-бир өскертилге киирери хоруглуг.

26 чүүл. **Депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр талазы-биле участоктарын тургузары**

1. Депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртылганың киржикчилериниң бадылаашкынын эрттирер болгаш бадылаашкыннарның санаашкынын чорудары-биле участоктарны тургузар.

2. Дедир кыйгыртылга участоктарын муниципалитет тургузуунуң соңгулда комиссиязы-биле чөвүлежип тургаш, муниципалитет тургузуунуң баштыңы (бир эвес муниципалитет тургузуунуң уставында ындыг албан-дужаал көрдүнмээн болза - ону чорударынга тус чер бот-башкарылгазының төлээлекчи органының бүрүн эргелиг төлээзи-биле), хамаарышкан комиссиялар, бо чүүлдүң 3-кү пунктузунга дүүштүр, ол бүгүнү "Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелериниң база референдумга киржир эргезиниң кол-кол магадылалдарының дугайында" Федералдыг хоойлунуң 16-гы чүүлүнүң 4-кү кезээнге дүүштүр дедир кыйгыртылга участогунуң девискээринде бүрүткеткен дедир кыйгыртылга киржикчилериниң санының дугайында сан-медээге үндезилеп, участок бүрүзүнге дедир кыйгыртылга киржикчилериниң саны үш муңдан эвээш эвес турар кылдыр боттандырар. Дедир кыйгыртылга участоктарын бадылаашкын хүнүнге чедир 45 хонуктан орай эвесте тургузар.

3. Участоктарның кызыгаарлары, депутаттың, соңгудар албан-дужаалдыг кижиниң соңгудуп алганы соңгулда округтарының кызыгаарлары-биле карышпас болур ужурлуг.

4. Дедир кыйгыртылга киржикчилериниң түр турар черлеринге (эмнелгелерге, санаторийлерге, дыштанылга бажыңнарынга, каразыттырып база буруудадып турар кижилерниң хоругдал черлеринге болгаш түр турар өске-даа черлерге), чедери берге болгаш ырак-узак черлерге дедир кыйгыртылга участоктарын бо чүүлдүң 2-ги кезээнде доктааткан хуусаада тургузуп болур.

5. Участок комиссияларының болгаш бадылаашкын чорудар бажың-балгаттарның турар черин, кызыгаарын болгаш дугаарларын айыткан дедир кыйгыртылга участоктарының даңзызын муниципалитет тургузуунуң баштыңы (бир эвес муниципалитет тургузуунуң уставында ындыг албан-дужаал көрдүнмээн болза - ону чорударынга тус чер бот-башкарылгазының төлээлекчи органының бүрүн эргелиг төлээзи) бадылаашкын хүнүнге чедир 40 хонуктан орай эвес хуусаада парладыр ужурлуг.

VI эге. **Дедир кыйгыртылга талазы-биле бадылаашкынны акшаландырары. Дедир кыйгыртылга фондулары**

27 чүүл. **Дедир кыйгыртылга талазы-биле бадылаашкынны акшаландырары**

1. Депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр талазы-биле чарыгдалдарны, дедир кыйгыртылга талазы-биле бадылаашкын хүнүн томуйлаарынга чедир, дедир кыйгыртылганың инициаторларының күсели-биле болдурар.

2. Депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр талазы-биле бадылаашкынны белеткээри болгаш эрттирери-биле холбашкан чарыгдалдарны тус чер бюджединден айыттынган сорул-

галарга үндүрүп берген акша-хөреңгилерниң күсели-биле боттандырар.

3. Чогуур муниципалитет тургузуунуң тус чер бот-башкарылгазының күүсекчи органы (тус чер чагыргазы) муниципалитет тургузуунуң комиссиязының дедир кыйгыртылганы томуйлаан шиитпириниң үндезинине депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр талазы-биле бадылаашкынны белеткээри болгаш эрттирери-биле холбашкан чарыгдалдарны акшаландырарын дедир кыйгыртылганы чарлаарының дугайында шиитпирни албан езузу-биле парлаан хүнден он хонук хуусаада боттандырар.

4. Депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр талазы-биле эгелекчи бөлүк, а ол ышкаш дедир кыйгыртып турар депутат, соңгудар албан-дужаалдыг кижи депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр (кыйгыртырынга удур) суртаал чорудар дээш, фондулар тургузар. Ол фондуларның акшалары Россия Федерациязының Ажаалга банкызының тускай агар санынга чыдар ужурлуг. Айыттынган агар саннарны ажыдар болгаш ажыглаар чурумун, фондуларның акшазының учедун болгаш ол акшаларга хамаарыштыр отчетту кылырын, Россия Федерациязының Төп банкызының Тыва Республикада Национал банкызы-биле чөпшээрежилге езугаар, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы доктаадып тургузар.

5. Бо үүлдүң 4-кү кезээнде айыттынган фондуларже республика болгаш тус чер бюджеттеринден, күрүне болгаш муниципалдыг организациялардан болгаш бүдүрүлгелерден, даштыкы чурттардан, Россияның даштыкы капиталдыг юридиктиг организацияларындан, бир эвес даштыкы капиталдың деңзигүүрү 30 хуудан ажыг болза, чурттар аразының организацияларындан, а ол ышкаш шериг кезектеринден, шериг албан черлеринден, ачы-дуза организацияларындан болгаш үдүлге каттыжыышкыннарындан акша үндүрери хоруглуг.

28 үүл. **Фондуларны тургузар чуруму**

1. Дедир кыйгыртылга эрттиреринің талазы-биле эгелекчи бөлүк дедир кыйгыртылга эрттирер эгелээшкинни идип үндүреринің талазы-биле бодунуң ажыл-чорудулгазын, ук эгелээшкинни деткиринге хол үүүнүң чыылдазын организастаары-биле, а ол ышкаш дедир кыйгыртылгага тодаргай түннелди чедип алырынче угланган ажыл-чорудулганы акшаландырары-биле боттуң фондузун тургузар хүлээлгелиг.

Дедир кыйгыртып турар депутат, соңгудар албан-дужаалдыг кижи, дедир кыйгыртылганы эрттирер хүнүн томуйлаан соонда 10 хонук дургузунда боттарының фондузун тургузар хүлээлгелиг болур.

2. Бир эвес дедир кыйгыртып турар депутаттың, соңгудар албан-дужаалдыг кижиниң соңгудуп алганы соңгулда округунда дедир кыйгыртылга киржикчилериниң саны үш муң четпес болза, эгелекчи бөлүк дедир кыйгыртылга талазы-биле, дедир кыйгыртып турар депутат, соңгудар албан-дужаалдыг кижи дедир кыйгыртылгага удур хемчеглерни акшаландырарын болдурбас болза, дедир кыйгыртылга фондуларын эгелекчи бөлүк болгаш дедир кыйгыртып турар депутат, соңгудар албан-дужаалдыг кижи тургузары албан эвес. Бо таварылгада эгелекчи бөлүк, дедир кыйгыртып турар депутат, соңгудар албан-дужаалдыг кижи муниципалитет тургузуунуң комиссиязынга ол дугайында дыңнадыр.

3. Дедир кыйгыртылганы эрттиреринің талазы-биле эгелекчи бөлүк, дедир кыйгыртып турар депутат, соңгудар албан-дужаалдыг кижи саң-хөө айтырыгларының талазы-биле төлээлерин томуйлаар эргелиг болур.

Саң-хөө айтырыгларының талазы-биле төлээлеткен төлээлерниң бүрүткелин төлээлеткен төлээни бүрүткээринге херек болур-чогуур документилерни, ооң иштинде, ол кижиниң бүрүн эргелерин, адын, фамилиязын, адазының адын, төрүттүнген хүнүн, паспортунуң азы ону солуп турар документиниң сериязының номерин, ону тывыскан хүнүн, чурттап турар черииниң адрезин, кол ажылдап азы албан хаап турар черин, ээлеп турар албан-дужаалын (кол ажылдап азы албан хаап турар чери чокта – чүнү кылып турарын) кииргенде муниципалитет тургузуунуң соңгулда комиссиязы боттандырар.

4. Дедир кыйгыртылга инициативазының, дедир кыйгыртып турар депутаттың, соңгудар албан-дужаалдыг кижиниң фондуларын дараазында үүлдерден тургузуп болур:

а) дедир кыйгыртылга инициативазының, дедир кыйгыртып турар депутаттың, соңгудар албан-дужаалдыг кижиниң боттарының акшазы-биле;

б) дедир кыйгыртып турар депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини идип үндүргенииң түннелинде тиилеп алган соңгулда блогунуң, соңгулда каттыжыышкыннарының акшазы-биле;

в) хамаатыларның эки тура-биле берген акшазы-биле;

г) юридиктиг кижилерниң эки тура-биле берген акшазы-биле.

5. Дедир кыйгыртылга инициативазының фондузунче болгаш депутаттың, соңгудар албан-дужаалдыг кижиниң кыйгыртылгазынга удур өргүлдер киирери хоруглуг:

а) даштыкы юридиктиг талаларга;

б) Россия Федерациязының бүгүделегей керээлеринге үндезилеттинген даштыкы хамаатылардан аңгыда болгаш хоойлу-биле доктааттынган чурум езугаар, муниципалитет тургузуунуң чогуур девискээринде доктаамал чурттап турар, тус чер бот-башкарылгазының төлээлекчи органынга соңгуур болгаш соңгуттурар эргелиг, Россия Федерациязының хамаатылары-биле дөмей өске-даа соңгулдаларга киржир даштыкы хамаатыларга;

в) хамааты эрге-байдалы чок кижилерге;

г) бадылаашкын хүнүнде 18 хар назы четпээн Россия Федерациязының хамаатыларынга;

д) дедир кыйгыртылганы томуйлаарының дугайында шиитпирни албан езузу-биле парлаан хүнде (ажык акционер ниитилелдеринге – эрткен чылгы акционерлерниң даңзызын тургускан хүнде) бодунуң устав (окташкан) капиталында 30 хуудан ажыг даштыкыдан киржилгелиг российжи юридиктиг талаларга;

е) бүгү-делегей организацияларынга болгаш делегей хөй-ниити шимчээшкиннеринге;

ж) күрүне эрге-чагырга органнарынга болгаш тус черниң бот-башкарылга органнарынга;

з) күрүне база муниципалитет албан черлеринге болгаш организацияларынга;

и) дедир кыйгыртылганы чарлаарының дугайында шиитпирни албан езузу-биле парлаан хүнде бодунуң устав (окташкан) капиталында 30 хуудан ажыг күрүне база (азы) муниципалдыг үлүглүг юридиктиг талаларга;

к) тургузукчулары күрүнеиң болгаш муниципалдыг органнар болуп турар организацияларга, а ол ышкаш бо кезектиң "д" болгаш "и" дугаар иштики пунктуларында айыттынган юридиктиг талаларның тургусканы организацияларга;

л) шериг кезектеринге, шериг албан черлеринге база организацияларынга, эргехоойлу камгалаар органнарга;

м) ачы-буян көргүзер организацияларга, шажын-чүдүлге каттыжыышкыннарынга болгаш оларның тургусканы организацияларга;

н) адын адаваан өргүлде киирикчилеринге (бир эвес хамааты дараазында дыңнадыгларның кайы-бирээзин: фамилиязын, адын, адазының адын, чурттап турар черииниң адрезин азы бир эвес ол бодунуң дугайында шын эвес медээ-дыңнадыгны кииргенде ону адын адаваан өргүлде киирикчизи хамааты деп көөр; бир эвес юридиктиг тала дараазында дыңнадыгларның кайы-бирээзин: үндүрүг төлекчизин танып билип алыр дугаарын, адын, банк реквизиттерин азы бир эвес ол шын эвес дыңнадыгларны айыткан болза, ону адын адаваан юридиктиг тала дээр);

о) дедир кыйгыртыр талазы-биле бадылаашкын хүнүнге чедир бир чылдан эвээш үеде бүрүткеттинген юридиктиг талаларга.

6. Өргүлде киирилдезин киирип тура, хамааты кижи төлежилге документизинге дараазында дыңнадыгларны айтыр: фамилиязын, адын, адазының адын, төрүттүнген хүнүн, айын, чылын, чурттап турар черииниң адрезин, паспортунуң азы ону солуп турар документизиниң сериязын болгаш дугаарын, хамааты эрге-байдалының дугайында дыңнадыгны.

7. Өргүлде киирип тура, юридиктиг тала төлежилге документизинге дараазында үүлдерни: үндүрүг төлекчизин танып билип алыр дугаарын, адын, бүрүткеткен хүнүн, айын, чылын, банк реквизиттерин, устав (окташкан) капиталында күрүне азы муниципалдыг үлүгнүң чогунуң, чок-ла болза ындыг үлүгнүң барының, ооң хемчээлиниң дугайында демдеглелди, устав (окташкан) капиталында даштыкыдан киржилге чогунуң, чок-ла болза ындыг киржилге барының, ооң үлүүнүң дугайында демдеглелди, тургузукчуларының аразында күрүне болгаш муниципалдыг органнарның, а ол ышкаш бо үүлдүң 5-ки кезээниң "д" болгаш "и" дугаар иштики пунктуларында айыттынган юридиктиг талаларның чогунуң дугайында дыңнадыгны айтыр.

8. Бо үүлдүң 5-ки кезээнде айыттынган өргүлде киирилделарин, бо үүлдүң 6-гы болгаш 7-ги кезектеринде негелделерни сагывайн киирген өргүлде киирилделери, азы хоойлуда көрдүнген хемчээлден ажып турар өргүлде киирилдезин кезик-чамдыызын кежик киирикчилеринге дедир эгидер, а адын адаваан кежик киирикчилериниң киирилделерин муниципалитет тургузуунуң тус чер бюджединиң орулгазынче шилчидер.

9. Депутатты дедир кыйгыртыр база дедир кыйгыртырынга удур талазы-биле эгелекчи бөлүктүң фондузунче киир шилчидер акша-хөреңгилерниң хемчээли дараазында түннерден улгатпас болур ужурлуг:

- дедир кыйгыртылганың эгелекчи бөлүүнүң кежигүннериниң инициативазының, дедир кыйгыртып турар депутаттың боттарының акшазы-биле 25 000 рубль;

- дедир кыйгыртып турар депутатты идип үндүргенииң түннелинде тиилеп алган соңгулда блогунуң, соңгулда каттыжыышкыннарының акшазы-биле 25 000 рубль;

- чаңгыс хамаатының эки тура-биле берген акшазы-биле 5 000 рубль;

- чаңгыс юридиктиг таланың берген акшазы-биле 50 000 рубль.

Депутатты дедир кыйгыртыр база дедир кыйгыртырынга удур талазы-биле эгелекчи бөлүктүң фондузунче киир шилчидер акша-хөреңгилерниң эң улуг хемчээли 200 000 акшадан ашпас ужурлуг.

10. Соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр база дедир кыйгыртырынга удур талазы-биле эгелекчи бөлүктүң фондузунче киир шилчидер акша-хөреңгилерниң хемчээли дараазында түннерден улгатпас болур ужурлуг:

- дедир кыйгыртылганың эгелекчи бөлүүнүң кежигүннериниң инициативазының, дедир кыйгыртып турар соңгудар албан-дужаалдыг кижиниң боттарының акшазы-биле 100 000 рубль;

- дедир кыйгыртып турар соңгудар албан-дужаалдыг кижини идип үндүргенииң түннелинде тиилеп алган соңгулда блогунуң, соңгулда каттыжыышкыннарының акшазы-биле 500 000 рубль;

- чаңгыс хамаатының эки тура-биле берген акшазы-биле 10 000 рубль;

- чаңгыс юридиктиг таланың берген акшазы-биле 500 000 рубль.

Соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр талазы-биле эгелекчи бөлүктүң база соңгудар албан-дужаалдыг кижиниң фондузунче киир шилчидер акша-хөреңгилерниң эң улуг хемчээли 2 000 000 акшадан ашпас болур ужурлуг.

11. Эгелекчи бөлүктүң, дедир кыйгыртып турар депутаттың, соңгудар албан-дужаалдыг кижиниң фондузундан бүгү чарыгдалдарның кызыгаарлыг түңүн, бо үүлдүң 10-гу кезээнде доктаатканы-биле, 2005 чылдың январь 1-ден эгелеп, инфляцияның деңнелин өөренип көрүп тургаш, ээлчеглиг саң-хөө чылында федералдыг бюджет дугайында Федералдыг хоойлу-биле доктааттынып тургустунуп турар Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы чогуур шиитпирни хүлээп алыр. Айыттынган шиитпир хүлээп алдынган хүнүнден эгелээш, 5 хонуктуң дургузунда массалыг информация чепсектеринге албан езузу-биле парлаттынар. Ынчан ээлчеглиг саң-хөө чылында федералдыг бюджет дугайында Федералдыг хоойлунуң дүрүмүнүң тургузуп турар инфляцияның деңнели, дедир кыйгыртылга талазы-биле кампанияның үезинде күштүг болуп турар ол кампанияның үезинде айыттынган түңнү ажыглавас.

12. Дедир кыйгыртылга (дедир кыйгыртылгага удур) фондузун тургузуп турар бүгү акша-хөреңгилерни муниципалитет тургузуунуң соңгулда комиссиязының чөпшээрелин езугаар дедир кыйгыртылганы эрттиреринің талазы-биле эгелекчи бөлүктүң, дедир кыйгыртып турар депутаттың, соңгудар албан-дужаалдыг кижиниң, оларның саң-хөө айтырыгларының талазы-биле төлээлеткен төлээлериниң Россия Федерациязының Ажаалга банкызының салбырларында, а олар чокта - муниципалитет тургузуунуң девискээринде өске-даа чээли организацияларында, а ындыг организациялар муниципалитет тургузуунуң девискээринде чок болган таварылгада – Тыва Республиканың девискээринде турар өске чээли организацияларында тускай агар саннарже шилчиттинер.

29 үүл. **Дедир кыйгыртылга фондузунда акша-хөреңгилерни чарыгдаары**

1. Дедир кыйгыртылга фондуларында акша-хөреңгилерни аайлап-башкарар эрге оларны тургускан дедир кыйгыртылга эрттиреринің талазы-биле эгелекчи бөлүккө, дедир кыйгыртып турар депутатка, соңгудар албан-дужаалдыг кижиге, оларның саң-хөө талазы-биле бүрүн эргелиг төлээлеринге хамааржыр.

2. Дедир кыйгыртылга фондуларында акша-хөреңгилерни тускай сорулгаларга ажыглаар. Дедир кыйгыртылганы эрттиреринің талазы-биле эгелекчи бөлүк дедир кыйгыртылга фондуларында акша-хөреңгилерни чүгле дедир кыйгыртылга эрттирер эгелээшкинни идип үндүреринче, ук эгелээшкинни деткиринге хол үүүнүң чыылдазынче база дедир кыйгыртылгага тодаргай түңнелди чедип алырынче угланган ажыл-чорудулгага ажыглаар.

Дедир кыйгыртылга фондуларында акша-хөреңгилер дараазында үүлдерге ажыглаттынып болур:

а) дедир кыйгыртылганы эрттирер эгелээшкинни идип үндүрери-биле дедир кыйгыртылга киржикчилериниң хол үүүнүң чыылдазынче, ооң иштинде дедир кыйгыртылга киржикчилериниң хол үүүнүң чыылдазында хаара туттунган кижилерниң күш-ажылының төлевиринче угланган организас-техниктиг хемчеглерниң саң-хөө хандырылгазы;

б) массалыг информация чепсектерин таварыштыр кылыр суртаал ажылынга (радио, телевидение, өйлеп-өйлеп үнер парлалга материалдары), хөйнүң мурнунга чүве чугаалаар соңгулда мурнунуң хемчеглери (хуралдар, дедир кыйгыртылга киржикчилери-биле ужуражылгалар, митингилер, чыскаалдар, демонстрациялар болгаш өске-даа), парлалга материалдарын үндүргеш тарадыры-биле (листовкалар, плакаттар, өске медээ болгаш суртаал материалдары), аудиовизуалдыг болгаш өске-даа суртаал материалдары;

в) медээ-дыңнадыг база сүме шынарлыг ажылдарның (ачы-дузаның) (социологтуг шинчилелдер эрттирери, технологиялар талазы-биле специалистерниң, имиджмейкерлерниң ачы-дузазын төлээри) төлевири;

г) Россия Федерациязының хамаатыларының азы юридиктиг талаларның күүсеткени (көргүскени) өске-даа ажылдарның (керээ езугаар кылган ажылдың болгаш ачы-дузаның) төлевири, а ол ышкаш дедир кыйгыртылганы эрттиреринің талазы-биле холбашкан өске-даа чарыгдалдарны (канцелярия бараанарын садарынга, командировка чарыгдалдары, саазын садары, почта-телеграф чарыгдалдары, телефон-биле чугаалажыышкыннарның төлевири) дуглаары.

3. Депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр талазы-биле эгелекчи бөлүк, дедир кыйгыртып турар депутат, соңгудар албан-дужаалдыг кижи, оларның саң-хөө талазы-биле бүрүн эргелиг төлээлери хамаатыларның болгаш юридиктиг талаларның өргүлге берген акшазының, хоойлу-биле доктааткан чурум езугаар, өргүл берикчилериниң чүгле бадылаашкын хүнүнге чедир шилчиткен акшазын ажыглаар эргелиг болур.

4. Муниципалитет тургузуунуң соңгулда комиссиязы депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр талазы-биле эгелекчи бөлүктүң, дедир кыйгыртып турар депутаттың, соңгудар албан-дужаалдыг кижиниң дедир кыйгыртылга фондуларының акшаларын тургузар болгаш оларны чарыгдаар чурумун хынаарын боттандырар.

5. Россия Федерациязының Ажаалга кассазының салбырлары муниципалитет тургузуунуң комиссиязынга депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр талазы-биле эгелекчи бөлүктүң, дедир кыйгыртып турар депутаттың, соңгудар албан-дужаалдыг кижиниң фондуларының тускай агар санынче кирген болгаш чарыгдаан акшаларның дугайында медээлерни бээр. Айыттынган медээлерни саазын кырынга бижээш, Россия Федерациязының Ажаалга кассазының салбырының удуртукчузунуң салган хол үүүбиле болгаш салбырның таңмазын салгаш, неделяда чаңгыс катап (четвергте), а бадылаашкын болур хүнге чедир 10 хонукта – санажылга кылыр үш хүн бүрүзүнде чаңгыс катап бээр.

6. Муниципалитет тургузуунуң соңгулда комиссиязы депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр талазы-биле эгелекчи бөлүктүң, дедир кыйгыртып турар депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижи, а ол ышкаш массалыг информация чепсектерин, оларның албан езузу-биле дилээн езугаар, фондуларже кирген болгаш оларның чарыгдаан акшазының дугайында Россия Федерациязының Ажаалга кассазының (чээли албан черииниң) салбырларының берген медээлери-биле таныштырар.

30 үүл. **Депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр**

талазы-биле эгелекчи бөлүктүң, дедир кыйгыртып турар депутаттың, соңгудар албан-дужаалдыг кижиниң хамаатылар-биле болгаш юридиктиг талалар-биле санажылгалары

1. Депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр талазы-биле эгелекчи бөлүкке, дедир кыйгыртып турар депутатка, соңгудар албан-дужаалдыг кижиге бараннарны садып бээрде, төлевирлиг ажылдарны болгаш ачы-дуза чедирилгезин кылырда бижимел хевирге, талаларның реквизиттерин айытпышаан, даандырган ажылдың ниити өртээниң, ажылдарның хевирлериниң аайы-биле төлевириниң (калькуляциязын, сметазын) хемчээлиниң, төлээр чурумунуң, ажылды кылыр хуусааларының дугайында медээлерни бербишаан, кылдынган болур ужурлуг. Депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр талазы-биле эгелекчи бөлүк, дедир кыйгыртып турар депутат, соңгудар албан-дужаалдыг кижи ажылдарны болгаш ачы-дуза чедирилгезин күүседиринче хамаатыларны хаара тудар дугайында керээлерни Россия Федерациязының чүгле назы четкен хамаатылары-биле чарар.

2. Ажылдарның болгаш ачы-дуза чедирилгезиниң күүселдезин, оларны хүлээп алган дугайында күүсекчиниң болгаш чагыг берикчизиниң (депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр талазы-биле эгелекчи бөлүктүң, дедир кыйгыртып турар депутаттың, соңгудар албан-дужаалдыг кижиниң, саң-хөө айтырыгларының талазы-биле оларның бүрүн эргелиг төлээлериниң) ат салганы актылар-биле, үндүрген продукцияның капсырылга документилери-биле шынзыдар.

3. Депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр талазы-биле эгелекчи бөлүктүң, дедир кыйгыртып турар депутат, соңгудар албан-дужаалдыг кижи юридиктиг талалар-биле аразында айыттынган ажылдарның (чедиртинген ачы-дузаның) күүселдези дээш санажылганы чүгле шилчидилге чуруму-биле чорудар.

4. Депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр талазы-биле дедир кыйгыртылганың эгелекчи бөлүүнүң, дедир кыйгыртып турар депутаттың, соңгудар албан-дужаалдыг кижиниң дедир кыйгыртылга кампаниязы-биле холбашкан тодаргай ажылдарын (ачы-дуза чедирилгезин) күүседирин Россия Федерациязының назы четкен хамаатылары, үшкү таланың кижилерин киириштирбейн тургаш, эки тура-биле халас кылырын болдуруп болур.

5. Дедир кыйгыртылганы эрттиреринің талазы-биле эгелекчи бөлүктүң, дедир кыйгыртып турар депутаттың, соңгудар албан-дужаалдыг кижиниң азы оларның саң-хөө айтырыгларының талазы-биле төлээлеткен төлээзиниң бижимел чөпшээрели чокта база дедир кыйгыртылганың хамаарышкан фондузундан төлээшкин чокта, дедир кыйгыртылга-биле дорт-даа, доора-даа холбашкан болгаш дедир кыйгыртылганы эрттирер эгелээшкинни идип үндүреринче, дедир кыйгыртылгага тодаргай түңнелди чедип алырынче угланган төлевирлиг ажылдарны кылыры, бараннарны садып-саарары, төлевирлиг ачы-дузаны көргүзери хоруглуг.

31 чүүл. **Дедир кыйгыртыр талазы-биле тускай агар сан-биле операцияларны соксадыры**

1. Депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр талазы-биле эгелекчи бөлүктүң, дедир кыйгыртып турар депутаттың, соңгудар албан-дужаалдыг кижиниң фондуларының тускай агар саннарындан чарыгдалдарны төлээри-биле чорудар бүгү саң-хөө операциялары бадылаашкын хүнүнде, бо чүүлдүң 3-кү кезээнде көрдүнген таварылгалардан аңгыда, соксаар.

Тускай агар саннарындан чарыгдалдарны төлээри-биле чорудар саң-хөө операцияларын эрттирер сөөлгү хүн операция хүнү болур. Бадылаашкын хүнүнге чедир кылдынган төлевир документилеринде, ынчалза-даа Россия Федерациязының Ажаалга кассазының салбырынче бадылаашкын хүнүнүң бетинде хүннүң соонда кирип келген акшалар тускай агар санче шилчиттинген болур ужурлуг.

2. Муниципалитет тургузуунуң комиссиязының бижимел айтыышкыны-биле депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр талазы-биле эгелекчи бөлүктүң агар саннарындан.

3. Депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр талазы-биле эгелекчи бөлүктүң, дедир кыйгыртып турар депутаттың, соңгудар албан-дужаалдыг кижиниң дилээниң үндезинингe муниципалитет тургузуунуң комиссиязы, бадылаашкын хүнүнге чедир кылган ажыл, ачы-дуза чедирилгелерин төлээр операцияларның хуусаазын узадып болур.

Ажыл, ачы-дуза чедирилгелерин төлээр операцияларның хуусаазын узатканының дугайында медээлерни бижимели-биле муниципалдыг тургузуг комиссиязы чогуур Россия Федерациязының Ажаалга банкызының салбырынче (өске чээли албан черинче) киирер.

32 чүүл. **Отчеттуг болуру**

1. Тускай агар саннарны ажыдар болгаш чорудар чурумун, учет болгаш отчет кылырын, а ол ышкаш депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр талазы-биле эгелекчи бөлүктүң, дедир кыйгыртып турар депутаттың, соңгудар албан-дужаалдыг кижиниң азы оларның саң-хөө талазы-биле бүрүн эргелиг төлээлериниң отчедунуң хевирин Тыва Республиканың соңгулда комиссиязы, Россия Федерациязының Төп банкызының Тыва Республикада Национал банкызы-биле чөпшээрежилге езугаар доктаадыр.

2. Депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр талазы-биле эгелекчи бөлүк, дедир кыйгыртып турар депутат, соңгудар албан-дужаалдыг кижи азы оларның саң-хөө талазы-биле бүрүн эргелиг төлээлери муниципалитет тургузуунуң комиссиязынче түңнел саң-хөө отчедун – дедир кыйгыртылганың түңнелдерин парлаанының соонда 30 хонуктан орай эвесте киирер хүлээлгелиг болур. Түңнел саң-хөө отчедунче чогуур фондунуң акшаларын киргенин болгаш чарыгдаанын бүзүредип турар бирги саң-хөө документилерин кожар.

3. Депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр талазы-биле эгелекчи бөлүктүң, дедир кыйгыртып турар депутаттың, сонгудар албан-дужаалдыг кижиниң саң-хөө отчеттарының хоолгаларын муниципалитет тургузуунуң комиссиязы, оларны алган соонда беш хонуктан орайтатпайын, массалыг информация чепсектеринге дамчыдып бээр.

4. Муниципалитет тургузуунуң комиссиязы өйлеп-өйлеп, ынчалза-даа бадылаашкын хүнүнге чедир ийи неделяда бир катаптан хөй эвес дедир кыйгыртылга фондузунда кирген болгаш чарыгдаан акша дугайында медээлерни массалыг информация чепсектеринге парлаары-биле чорудар.

5. Бо хоойлунуң 43-кү чүүлүнүң 1-ги кезээнде айыткан өйлеп-өйлеп үнер парлалга материалдары муниципалитет тургузуунуң комиссиязының оларга дамчыдып бергени дедир кыйгыртылга фондуларының акшаларын киирген болгаш чарыгдаан дугайында медээлерни оларны алган соонда үш хонуктуң дургузунда парлаар хүлээлгелиг болур.

6. Юридиктиг талаларның бүрүткелин чорудуп турар Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнары, тус чер бот-башкарылга органнары болгаш оларның төлээлеткени органнар болгаш организациялар муниципалитет тургузуунуң комиссиязындан келген депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр талазы-биле эгелекчи бөлүктүң, дедир кыйгыртып турар депутаттың, соңгудар албан-дужаалдыг кижиниң фондуларынче эки тура-биле өргүл киирген юридиктиг талаларның даңзызын алган соонда, беш хонуктуң дургузунда халас үндезинге, муниципалдыг тургузугнуң комиссиязынче ол организацияларның тургузукчуларының, даштыкы, күрүне, муниципалитет киржилгезиниң хемчээлиниң (хуу-биле) азы ындыг киириштирилгениң юридиктиг талаларның устав (окташкан) капиталда чогунуң, а ол ышкаш юридиктиг талаларның долу адының, бүрүткеткен хүнүнүң дугайында медээлерни бээр. Медээлерни Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктааткан хевиринге дүүштүр киирер.

33 чүүл. **Дедир кыйгыртылга фондуларының акшазын тургузар болгаш чарыгдаар чурумну үрээни дээш харыысалга**

1. Дедир кыйгыртылга фондуларының акшазын тургузар болгаш чарыгдаар чурумну үрээни, отчетту өй-шаанда бербээни, отчетта саннарның шынга дүүшпези дээш харыысалганы депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр талазы-биле эгелекчи бөлүк, дедир кыйгыртып турар депутат, соңгудар албан-дужаалдыг кижи болгаш оларның саң-хөө талазы-биле бүрүн эргелиг төлээлери чүктээр.

2. Бо Хоойлунуң 1 кезээнде айыттынган таварылгаларда, дедир кыйгыртылга фондуларының акшазын тургузар болгаш чарыгдаар чурумну үрээни дээш муниципалитет тургузуунуң комиссиязы депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр талазы-биле эгелекчи бөлүктү бүрүткээринден ойталаар эргелиг болур, а ол ышкаш депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр талазы-биле эгелекчи бөлүк, муниципалитет тургузуунуң комиссиязының азы дедир кыйгыртып турар депутаттың, соңгудар албан-дужаалдыг кижиниң билдириишкинининиң үндезини-биле район суду бүрүткелден уштуп болур.

3. Дедир кыйгыртыр талазы-биле кампанияны акшаландырар чурумну үрээн кижилер хоойлуга дүүштүр административтиг, кем-херектиг азы өске-даа харыысалганы чүктээр.

34 чүүл. **Акшаларны дедир эгидери**

Депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр талазы-биле эгелекчи бөлүктүң, дедир кыйгыртып турар депутаттың, соңгудар албан-дужаалдыг кижиниң тускай агар санында бар чарыгдаттынмаан акшаларны, бадылаашкын хүнүнүң соонда, депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр талазы-биле эгелекчи бөлүк, дедир кыйгыртып турар депутат, соңгудар албан-дужаалдыг кижиниң дедир кыйгыртыр талазы-биле эгелекчи бөлүк, дедир кыйгыртып турар депутаттың, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр талазы-биле эгелекчи бөлүктүң, дедир кыйгыртып турар депутаттың, соңгудар албан-дужаалдыг кижиниң тускай агар санынга чарыгдаттынмайн артып калган акша-хөреңгилерни бадылаашкын хүнүнүң соонда 30 хонук эрткенде муниципалитет тургузуунуң комиссиязының бижимел айтыышкынын езугаар Россия Федерациязының Ажаалга банкызының салбырлары азы өске-даа чээли организациялары тус чер бюджединиң орулгазынче шилчидип бээр хүлээлгелиг.

VII эге. **Дедир кыйгыртылга дугайында медээлерни хамаатыларның алыр болгаш тарадыр эргелериниң магадылалдары**

35 чүүл. **Дедир кыйгыртылганың медээлер талазы-биле хандырылгазы**

Дедир кыйгыртылганың медээлер талазы-биле хандырылгазынче дедир кыйгыртылга киржикчилерин медээлер бээри, дедир кыйгыртылга талазы-биле (дедир кыйгыртылгага удур) суртаал кирип турар болгаш хамаатыларның боттарының тура-соруун медерелдиг илередиринге, дедир кыйгыртылганы эрттирип турда ажык-чарга идиг бээр.

36 чүүл. **Дедир кыйгыртылга киржикчилеринге медээлерни бээри**

1. Дедир кыйгыртылганың киржикчилерин күрүне эрге-чагырга органнары, тус черниң бот-башкарылга органнары, комиссиялар, массалыг информация чепсектериниң үндүрүлгезин боттандырып турар организациялар, хуу кижилер болгаш юридиктиг талалар бо Хоойлуга дүүштүр медээ-дыңнадыг талазы-биле хандырарын боттандырар. Күрүне эрге-чагырга органнары, тус черниң бот-башкарылга органнары дедир кыйгыртылга киржикчилеринге эгелекчи бөлүктүң, дедир кыйгыртып турар депутаттың, соңгудар албан-дужаалдыг кижиниң дугайында медээлер бээр эргези чок.

2. Массалыг информация чепсектеринге киирген азы өске арга-биле тараткан медээлер материалдарының утказы шын объективтиг болур ужурлуг болгаш эгелекчи бөлүктүң, дедир кыйгыртып турар депутаттың, соңгудар албан-дужаалдыг кижиниң дең эргезин үревес ужурлуг.

3. Дедир кыйгыртылга киржикчилерин дедир кыйгыртылганы белеткээр болгаш эрттирер ажыл-хемчеглерниң чоруп турарының дугайында, дедир кыйгыртылгага киржилгениң талазы-биле ажыл-чорудулга кылырының хуусааларының болгаш чурумунуң дугайында, дедир кыйгыртылга дугайында хоойлужудулгаларының дугайында, эгелекчи бөлүктүң, дедир кыйгыртып турар депутаттың, соңгудар албан-дужаалдыг кижиниң дугайында медээ-дыңнадыглар кылырын, ооң иштинде массалыг информация чепсектерин дамчыштыр, комиссиялар боттандырар.

4. Массалыг информация чепсектериниң үндүрүлгезин боттандырып турар организациялар дедир кыйгыртылга киржикчилеринге медээ-дыңнадыглар чедирер талазы-биле ажыл-чорудулгазын хостуг боттандырар.

5. Бадылаашкын хүнүнде чогуур муниципалитет тургузуунуң девискээринге бадылаашкын доостур үеге чедир дедир кыйгыртылганың түңнелдериниң дугайында сан-медээлерни чырыдары (хөйге чарлап медеглээри), ооң иштинде ындыг сан-медээлерни ниити ажыглалдың медээ-телехарылзажылга четкилеринге ("Интернетке" база) киирери хоруглуг.

37 чүүл. **Хөй-ниитиниң үзел-бодалын айтырары**

1. Хөй-ниитиниң дедир кыйгыртылга-биле холбашкан үзел-бодалын айтырганының түңнелдерин парлаары (хөйге чарлап медеглээри) болза, дедир кыйгыртылганың киржикчилеринге медээ-дыңнадыг чедиреринің бир хевири болур. Хөй-ниитиниң үзел-бодалын айтырганының түңнелдерин парлап (хөйге чарлап медеглеп) турда, бо чүүлдүң 2-ги болгаш 3-кү кезектериниң негелделерин күүсетпээни ындыг сан-медээлиг материалды суртаал материалдары кылдыр санаарынга база Федералдыг хоойлуда көрдүнген харыысалгага онаарынга чедирип болур.

2. Хөй-ниитиниң дедир кыйгыртылга-биле холбашкан үзел-бодалын айтырганының түңнелдерин парлап (хөйге чарлап медеглеп) тура, айыттынган түңнелдерниң парлалгазын (хөйге чарлап медеглелин) боттандырып турар массалыг информация чепсектери, хамаатылар болгаш организациялар айтырыышкынны чоруткан организацияны, ону чорутканының үезин, айтырткаңнарның санын, информацияны чырганының аргазын, айтырыышкынны чоруткан девискээрин, айтырыгның чиге тодарадыын, болуп болгу дег карышкактың статистиктиг үнелелин, айтырыышкынны чорударын чагаан болгаш ону парлаанын төлээн кижини (кижилерни) айтыр хүлээлгелиг.

3. Бадылаашкын хүнүнге чедир беш хонуктуң дургузунда, а ол ышкаш бадылаашкын хүнүнде хөй-ниитиниң үзел-бодалын айтырганының түңнелдерин, дедир кыйгыртылга түңнелдериниң баш бурунгаар санаашкынын, эрттирип турар дедир кыйгыртылга-биле холбашкан өске-даа шинчилелдерни парлаары (хөйге чарлап медеглээри), ооң иштинде оларны ниити ажыглалдың медээ-телехарылзажылга четкилеринге (Интернеке база) киирери хоруглуг.

38 чүүл. **Дедир кыйгыртылганың медээ-дыңнадыг талазы-биле хандырылгазынга ажыглаар телерадиодамчыдылга болгаш өй-өйлеп үнер парлалга үндүрүлгелерниң организациялары**

1. Дедир кыйгыртылганың медээ-дыңнадыг хандырылгазын телерадиодамчыдылганың муниципалитеттиң, а ол ышкаш күрүненің эвес организациялары база өй-өйлеп үнер парлалга үндүрүлгелериниң муниципалитеттиң, а ол ышкаш күрүненің эвес редакциялары боттандырар.

2. Күрүне, суд эрге-чагыргазының болгаш тус чер бот-башкарылгазының, хоойлужудулга (төлээлекчи) органының нургулайында оларның албан езузунуң материалдарын болгаш медеглелдерин, нормативтиг база өске-даа актыларын парлаары-биле тургусканы өй-өйлеп үнер парлалга үндүрүлгелеринге суртаал материалдарын, а ол ышкаш дедир кыйгыртылга эрттиреринің талазы-биле эгелекчи бөлүктүң, дедир кыйгыртып турар депутаттың, соңгудар албан-дужаалдыг кижиниң ажыл-чорудулгазын чырыдып турар материалдарны парлап болбас.

3. Дедир кыйгыртылга айтырыгларының талазы-биле суртаал чорударынга дамчыдылга үезин, парлалга шөлүн бээр хүлээлгелиг телерадиодамчыдылганың муниципалдыг организацияларының болгаш өй-өйлеп үнер муниципалдыг парлалга үндүрүлгелериниң даңзызын муниципалитет тургузуунуң соңгулда комиссиязы, массалыг информация чепсектериниң аразынга күрүне политиказын чорудуп турар чогуур тус чер бот-башкарылгазының органнарының, күүсекчи эрге-чагырга органнарының бергенин езугаар парлаар.

39 чүүл. **Депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр дээш (дедир кыйгыртырынга удур) суртаал ажылы**

1. Россия Федерациязының хамаатылары, хөй-ниити каттыжыышкыннары хоойлуда чөпшээрээн хевирлер болгаш аргалар-биле дедир кыйгыртылга айтырыгларының талазы-биле суртаалды чорудар эргелиг.

2. Дараазында чүүлдерни дедир кыйгыртылга талазы-биле кампания үезинде боттандырар суртаал деп болур:

а) дедир кыйгыртылга дээш азы удур бадылаарынче кыйгырары;

б) дедир кыйгыртылганың (дедир кыйгыртпаанының) болур уржуктарын бижип тайылбырлаары;

в) эгелекчи бөлүктүң, дедир кыйгыртып

турар депутаттың, соңгудар албан-дужаалдыг кижиниң дугайында хөй-хөй медээлерни, эки азы багай тайылбырлар-биле чергелештир тарадыры;

г) дедир кыйгыртып турар депутаттың, соңгудар албан-дужаалдыг кижиниң, профессионал ажылы-биле азы ооң албан-хаакчы (албан-дужаалында) хүлээлгелерин күүседип турары-биле холбаа чок, өске ажылдарының дугайында медээлерни тарадыры.

3. Дедир кыйгыртылга айтырыгларының талазы-биле суртаалды:

а) телерадиодамчыдылга организацияларының каналдарынга болгаш өй-өйлеп үнер парлалга үндүрүлгелеринге;

б) массалыг ажыл-хемчеглерни (хуралдарны болгаш хамаатылар-биле ужуражылгаларны, митингилерни, демонстрацияларны, чыскаалдарны, ажык, чарлыг дебаттарны болгаш дискуссияларны) эрттирип тура;

в) парлалга материалдарын, үн, чурук тырттырар болгаш суртаалдың өске-даа материалдарын үндүрер болгаш тарадыр арганы дамчыштыр;

г) хоойлунуң хорувайн турары өске-даа арга-хоргаларын дамчыштыр чорудуп болур.

4. Дедир кыйгыртылга эрттиреринiң талазы-биле эгелекчи бөлүк бодунуң суртаал ажылының утказын, хевирлерин болгаш аргаларын бот-тускайлаң тодарадыр, ону бот-тускайлаң чорудар, а ол ышкаш ону чорударынга өске-даа кижилерни хоойлуда доктааткан чурум езугаар киириштирер эргелиг.

5. Дедир кыйгыртылга айтырыгларының талазы-биле суртаалды чорударынга чарыгдалдарны хоойлуда доктааткан чурум езугаар нургулайында дедир кыйгыртылгага хамаарышкан фондуларының акша-хөреңгилериниң күсели-биле боттандырар.

6. Дедир кыйгыртылга айтырыгларының талазы-биле суртаалды чорударынга бадылаашкын хүнүнде 18 хар назы четпээн кижилерни дорт азы доора-даа киришкирери хоруглуг.

7. Дараазында органнарга, кижилерге, албан черлеринге, организацияларга дедир кыйгыртылга айтырыгларының талазы-биле суртаалдың кандыг-даа материалдарын үндүрери база тарадыры хоруглуг:

а) Тыва Республиканың күрүне эргечагырга органнарынга, өске-даа күрүне органнарынга, тус чер бот-башкарылга органнарынга;

б) күрүне азы муниципалдыг албанда албан хаап турар кижилерге, ооң иштинде шериг албан-хүлээлгелиглерге, "А" чергениң күрүне албан-дужаалын азы соңгулдалыг муниципиалдыг албан-дужаалды ээлеп турар кижилерге боттарының албан-дужаал, албанның хүлээлгелерин күүседип база (азы) эрге-дужаал азы албан-дужаал байдалының артыкшылдыг шинээн ажыглап тура;

в) шериг кезектеринге, шериг албан черлеринге болгаш организацияларынга;

г) ачы-буян чедирер организацияларга болгаш шажын-чүдүлге каттыжыышкынарынга, оларның үндезилеп тургусканы организацияларынга, а ол ышкаш ужурлар болгаш езулалдар эрттирип турар шажын-чүдүлге каттыжыышкыннарының төлээлеринге;

д)комиссияларга, комиссияларның бадылаар эргелиг кежигүннеринге;

е) даштыкы хамаатыларга, хамааты эрге-байдалы чок кижилерге, даштыкы юридиктиг талаларга;

ж) массалыг информация чепсектериниң үндүрүлгезин боттандырып турар организацияларның боттандырарының профессионал ажыл-чорудулгазын боттандырып турар төлээлеринге.

8. Суртаал материалдарынга кижиниң чуруун, ол кижиниң эгелекчи бөлүктүң, дедир кыйгыртып турар депутаттың, соңгудар албан-дужаалдыг кижиниң дугайында эки кылдыр чугаалаанын ажыглаарын чүгле ол кижиниң бижимел чөпшээрели-биле болдуруп болур. Чөпшээреп турарын бадыткап турар документини, бо Хоойлу-биле дүүштүр берип болур суртаал материалдарының хоолгалары-биле кады муниципалдыг тургузуг комиссиязынче киирер, суртаал материалын телерадио организациязының каналынга азы өйлеп-өйлеп үнер парлалга үндүрүлгезинге киирген таварылгада комиссияның негелдезин езугаар киирер.

40 чүүл. **Суртаал чорудар үе**

1. Суртаал чорудар үе дедир кыйгыртылганы эрттиреринiң хүнүн томуйлаан хүнден болгаш дедир кыйгыртылга фондузун тургускан хүнден эгелээр. Суртаал чорудар үе бадылаашкын хүнүнге чедир бир хонук артканда, тус черниң үези тик шак турда соксаар.

2. Телерадиодамчыдылгаларның каналдарынга болгаш өй-өйлеп үнер парлалга үндүрүлгелеринге дедир кыйгыртылга айтырыгларының талазы-биле суртаал бадылаашкын хүнүнге чедир 30 хонук артканда эгелээр.

3. Бадылаашкын хүнүнде болгаш ооң бетинде хүн дедир кыйгыртылга айтырыгларының талазы-биле суртаал чорудары хоруглуг.

4. Ооң мурнунда-ла бадылаашкын оран-савазындан, комиссияларның бажың-балгадындан болгаш оран-савазындан дашкаар черлерге, федералдыг хоойлуда доктааткан чурум езугаар, оларның кирер эжиктеринден 50 метр хире черлерде астынган суртаалдың парлалга материалдары (хуудустар, плакаттар болгаш өске-даа материалдар) бадылаашкын хүнүнде ол-ла черлеринге хевээр артар.

41 чүүл. **Телерадиодамчыдылгалар организацияларының каналдарынга болгаш өй-өйлеп үнер парлалга үндүрүлгелеринге дедир кыйгыртылга айтырыгларының талазы-биле суртаал чорудулугазының нийти негелдели**

1. Муниципалитеттиң өй-өйлеп үнер парлалга үндүрүлгелериниң редакциялары, бо Хоойлуда доктааткан чурум езугаар, дедир кыйгыртылганы эрттиреринiң талазы-биле эгелекчи бөлүкке болгаш дедир кыйгыртып турар депутатка, соңгудар албан-дужаалдыг кижиге дедир кыйгыртылга айтырыгларының талазы-биле суртаал чорударынга дең байдалдарны хандырар хүлээлгелиг. Телерадиодамчыдылгаларның айыттынган организацияларының каналдарынга эфир үезин база айыттынган өй-өйлеп үнер парлалга үндүрүлгелеринге парлалга үлүүн, бо Хоойлуда көрдүнген таварылгаларда база чурум езугаар төлевир-биле, ол ышкаш халаска (халас эфир үези, халас парлалга үлүү) бээр.

2. Дедир кыйгыртылганың кампаниязының эгезинге чедир бир чылдан орай эвесте үндезилеп тургустунган телерадиодамчыдылганың күрүнении эвес организациялары база өй-өйлеп үнер парлалга үндүрүлгелериниң күрүнении эвес редакциялары дедир кыйгыртылга эрттиреринiң талазы-биле эгелекчи бөлүкке болгаш дедир кыйгыртып турар депутатка, соңгудар албан-дужаалдыг кижиге эфир үезин, парлалга үлүүн бээр эргелиг. Телерадиодамчыдылганың күрүнении эвес өске-даа организациялары болгаш өй-өйлеп үнер парлалга үндүрүлгелериниң күрүнении эвес өске-даа редакциялары дедир кыйгыртылга эрттиреринiң талазы-биле эгелекчи бөлүкке болгаш дедир кыйгыртып турар депутатка, соңгудар албан-дужаалдыг кижиге эфир үезин, парлалга үлүүн бээр эргези чок.

3. Телерадиодамчыдылганың күрүнении эвес организацияларының база өй-өйлеп үнер парлалга үндүрүлгелериниң күрүнении эвес редакцияларының дедир кыйгыртылга эрттиреринiң талазы-биле эгелекчи бөлүкке болгаш дедир кыйгыртып турар депутатка, соңгудар албан-дужаалдыг кижиге берип турары эфир үези, парлалга үлүү дээш төлевириниң негелдели чаңгыс аай болур ужурлуг. Бо негелде дедир кыйгыртылга эрттиреринiң талазы-биле эгелекчи бөлүкче, дедир кыйгыртып турар депутатка, соңгудар албан-дужаалдыг кижиге бактаап кирип турар хамаатыларның үндезилеп тургусканы күрүнении эвес өй-өйлеп үнер парлалга үндүрүлгелеринге хамаарышпас.

4. Тыва Республикага тус чер бот-башкарылгазының соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижизиниң, тус черниң Төлээлекчилер хуралының депутадының дедир кыйгыртылганы эрттирип турда телерадиодамчыдылганың чогуур организациялары болгаш өй-өйлеп үнер парлалга үндүрүлгелериниң редакциялары оларга суртаалдың баштайгы материалын парлаан хүнге чедир бир хонуктан орай эвесте эфир үезиниң, парлалга үлүүнүң төлевириниң хемчээлиниң болгаш өске-даа негелделериниң (Россия Федерациязының валютазы-биле) дугайында сан-медээни киирер.

5. Телерадиодамчыдылганың күрүнении эвес организациялары база өй-өйлеп үнер парлалга үндүрүлгелериниң күрүнении эвес редакциялары, күрүненiң неделяда чаңгыс катаптан эвээш эвес үнүп турар өй-өйлеп үнер парлалга үндүрүлгелери, телерадиодамчыдылгаларның тускайжыттынган организациялары база өй-өйлеп үнер парлалганың тускайжыттынган редакциялары (культура-чырыдыышкынныг, ургуларга, техниктиг, эртем болгаш өске-даа), суртаал чорударынга эфир үезин болгаш парлалга үлүүн бээринден ойталап болур эргелиг.

6. Массалыг информация чепсектериниң үндүрүлгезин боттандырып турар организациялар муниципалитет комиссиязының доктаатканы хевирлерге болгаш чурум езугаар дедир кыйгыртылга айтырыгларының талазы-биле суртаал чорударынга берген эфир үезиниң болгаш парлалга үлүүнүң хемчээлиниң база өртээниң учедун аңгы чорудар хүлээлгелиг.

7. Массалыг информация чепсектериниң үндүрүлгезин боттандырып турар организациялар бо чүүлдүң 6-гы кезээнде айыттынган эфир үезин болгаш парлалга үлүүн халаска база төлевирлиг бээриниң дугайында учет документилерин бадылаашкын хүнүнден үш чылдан эвээш эвес үе дургузунда шыгжаар хүлээлгелиглер.

8. Телерадиодамчыдылгаларның муниципалдыг организацияларның база өй-өйлеп үнер парлалганың муниципалдыг үндүрүлгелериниң суртаал чорударынга халас эфир үезин болгаш парлалга үлүүн бергени-биле холбашкан чарыгдалдарын ук организацияларның болгаш редакцияларның ажыл-чорудулгазының түңнелдеринге хамаарыштырар.

9. Телерадиодамчыдылгалар организацияларынга болгаш өй-өйлеп үнер парлалга үндүрүлгелеринге суртаал чорударынга халас эфир үезин болгаш парлалга үлүүн дедир кыйгыртылганы эрттиреринiң талазы-биле эгелекчи бөлүктүң төлээзи-биле, дедир кыйгыртып турар депутат, соңгудар албан-дужаалдыг кижи-биле телерадиодамчыдылгалар организациязының база өй-өйлеп үнер парлалга үндүрүлгезининң редакциязының аразында эфир үезин, парлалга үлүүн бээриниң бетинде чардынган керээге дүүштүр чорудар.

42 чүүл. **Суртаалды телевидениеге болгаш радиога чорударының негелделери**

1. Теледамчыдылганың күрүнении эвес организациялары дедир кыйгыртылга эрттиреринiң талазы-биле эгелекчи бөлүкке болгаш дедир кыйгыртып турар депутатка, соңгудар албан-дужаалдыг кижиге эфир үезин дең байдалдарга (ооң иштинде эфирже үнер үезиниң талазы-биле база) бээр хүлээлгелиглер.

2. Теледамчыдылга организацияларының каналдарында суртаал материалдарының дамчыдылгазын теле болгаш радиопрограммаларның өске дамчыдылгазы-биле, өске суртаал материалдары-биле үзе киирери хоруглуг.

43 чүүл. **Дедир кыйгыртылга айтырыгларының талазы-биле суртаалды өйлеп-өйлеп үнер парлалга үндүрүлгелеринге чорударының негелделери**

1. Тыва Республиканың девискээринде тараттынып турар болгаш неделяда чаңгыс удаадан эвээш эвес үнүп турар өй-өйлеп үнер парлалга үндүрүлгелериниң муниципалдыг редакциялары дедир кыйгыртылганы эрттиреринiң талазы-биле эгелекчи бөлүктүң, дедир кыйгыртып турар депутаттың, соңгудар албан-дужаалдыг кижиниң бергени суртаал материалдарынга парлалга үлүүн үзүп бээр хүлээлгелиглер. Өй-өйлеп үнер парлалга үндүрүлгелериниң редакцияларының берип турары ындыг чүүлдерниң эң бичии ниити хемчээлин, парлалга үлүүн халас бээриниң аргазын, парлалга чүүлдерин кезектеп чарарын муниципалитет тургузуунуң комиссиязы тодарадып тургузар.

2. Неделяда чаңгыс удаадан эвээш эвес үнүп турар өй-өйлеп үнер парлалга үндүрүлгелериниң муниципалитет редакциялары суртаал чорударынга төлевирлиг парлалга шөлүн курлавырлаар хүлээлгелиглер. Төлевирниң негелделери болгаш хемчээлдери эгелекчи бөлүкке болгаш дедир кыйгыртып турар депутатка, соңгудар албан-дужаалдыг кижиге чаңгыс аай болур ужурлуг. Курлавырлаан парлалга шөлүнүң ниити хемчээлин муниципалитет тургузуунуң комиссиязы доктаадып тургузар. Дедир кыйгыртылганы эрттиреринiң талазы-биле эгелекчи бөлүк, дедир кыйгыртып турар депутат, соңгудар албан-дужаалдыг кижи курлавырлаттынган парлалга шөлүнүң ниити хемчээлин дедир кыйгыртылга айтырыгларының талазы-биле суртаал чорудар эргелиг бөлүктерниң ниити санынга үлээ-ниинден үнген үлүүнүң иштинге үени болур чогуур төлевир-биле алыр эргелиг.

3. Өй-өйлеп үнер парлалга үндүрүлгелериниң күрүнении эвес редакциялары суртаал чорударынга парлалга шөлүн бээринден ойталаар эргелиг.

4. Дедир кыйгыртылганы эрттиреринiң талазы-биле эгелекчи бөлүк-биле, дедир кыйгыртып турар депутат, соңгудар албан-дужаалдыг кижи-биле чөпшээрежилге чокта бо чүүлге дүүштүр парлаттынган суртаал материалдарын редакцияның кандыг-даа хевирлиг тайылбыры-биле, а ол ышкаш эгелер болгаш чураан чуруктар-биле үдээн туруп болбас.

5. Өй-өйлеп үнер парлалга үндүрүлгелеринге парлаттынган бүгү-ле суртаал материалдарының адаанга дедир кыйгыртылга айтырыгларының талазы-биле суртаал чорудар эргелиг кандыг бөлүктүң соңгулда фондузунуң акша-хөреңгилериниң күсели-биле ук парлаашкынны төлээнииниң дугайында информацияны киирер. Бир эвес суртаал материалдарын халас парлаан болза, ооң дугайында информацияны парлаашкынның адаанга киирип, ол парлаашкынны кым парлатканын айтыр. Ол негелдениң күүселдези дээш харыысалга өй-өйлеп үнер парлалга үндүрүлгениң редакциязынга онаажыр.

44 чүүл. **Массалыг хемчеглерни ажыглап суртаал чорударының негелделери**

1. Күрүне органнары, тус черниң бот-башкарылга органнары дедир кыйгыртылга эрттиреринiң талазы-биле эгелекчи бөлүкке болгаш дедир кыйгыртып турар депутатка, соңгудар албан-дужаалдыг кижиге хуралдар, дедир кыйгыртылга киржикчилери-биле ужуражылгалар, хөйнүң мурнунга дебаттар болгаш дискуссиялар, митингилер, демонстрациялар болгаш чыскаал эрттиреринге, оларны организастаарынга деткимче көргүзер хүлээлгелиглер.

2. Дедир кыйгыртылга эрттиреринiң талазы-биле эгелекчи бөлүктүң болгаш дедир кыйгыртып турар депутаттың, соңгудар албан-дужаалдыг кижиниң, оларның бүзүреттирген кижилериниң дедир кыйгыртылга киржикчилери-биле ужуражылгалар эрттиреринге оран-саваны үндүрүп бээриниң дугайында билдириишкиннерин күрүне органнары, тус черниң бот-башкарылга органнары ындыг билдириишкиннерни киирген хүнден үш хонуктуң дургузунда сайгарар. Митингилер, демонстрациялар болгаш чыскаалдар организакчыларының медеглелдерин тус черниң бот-башкарылга органнары Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга дүүштүр чеди хонук хуусаадан орайтатпайн сайгарып көөр.

3. Дедир кыйгыртылга эрттиреринiң талазы-биле эгелекчи бөлүктүң, дедир кыйгыртып турар депутаттың, соңгудар албан-дужаалдыг кижиниң киирген чагыын езугаар массалыг хемчеглерни эрттиреринге тааржыр күрүне азы муниципалдыг өнчүге хамааржыр оран-саваны ук оран-саванының ээзи, өнчү ээзи муниципалитет тургузуунуң соңгулда комиссиязының айыткан үезинде дедир кыйгыртылга эрттиреринiң талазы-биле эгелекчи бөлүктүң болгаш дедир кыйгыртып турар депутаттың, соңгудар албан-дужаалдыг кижиниң дедир кыйгыртылга киржикчилери-биле ужуражылгалар эрттиреринге үндүрүп бээр ужурлуг. Ынчан муниципалитет тургузуунуң соңгулда комиссиязы массалыг хемчеглерни эрттирип турда дедир кыйгыртылга эрттиреринiң талазы-биле эгелекчи бөлүкке болгаш дедир кыйгыртып турар депутатка, соңгудар албан-дужаалдыг кижиге дең байдалдарны хандырар хүлээлгелиг.

4. Бир эвес бо чүүлдүң 3-кү кезээнде айыттынган оран-саваны, а ол ышкаш дедир кыйгыртылганы чарлаарының дугайында шиитпирни албан езузу-биле парлаан хүнде бодунуң устав (окташкан) капиталында 30 хуудан ажыг күрүне болгаш (азы) муниципалдыг үлүглүг организацияның өнчүзү болуп турар оран-саваны массалыг хемчеглерни эрттирери-биле айыттынган бөлүктерниң кайы бирээзинге үндүрүп берген турган болза, ындыг оран-саванының ээзи, өнчү ээзи ону шак-ла ындыг байдалдарга өске бөлүкке бээринден ойталаар эргези чок.

5. Дедир кыйгыртылга эрттиреринiң талазы-биле эгелекчи бөлүк болгаш дедир кыйгыртып турар депутат, соңгудар албан-дужаалдыг кижи хуралдарны, дедир кыйгыртылга киржикчилери-биле ужуражылгаларны, митингилерни, хөйнүң мурнунга

дебаттарны, дискуссияларны болгаш өскедаа массалыг хемчеглерни эрттирери-биле керээ үндезинингe хамаатылардан болгаш өнчүнүң хевиринден хамаарылга чокка организациялардан бажың-балгатты болгаш оран-саваны хөлезилеп алыр эргелиг.

6. Күрүне эрге-чагырга органнарының, тус чер бот-башкарылга органнарының, күрүне болгаш муниципалитет бүдүрүлгелериниң болгаш албан черлериниң чонга дээш организастап, акшаландырып болгаш эртирип турары хемчегге дедир кыйгыртылга эрттиреринiң талазы-биле эгелекчи бөлүктүң болгаш дедир кыйгыртып турар депутаттың, соңгудар албан-дужаалдыг кижиниң суртаалын болгаш чон мурнунга үнерин чүгле ол хемчеглер дугайында дедир кыйгыртылга эрттиреринiң талазы-биле эгелекчи бөлүкке болгаш дедир кыйгыртып турар депутатка, соңгудар албан-дужаалдыг кижиге дыңнаткан болгаш оларга чүве чугаалаар арганы берген таварылгаларда болдурар.

7. Дедир кыйгыртылганың киржикчилери-биле ужуражылга эрттиреринге тааржыр кара чаңгыс бажың-балгат, оран-сава шериг кезээниң девискээринде турар таварылгадан аңгыда, өске таварылгаларда шериг кезектериниң девискээринге, шериг организацияларынга болгаш албан черлеринге дедир кыйгыртылга айтырыгларының талазы-биле суртаал чорудары хоруглуг. Девискээр комиссиязының негелде-дилээн езугаар суртаал хемчеглерин чорударынга херек ындыг бажың-балгатты, оран-саваны шериг кезээниң командири үндүрүп бээр. Дедир кыйгыртылга эрттиреринiң талазы-биле эгелекчи бөлүктүң болгаш дедир кыйгыртып турар депутаттың, соңгудар албан-дужаалдыг кижиниң шериг албан хүлээлгелиглерниң санындан дедир кыйгыртылга киржикчилери-биле ужуражылгаларын шериг кезээниң командири муниципалитет тургузуунуң комиссиязы-биле кады хандырып, ындыг ужуражылганың болур черiниң болгаш үезиниң дугайында ону эрттиреринге чедир үш хонуктан орай эвесте дедир кыйгыртылга эрттиреринiң талазы-биле эгелекчи бөлүктүң болгаш дедир кыйгыртып турар депутаттың, соңгудар албан-дужаалдыг кижиниң бүгү төлээлеринге дыңнадыр.

8. Массалыг хемчеглерни ажыглап, суртаал чорудуп турда, айыыл чок чоруктуң хандырылгазы, Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга дүүштүр, күрүне органнарынга онааттынар.

45 чүүл **Парлалга, аудиовизуалдыг болгаш өске-даа суртаал материалдарын үндүреринiң болгаш тарадырының негелделери**

1. Эгелекчи бөлүк болгаш дедир кыйгыртып турар депутат, соңгудар албан-дужаалдыг кижи, Россия Федерациязының хоойлужудулгазында доктааткан чурум езугаар, парлалга, а ол ышкаш аудиовизуалдыг болгаш өске-даа суртаал материалдарын хала-шаптык чокка тарадыр эргелиг.

2. Бо Хоойлунуң 36-гы болгаш 37-ги чүүлдеринге дүүштүр тарадыр материалдардан аңгыда, бүгү парлалга болгаш аудиовизуалдыг суртаал материалдарынга ук материалдарны кылдырткан (кылган), оларны кылырын чагаан организацияның адын база юридиктиг адрезин (ындыг чагыг киирген кижиниң фамилиязын, адын, адазының адын база Россия Федерациязының субъектизиниң адын, районнуң, хоорайның, ооң чуртааны өске-даа чурттакчылыг черiниң адын), а ол ышкаш ук материалдарның тиражының болгаш үндүрген айын, хүнүн, чылын айтыр.

3. Эгелекчи бөлүк болгаш дедир кыйгыртып турар депутат, соңгудар албан-дужаалдыг суртаалдың парлалга материалдарының экземплярларын азы оларның хоолгаларын, аудиовизуалдыг суртаал материалдарының экземплярларын, өскедаа суртаал материалдарының фото-чуруктарын оларны тарадырының бетинде муниципалитет тургузуунуң соңгулда комиссиязынга киирер ужурлуг. Айыттынган материалдар-биле кады ук материалдарны кылган болгаш чагаан организацияның (кижиниң) турар черiниң дугайында (чурттап турар черiниң адрезиниң дугайында) дыңнадыгны киирген турар ужурлуг.

4. Суртаал материалдары коммерциялыг реклама хевирлиг болбас ужурлуг.

5. Дедир кыйгыртылганың чогуур фондузунуң акша-хөреңгилериниң күселибиле баш бурунгаар төлевир чокка база бо чүүлдүң 2-ги болгаш 4-кү кезектеринде доктааттынган негелделерни сагывайн суртаал материалдарын кылыры хоруглуг.

6. Бо Хоойлунуң 33-кү чүүлүнүң 8-ки кезээнде, бо чүүлдүң 3-кү кезээнде доктааттынган негелделерни хажыдып суртаал материалдарын тарадыры хоруглуг.

7. Муниципалитет тургузуунуң соңгулда комиссиязының саналдаанын езугаар тус черниң бот-башкарылга органнары участок бүрүзүнүң девискээринге суртаалдың парлалга материалдарын азар тускай черлерни үндүрүп бээр хүлээлгелиг. Ындыг черлер дедир кыйгыртылга киржикчилеринге чедип баарынга таарымчалыг болгаш ында астынган материалдар ыраактан-на көскү кылдыр тургустунган турар ужурлуг. Аңгылап берген черлерниң шөлү комиссияларның медээ-дыңнадыг материалдарын болгаш эгелекчи бөлүктүң болгаш дедир кыйгыртып турар депутаттың, соңгудар албан-дужаалдыг кижиниң суртаал материалдарын азарынга четчир турар ужурлуг. Эгелекчи бөлүкке болгаш дедир кыйгыртып турар депутатка, соңгудар албан-дужаалдыг кижиге суртаалдың парлалга материалдарын азарынга дең шөлдү берген турар ужурлуг. Комиссиязының саналдааны езугаар үндүрүп бергени, айыттынган черлерниң сандаңзызын эгелекчи бөлүкке болгаш дедир кыйгыртып турар депутатка, соңгудар албан-дужаалдыг кижиге дыңнадыр.

8. Суртаалдың парлалга материалдарын оран-саваларга, бажың-балгаттарга, дериг-тудугга болгаш өске-даа объектилерге (бо чүүлдүң 7-ги кезээнде көрдүнген черлерден аңгыда) чүгле оларның ээлериниң, өнчү ээлериниң чөпшээрели-биле, негээн негелделери-биле азып (хырбалап, дерип) болур. Күрүнеиң азы муниципалдыг өнчүге хамааржыр, чок-ла болза дедир кыйгыртылганы чарлаарының дугайында шиитпирни албан езузу-биле парлаан хүнде бодунуң устав (окташкан) капиталында 30 хуудан ажыг күрүне болгаш (азы) муниципалдыг үлүглүг организацияның өнчүзү болуп турар объектилерге парлалганың суртаал материалдарын азарын дедир кыйгыртылга эрттиреринiң талазы-биле эгелекчи бөлүкке болгаш дедир кыйгыртып турар депутатка, соңгудар албан-дужаалдыг кижиге дең байдалдарга болдурар. Күрүнеиң азы муниципалдыг өнчүге хамааржыр объектиге парлалганың суртаал материалдарын асканы дээш төлевир тыртпас.

9. Реклама ачы-дузазы чедирип турар организациялар эгелекчи бөлүкке болгаш дедир кыйгыртып турар депутатка, соңгудар албан-дужаалдыг кижиге парлалганың суртаал материалдарын азарынга дең байдалдарны тургузар ужурлуг.

10. Парлалганың суртаал материалдарын тураскаалдарга, обелискилерге, төөгү, культура азы архитектураның үнелиг эдинге хамааржыр бажың-балгаттарга, а ол ышкаш комиссияларның бажың-балгаттарынга база оран-саваларынга, бадылаашкын оран-саваларынга болгаш оларже кирер эжиктерден 50 метрден ырак эвес хемчээлге азары (хырбалаары, делгээри) хоруглуг.

46 чүүл **Суртаал чорудар эргени соора ажыглаарын болдурбазы**

1. Суртаал чорудуп турда, массалыг информацияның хостуун соора ажыглап болбас. Социал, язы-сөөк, национал, чүдүлге талазы-биле көөр хөөн чок чоруктуг болгаш өжээннежилгени оттуруп турар суртаал, а ол ышкаш Россия Федерациязының хоойлужудулгазының тодаратканы массалыг информацияның хостуун өске-даа хевирге соора ажыглаары хоруглуг. Социал чөптүг чоруктуң идеяларын камгалаарынче угланган суртаалды социал аңгылажылганы кывысканы кылдыр көрбес.

2. Суртаал чорудуп турда, эгелекчи бөлүкке болгаш дедир кыйгыртып турар депутатка, соңгудар албан-дужаалдыг кижиге база оларның төлээлеткен төлээлеринге, а ол ышкаш өске-даа кижилерге болгаш организацияларга дедир кыйгыртылга киржикчилерин хээлилээри: акша-төгерик, белек-селек болгаш өске-даа үнелиг эт-сеп бээри (организастыг ажылды күүседкени: дедир кыйгыртылга киржикчилериниң хол үжүүн чыгганы, суртаал ажылы дээш шаңналдан аңгыда); айыттынган организастыг ажылдарны күүседип турган дедир кыйгыртылга киржикчилерин бадылаашкынның түнелдериниң аайы-биле шаңнаары азы шаңнаарын аазаары; бараннарны чиик өртекке садары, парлалга материалдары (ооң иштинде чуруп каастаан) болгаш дедир кыйгыртылга кампаниязынга тускайлап кылган хөрек демдектеринден аңгыда, кандыг-даа бараанны халаска үлеп тарадыры; халас азы чиигелделиг ачы-дуза чедирери, а ол ышкаш дедир кыйгыртылга киржикчилеринге акша-төгерик, үнелиг саазыннар болгаш өске-даа материалдыг кежик бээрин (ооң иштинде бадылаашкынның түнелдериниң аайы-биле) аазап тургаш салдар чедирери, күрүне эрге-чагырга-зының, тус черниң бот-башкарылга органнарының шиитпирин езугаар чөпшээреп кааны ачы-дузадан аңгы ачы-дуза чедирери хоруглуг.

3. Дедир кыйгыртылга кампаниязының үезинде дедир кыйгыртылга болгаш ооң түнелдери лотереяларның, тотализаторларның (удур-дедир маргыжылганың) база өске-даа мөөрейлиг оюннарның объектизи болбас ужурлуг.

4. Дедир кыйгыртылга талазы-биле эгелекчи бөлүктүң болгаш дедир кыйгыртып турар депутаттың, соңгудар албан-дужаалдыг кижиниң база оларның төлээлеткен төлээлериниң, бүзүреттирген кижилериниң коммерция болгаш дедир кыйгыртылга-биле холбашпаан өске-даа ажылчорудулгазының төлевирин, а ол ышкаш айыттынган кижилерниң ат-сывын азы дүрзү-хевирин ажыглаан рекламаның төлевирин, тургукчузулары, өнчү ээлери, ээлери эргелеп башкарылга органнарының кежигүннери айыттынган кижилер болгаш организациялар болуп турар организацияларның рекламазының төлевирин дедир кыйгыртылга кампаниязының үезинде дедир кыйгыртылганың чогуур фондузунуң акша-хөреңгилериниң күсели-биле боттандырар. Бадылаашкын хүнүнде болгаш бадылаашкын хүнүнүң бетинде хүнде ындыг рекламаны кылыры хоруглуг.

5. Дедир кыйгыртылга талазы-биле эгелекчи бөлүк болгаш дедир кыйгыртып турар депутат, соңгудар албан-дужаалдыг кижи база оларның бүзүреттирген кижилери, төлээлеткен төлээлери, а ол ышкаш дедир кыйгыртылга кампаниязы эгелээн соонда бүрүткеткен тургузукчулары, өнчү ээлери, эргелеп-башкарылга органнарының кежигүннери айыттынган кижилер болгаш организациялар болуп турар организациялар дедир кыйгыртылганы эрттирип турда, ачы-буянныг ажыл-чорудулга чорудар эрге чок. Оон-даа өске кижилер болгаш юридиктиг талалар дедир кыйгыртылга кампаниязының үезинде дедир кыйгыртылга эрттиреринiң талазы-биле айыттынган эгелекчи бөлүктүң болгаш дедир кыйгыртып турар депутаттың, соңгудар албан-дужаалдыг кижиниң база оларның бүзүреттирген кижилериниң, төлээлеткен төлээлериниң дилээ-биле азы даалгазы-биле азы оларның өмүнээзинден ачы-буянныг ажыл-чорудулга чорудар, а ол ышкаш ачы-буянныг ажыл-чорудулга-биле чергелештир дедир кыйгыртылга айтырыгларының талазы-биле суртаал чорудар эргези чок. Дедир кыйгыртылга эрттиреринiң талазы-биле айыттынган эгелекчи бөлүкке болгаш дедир кыйгыртып турар депутатка, соңгудар албан-дужаалдыг кижиге база оларның бүзүреттирген кижилеринге дедир кыйгыртылга эртип турар девискээрде турар организацияларга материалдыг база саң-хөө дузазын азы ачы-дузаны көргүзериниң дугайында саналоналды өске-даа кижилерге болгаш юридиктиг талаларга киирери хоруглуг.

6. Массалыг информация чепсектерин үндүрүп турар организациялар эгелекчи бөлүктүң болгаш дедир кыйгыртып турар депутаттың, соңгудар албан-дужаалдыг кижиниң ат-алдарынга, адынга азы ажылагыйжы репутациязынга хора чедирип болур (ооң иштинде шын медээлерлиг) суртаал болгаш медээ материалдарын, бир эвес эгелекчи бөлүкке болгаш дедир кыйгыртып турар депутатка, соңгудар албан-дужаалдыг кижиге ат-алдарынга, адынга азы ажыл-агыйжы репутациязынга хора чедирип турарын буруудадырын азы аңаа хамаарыштыр өске тайылбырны бээрин халаска чонга чарлаар (парлаар) арганы берип тура, эфир үезин, эге информация берип турган үеде дег, ол-ла хонуктуң ол-ла үезинде бээр ужурлуг болгаш эфир үезиниң хемчээли, эге информация берип турган үеде дег, ол-ла хемчээлге азы оон ийи минут эвээш эвес болур ужурлуг, а парлалга шөлүн берип тура, буруудадыышкын азы тайылбыр ол-ла шрифт-биле парлаттынган болур болгаш арынның ол-ла черинге, баштайгы буруудаткан сөзүглелдии дег ол-ла хемчээлге парлаттынган болур ужурлуг. Эгелекчи бөлүкке болгаш дедир кыйгыртып турар депутатка, соңгудар албан-дужаалдыг кижиге суртаал үезиниң төнчүзүнге чедир ындыг арганы бербээни, массалыг информация чепсектерин үндүрерин боттандырып турар ол организацияларны болгаш ооң удуртукчу кижилерин, Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле доктааткан харыысалгага онаарынга үндезин болур. Бо пункту-биле доктааткан дүрүмнер эгелекчи бөлүктүң кежигүннериниң болгаш дедир кыйгыртып турар депутаттың, соңгудар албан-дужаалдыг кижилерниң тургусканы күрүнеге хамаарышпас өй-өйлеп үнер парлалга үндүрүлгелериниң редакцияларынга хамаарыштыр күштүг болбас.

7. Суртаал чорударының доктааткан чурумунуң сагылгазын комиссиялар хыналдага алыр.

8. Телерадиодамчыдылга организациязы, өй-өйлеп үнер парлалга үндүрүлгези бо Хоойлунуң доктааткаңы суртаал чорударының чурумун хажыткан таварылгада, муниципалитет тургузуунуң комиссиязы эрге-хоойлу камгалаар органнарже, судче, массалыг информация чепсектериниң адырында күрүне политиказын боттандырып турар күүсекчи эрге-чагырга органнарынче хоойлу-дүрүмге дүүшпес суртаал ажыл-чорудулгазын үзе шаварының база телерадиодамчыдылга организациязын, өй-өйлеп үнер парлалга үндүрүлгезиниң редакциязын, оларның албан-дужаалдыг кижилерин Россия Федерациязының хоойлужудулгазында доктааткан харыысалгага онаарының дугайында негелдени киирер эргелиг.

9. Хоойлу-дүрүм камгалаар болгаш өске-даа органнар хоойлу-дүрүмге дүүшпес суртаал ажыл-чорудулгазын үзе шавар дээш, меге болгаш хоойлу-дүрүмге дүүшпес суртаалдың парлалга, аудиовизуалдыг база өске-даа суртаал материалдарын кылырын болдурбас дээш база оларны уштуп хавырар, айыттынган материалдарны кылганнарны, төлээшкинниң үндезиндөстерин илередип тывар дээш хемчеглерни алыр, а ол ышкаш илереттинген фактыларның болгаш алдынган хемчеглерниң дугайында дедир кыйгыртылганың хамаарышкан муниципалдыг тургузуг комиссиязынче доп-дораан дыңнаткан турар хүлээлгелиг.

VIII эге. **Депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр талазы-биле бадылаарының чуруму**

47 чүүл. **Бадылаашкын болур бажың-балгат**

1. Бадылаашкын болур бажың-балгатты чогуур муниципалитет тургузуунуң даргазы (бир эвес муниципалдыг тургузугнуң уставында муниципалитет тургузуунуң баштыңының албан-дужаалы көрдүнмээн болза – тус чер бот-башкарылгазының төлээлекчи органының төлээлеткен кижизи), а бо Хоойлуда көрдүнген таварылгаларда, шериг кезээниң командири участок комиссиязының эргезинге халаска бээр.

2. Бадылаашкын болур бажың-балгат залдыг болур ужурлуг, аңаа бадылаашкын хааржактарын, кабиналарны азы чажыт бадылаашкын чорударынга таарыштырган, чырыдар системалыг, столдарлыг болгаш карандаштардан өске бижиир чүүлдер-биле хандыртынган тускай черлерни дерип тургузар.

3. Бадылаашкын болур бажың-балгатка азы ооң бетинге участок комиссиязы медээдыңнадыг самбыразын тургузар, аңаа эгелекчи бөлүктүң болгаш дедир кыйгыртып турар депутаттың, соңгудар албан-дужаалдыг кижиниң дугайында медээдыңнадыгны азар. Медээ самбыразынга азар материалдарның хемчээлин муниципалитет тургузуунуң комиссиязы тодарадыр.

4. Медээ-дыңнадыг самбыразында кииртинген материалдар дедир кыйгыртылга талазы-биле суртаал шынарлыг болбас ужурлуг.

5. Медээ-дыңнадыг самбыразынга дедир кыйгыртылгага бадылаашкын бюллетеньнериниң үлегер-хевирлерин азар, бюллетеньнерни канчаар долдурарының бүгү хевирлерин айыткан турар ужурлуг.

6. Бадылаашкын болур бажың-балгатка бадылаашкынның түңнелдериниң дугайында протоколдуң улгаттырган хевирин азар, аңаа бадылаашкынның түңнелдериниң көргүзүглерин оларның удур билдингенииң хире-чергези-биле киир бижип турар. Бадылаашкын түңнелдериниң дугайында протоколдуң улгаттырган хевирин бадылаашкын эгезинге чедир азар болгаш участок комиссиязының кежигүннериниң, хайгааракчылар ында кииртинген медээлерни хостуг көрүп болур кылдыр азар ужурлуг.

7. Бадылаашкын болур бажың-балгатка бадылаашкынның доктаамал хааржактары турар.

8. Бадылаашкын болур бажың-балгатты бюллетеньнер тыпсыр чер, чажыт бадылаашкын черлери болгаш бадылаашкын хааржактары, бадылаашкын санаар техниктиг херекселдер участок комиссиязының кежигүннеринге, хайгааракчыларга хостуг көстүп турар кылдыр дериир.

48 чүүл. **Бадылаашкын бюллетени**

1. Дедир кыйгыртылганы эрттирерибиле дедир кыйгыртылга киржикчизи бюллетеньни алыр.

2. Депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр талазы-биле дедир кыйгыртылга бюллетеньинге адын, фамилиязын, адазының адын, төрүттүнген чылын, адрезин, кол ажылдап турар ажылының азы албанының, кылып урар чүүлүн, а дедир кыйгыртып турар депутаттың, соңгудар албан-дужаалдыг кижиниң күзелин езугаар – хөй-ниити каттыжыышкынынга кирип турарын, а ол ышкаш бадылап турар кижиниң күзел-соруунуң хевирлерин айыткан "Кыйгыртылга дээш" азы "Кыйгыртылгага удур" деп сөстерни киирер болгаш оларның дужунга хос ханакарактарны арттырар. Бадылаар бюллетень бүрүзүнге бадылаашкын киржикчизинге ону долдурарының чурумунуң дугайында айтыышкынны киирер.

3. Участок комиссияларның алгылааны бүгү бюллетеньнерниң арын талазында үстүкү оң талакы булуңга участок комиссиязының ийи кежигүнү ат салып, ону таңма базып шынзыдар.

4. Бюллетеньнерни муниципалдыг комиссияның айтыышкыны езугаар кылыр болгаш шыңгыы отчеттуг документилер болур. Бюллетеньнерни дугаарлавас. Кылган бюллетеньнерниң саны бүрүткеткен дедир кыйгыртылга киржикчилериниң санындан 3 хуудан көвей кылдыр ашпас турар ужурлуг.

5. Бюллетеньнерни дараазында хевирге белеткээр:

өңнүг саазын азы тускай будук азы типография аргазы-биле өңнүг фон дүжүрерин ажыглап;

типография аргазы-биле бюллетень бланкызынче микрошрифт азы камгалалдыг сетка дүжүрүп тургаш кылыр.

6. Бюллетеньниң хевирин болгаш сөзүглелин, бюллетеньнерниң санын, а ол ышкаш бюллетеньнерни кылырынга хыналданы боттандырарының чурумун муниципалдыг комиссия бадылаашкын хүнүнге чедир 25 хонуктан орай эвесте бадылаар. Бюллетеньниң сөзүглелин үгле ооң чаңгыс талазынга парлаан болур ужурлуг.

7. Полиграфия организациязынга кылдынган бюллетеньнерниң эки-багайын муниципалдыг комиссия бадылаар эргелиг, хоойлуга дүүштүр ук бюллетеньнерни кылырын чагаан кежигүннери көрүп турда ылгап, брактаар, ооң соонда оларны акт езугаар ук комиссияның кежигүннеринге дамчыдып бээр. Чагыгда айыткан санга дүгжүп турар бюллетеньнерни боодалдай орааганының соонда, полиграфия организациязының ажылдакчылары брактаттынган, а ол ышкаш чагыгда айыткан сандан ажыр парлаттынган бюллетеньнерни (бир эвес ындыг бюллетеньнер тывылганда) акт езугаар узуткаар. Бюллетеньнерни ылгап брактаар черниң база ооң үезиниң, оларны муниципалитет тургузуунуң соңгулда комиссиязынга дамчыдып бээриниң, бюллетеньнерни узуткаарының дугайында үүлдү айыттынган комиссияның кежигүннеринге, дедир кыйгыртылга эрттириниң талазы-биле эгелекчи бөлүкке, дедир кыйгыртып турар депутатка, соңгудар албан-дужаалдыг кижиге (оларның төлээлеринге) дыңнаткан турар ужурлуг. Полиграфия организациязы айыттынган хөделиишкиннерни чорудуп турар үеде, хамаарышкан дедир кыйгыртылганы эрттириниң талазы-биле эгелекчи бөлүктен, дедир кыйгыртып турар депутаттан, соңгудар албан-дужаалдыг кижиден келген төлээлерниң бирден эвээш эвес киржикчизинге аңаа турар арганы бээр хүлээлгелиг, мындыг таварылгада бо кезекте айыттынган актыларга айыттынган кижилерниң бүрүзү ат салыр эргелиг.

8. Муниципалитет комиссиязы полиграфия организациязындан бюллетеньнерни алгаш ону участок комиссияларынга акт езугаар, бадылаашкын хүнүнге чедир үш хонуктан орайтатпайн, дамчыдып бээр.

9. Бюллетеньнерниң шын дамчыдылгазының харыысалгазы бюллетеньнерни алган болгаш оларның дамчыдылгазын боттандырып турар комиссия даргаларынга онаажыр.

10. Участок комиссияларынга акт езугаар дамчыдып бээр бюллетеньнерниң санын муниципалдыг комиссия тодарадыр. Бо таварылгада участок комиссияларынга дамчыдып берип турар бюллетеньнерниң саны бюллетеньнерни дамчыдып берип турар хүнде дедир кыйгыртылга участогунда дедир кыйгыртылга киржикчилериниң даңзызынче киир бижиткен дедир кыйгыртылга киржикчилериниң санындан 90 хуудан эвээш эвес болур болгаш 0,5 хуудан ашпас болур ужурлуг. Бир эвес дедир кыйгыртылга киржикчилериниң даңзызынче киир бижиткен дедир кыйгыртылга киржикчилериниң саны 200-тен эвээш эвес болза, участок комиссиязынга ийи бюллетеньни немей чорудуп бээр.

11. Бадылаашкын хүнүнде бадылаашкын үези доозулган соонда комиссияларда ажыглаттынмайн арткан бюллетеньнерни санааш, үттеп күш чок болдурар болгаш комиссия секретары өске документациябиле кады шыгжаар.

49 чүүл. **Хуусаа бетинде бадылаары**

1. Бадылаашкын хүнүнде чөптүг чылдагаан-биле чурттап турар черинге чок турар дедир кыйгыртылга киржикчизинге муниципалитет комиссиязының (бадылаашкын хүнүнге чедир 1-4 хонукта) азы участок комиссиязының (бадылаашкын хүнүнге чедир үш хонуктан эрте эвесте) орансавазынга бюллетеньни долдурар аргабиле хуусаа бетинде бадылаар эргени берген турар ужурлуг.

2. Бир эвес дедир кыйгыртылга киржикчизи муниципалитет (участок) соңгулда комиссиязының бажың-балгадында бадылап турар болза, аңаа тывыскан бюллетеньниң арын талазының үстүнде оң талакы азыынга ук комиссияның (участок) ийи кежигүнү ат салып, ону таңма-биле шынзыдар. Муниципалдыг комиссия дедир кыйгыртылганың хуусаа бетинде бадылаан киржикчилериниң даңзызын тургузар. Участок комиссиязы муниципалитет комиссиязындан келген чогуур участок талазыбиле хуусаа бетинде бадылааннарның даңзызын долдурарын уламчылаар.

3. Дедир кыйгыртылганың хуусаа бетинде бадылаан киржикчизиниң долдурган бюллетенин дедир кыйгыртылга киржикчизи чагаа хавынга суккаш, хырбалаар. Чагаа хавының хырбалаан черинге чогуур соңгулда комиссиязының азы участок комиссиязының бадылаар эргелиг ийи кежигүнү ат салыр, айыттынган хол үжүүн хамаарышкан комиссияның таңмазыбиле, а ол ышкаш дедир кыйгыртылганың хуусаа бетинде бадылаан киржикчизиниң холунуң үжүү-биле шынзыдар.

4. Бюллетеньнерлиг таңмалаан чагаа хавын чогуур комиссияның секретары: муниципалдыг комиссияның бажыңбалгадынга – бүгү бюллетеньнерни участок комиссиязынга дамчыдар үеге чедир, участок комиссиязының бажың-балгадынга – бадылаашкын хүнүнге чедир шыгжаар.

5. Бир эвес дедир кыйгыртылга киржикчилериниң, чогуур участокта дедир кыйгыртылга киржикчилериниң даңзызынче кииртинген, чамдык бөлүктери бадылаашкын болур бажыңдан, оларныңбиле транспорт харылзаазы чок азы чедери берге (чедери берге болгаш ырак черлерде, поляр станцияларында болгаш оларга дөмей) аажок ыракта турар болгаш ооңбиле холбаштыр участокка хуусаа бертинде бадылаашкын эртирери болдунмас болза, муниципалдыг комиссияның шиитпирин езугаар участок комиссиялары хуусаа бетинде ырак болгаш чедери берге черлерге (ынчалза-даа бадылаашкын болур хүнге чедир 20 хонуктан эрте эвесте), каш хүн дургузунда, бо чүүлдүң 6-12-ги кезектери-биле доктаатканы-биле бадылаашкынны эрттирер эргелиг.

6. Бо чүүлдүң 5-ки кезээнде айыттынган, бадылаашкынны хуусаадан эрте эрттирерине, санын чогуур участок комиссиязының тодарадыры, бадылаашкын кылырда ап чоруур хааржактарны ажыглаар. Хуусаа бертинде бадылаашкынны эрттирерине чедир бадылаашкын кылырда ап чоруур куруг хааржактарны участок соңгулда комиссиязының бажыңынга участок соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кежигүннеринге, а ол ышкаш үстүнде турар комиссияларның мында турар кежигүннеринге, дедир кыйгыртылга талазы-биле эгелекчи бөлүктүң кежигүннеринге, дедир кыйгыртып турар депутатка, соңгудар албан-дужаалдыг кижиге, оларның бүзүреттирген кижилеринге болгаш хайгааракчыларга, массалыг информация чепсектериниң төлээлеринге көргүзер болгаш ооң дугайында акт тургузар. Бадылаашкын кылырда ап чоруур куруг хааржактарны ооң соонда таңмалаар (пломбалаар).

7. Хуусаа бетинде бадылап турар дедир кыйгыртылга киржикчизинге берген бюллетеньниң арын талазынга, оң талазында үстүнде азыынга участок комиссиязының бадылаар эргелиг ийи кежигүнү хол үжүү салып бадыткаар болгаш участок комиссиязының таңмазы-биле шынзыдар.

8. Хуусаа бертинде бадылаашкынны бадылаашкын эрттирер бажыңдан дашкаар участок соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг ийи кежигүннери эрттирер. Олар баш бурунгаар участок комиссиязынга таңмалап (пломбалап) каан бадылаашкын кылырда ап чоруур куруг хааржактарны, херек санныг тускай хевирниң бюллетеньнерин, дедир кыйгыртылга киржикчилериниң даңзызындан, дедир кыйгыртылга киржикчилериниң дугайында медээлер кирип турар ушта бижилгени, азы дедир кыйгыртылга киржикчилериниң даңзызын, а ол ышкан дедир кыйгыртылга киржикчилериниң бюллетень долдурарынга херек бижиир херекселдерни (карандаштардан аңгыда) боттарынга ап чоруур ужурлуг.

9. Хуусаа бертинде бадылаар дедир кыйгыртылга киржикчизи аңаа берген бюллетеньни алган дугайында дедир кыйгыртылга киржикчиларининң даңзызынга азы дедир кыйгыртылга киржикчилериниң даңзызындан ушта бижилгеге ат салыр. Хуусаа бетинде бадылаашкынны эрттирип турар участок комиссиязының кежигүннери дедир кыйгыртылга киржикчиларининң даңзызынга азы дедир кыйгыртылга киржикчиларининң даңзызындан ушта бижилгеге, дедир кыйгыртылга киржикчизи хуусаа бетинде бадылаашкынны кылган деп, бадылаашкынны кылган хүнүнүң болгаш үезиниң дугайында демдеглелди кылырлар. Бир эвес дедир кыйгыртылга киржикчизи дедир кыйгыртылга киржикчилериниң даңзызындан ушта бижилгеге ат салган болза, айыттынган демдеглелдерни, а ол ышкаш паспорттуң азы ону солуп турар документиниң номерин болгаш сериязын, хуусаа бетинде бадылаашкынның төнгенииниң соонда дедир кыйгыртылга киржикчилериниң даңзызынче киир бижиир. Айыттынган ушта бижилге дедир кыйгыртылга киржикчилериниң даңзызыбиле кады кадагалаттынар.

10. Дедир кыйгыртылга киржикчизи бюллетень долдурар болгаш бадылаашкын кылырда ап чоруур хааржакче, бо Хоойлунуң 52-ги чүүлүнүң доктаатканы чурум езугаар суптар.

11. Хуусаа бетинде бадылаашкынны эрттирген дугайында актыны тургузар, аңаа бадылаашкынны кылган хүнүнүң болгаш үезиниң, хуусаа бетинде бадылаашкынга киржири-биле бюллетеньнер алган дедир кыйгыртылга киржикчилериниң санының, участок соңгулда комиссиязының кежигүннериниң фамилияларының, бадылаашкын үезинде турган өске-даа кижилериниң дугайында демдеглелди кылыр. Ол актыны бадылаашкын кылырда ап чоруур хааржакбиле кады шыгжаттынар.

12. Хуусаа бетинде бадылаашкын төнген соонда, бадылаашкын кылырда ап чоруур хааржакта бюллетень сугар үттерни участок соңгулда комиссиязының даргазы таңмалап дуглап каар. Бадылаашкын кылырда ап чоруур хааржактарны шыгжаарын участок комиссиязының секретары хандырар. Бадылаашкын кылырда ап чоруур хааржактарны, ында кирген бюллетеннери-биле кады, дедир кыйгыртылга киржикчилериниң бадылаан үннерин участокка санаарынга чедир ажыдып болбас. Бадылаашкын кылырда ап чоруур хааржактарны, хуусаа бетинде бадылаан дедир кыйгыртылга киржикчилериниң ында киир суп каан бюллетеннери-биле кады, бадылаашкын хүнүнде бадылаашкын эртирери-биле ажыглаары хоруглуг.

13. Хуусаа бетинде бадылаашкын үезинде үстүнде турар комиссияларның кежигүннери, дедир кыйгыртылга талазыбиле эгелекчи бөлүктүң кежигүннери, дедир кыйгыртып турар депутат, соңгудар албан-дужаалдыг кижи, оларның бүзүреттирген кижилери болгаш хайгааракчыларга, массалыг информация чепсектериниң төлээлери туруп болур эргелиг болур.

Бадылаашкын кылырда ап чоруур куруг хааржактарны ажыглап тургаш, хуусаа бетинде бадылаашкынны эрттирип турар үеде, участок соңгулда комиссиязының чөвүлээр эргелиг кежигүннериниң, дедир кыйгыртылга талазы-биле эгелекчи бөлүктүң, дедир кыйгыртып турар депутаттың, соңгудар албан-дужаалдыг кижиниң томуйлааны ийиден эвээш эвес кижилеринге, база хуусаа бертинде бадылаашкынны эртирери-биле чоруур участок соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кежигүннеринге хуусаа бетинде бадылаашкын эртирер черинге чедип алыр арга-шинекти участок комиссиязы хандырар ужурлуг.

14. Хуусаа бетинде бадылаашкынны чүгле чогуур участок комиссиязының шиитпири-биле доктааткан үеде эрттирер болгаш ооң дугайында массалыг информация чепсектерин таварыштыр азы өске арга-биле дедир кыйгыртылга киржикчилеринге дыңнадып чедирген турар ужурлуг.

15. Хуусаа бетинде бадылаашкынны эрттирип тура, участок комиссиязы, бадылаарының чажыдын сагып, дедир кыйгыртылга киржикчизиниң үзел-бодал илередиишкинин өскертир арганы чок болдурар, бюллетеньнерниң камгалалын хандырар болгаш бадылаашкынның түңнелдерин үндүрүп тура, дедир кыйгыртылга киржикчилериниң бадылаан үннерин учеттаар хүлээлгелиг болур.

50 чүүл. **Бадылаашкынны эрттирер үези болгаш чери**

Депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр талазы-биле бадылаашкынны 8 шактан 20 шакка чедир дыштанып хүннерниң кайы-бирээзинде чорудар. Бадылаашкынның үезиниң болгаш ооң болур чериниң дугайында участок комиссиялары хамаатыларга бадылаашкын хүнүнге чедир 7 хонуктан орай эвесте мөдеглеп дыңнадыр.

51 чүүл **Бадылаарының чуруму. Бадылаашкын болур бажың-балгаттан өске черге бадылаарының чуруму**

1. Бадылаашкын хүнүнде бадылаашкын эгелээр бетинде участок комиссиязының даргазы участок комиссиязының кежигүннеринге, хайгааракчыларга хуусаа бетинде бадылаашкын кылган дедир кыйгыртылга киржикчилериниң санының дугайында дыңнадыр болгаш карак-биле көөрү-биле хуусаа бетинде бадылаан хамаатыларның даңзызын болгаш бюллетеньнерлиг хырбалап каан чагаа хаптарын көргүзер. Хуусаа бетинде бадылаан дедир кыйгыртылга киржикчилериниң (муниципалдыг тургузуг болгаш участок комиссияларынга аңгы-аңгы) санын бадылаашкын бетинде бадылаашкынның түңнелдериниң дугайында протоколче киир бижиир, а дедир кыйгыртылга киржикчилериниң даңзызында бадылап каапкан кижилерниң фамилияларының дужунга "Хуусаа бертинде бадылаан" деп демдеглелди кылыр.

2. Бюллетеньнерни берип турар участок комиссиязының кежигүнү бадылап турар улустуң даңзызынче паспорттуң азы ону солаан документиниң сериязын болгаш дугаарын киир бижиир. Дедир кыйгыртылга киржикчизи кылдынган бижимелдиң шынныын хынааш, дедир кыйгыртылга киржикчилериниң даңзызынга бюллетеньни алганының дугайында ат салыр.

3. Соңгукчу кижи бүрүзү боду бадылаар, өске кижилер орнунга бадылаашкын кылырын болдурбас.

4. Дедир кыйгыртылга киржикчизи бюллетеньни кым-даа чок тускай дериттинген кабина азы өрээл иштинге, өске-даа тускай дериттинген черге, бадылап турар кижиден аңгы кым-даа чок турда долдурар.

5. Дедир кыйгыртылга киржикчилери

долдурган бюллетеньнерни таңмалап каан (пломбалап каан), участок комиссиязының кежигүннериниң баарында турар, бадылаашкын хааржактарынче киир сугар.

6. Участок комиссиязының даргазы бадылаашкын болур бажыңга чурумну хандырар. Бүгү кижилерге ооң айтыышкыннарын күүседири албан. Ол чокта ону участок соңгулда комиссиязының даргазының оралакчызы солуур, а ол чокта секретарь азы өске төлээлеттирген комиссия кежигүнү солуур. Участок соңгулда комиссиязы, ол участокта бадылаар кижилерниң даңзызында кирип турар болгаш чөптүг чылдагаан-биле бадылаашкын болур бажыңга кээп шыдавас (кадыының байдалы-биле, инвалиднозу болгаш өскедаа) бүгү хамаатыларга бадылаар арганы бээр хүлээлгелиг болур.

7. Бадылаашкын болур бажыңдан өске черге бадылаашкынны чүгле бадылаашкын болур хүнде болгаш бадылаашкын болур бажың-балгаттан өске черге бадылаар арганы аңаа бээриниң дугайында чүгле дедир кыйгыртылга киржикчизиниң бижимел билдириишкинин азы аас-биле дилээн (өске кижилерниң дузазы-биле дамчытканын база) барымдаалап чорудар. Билдириишкинни (дилегни) дедир кыйгыртылга киржикчизи участок комиссиязы тургустунган соонда кайы-даа үеде, ынчалза-даа бадылаашкын болур хүнде бадылаашкынның доостур үезинге чедир 4 шактан орай эвесте, киирип болур. Участок комиссиязы бүгү билдириишкиннерни (аас-биле келген дилеглерни) тускай даңзыга бүрүткеп турар.

8. Аас-биле дилегни, ол ышкаш дилегни өске кижи дамчытканда азы телефонограмманы ооң кирген шагын дилегни хүлээп алган участок комиссиязының кежигүнүнү демдеглээр болгаш ук медээлерни шынзыдып хол үжүүн салыр. Участок комиссиязының кежигүннери дедир кыйгыртылга киржикчизинге барганда, ол дилегни ооң бижимел билдириишкини-биле бадыткаар.

9. Бадылаашкын болур бажың-балгаттан өске черге бадылаар арганы бээр дугайында бижимел билдириишкинге (аас-биле дилеглер) дедир кыйгыртылга киржикчизиниң бадылаашкын болур черге барып шыдавазының чылдагаанын айыткан турар болгаш аңаа дедир кыйгыртылга киржикчизиниң дедир кыйгыртылга даңзызында кирген ол-ла медээлер турар ужурлуг.

10. Участок комиссиязы бадылаашкынны эрттиринге хереглеттинер чогуур санныг, ынчалза-даа үштен хөй эвес, ап чоруур хааржактарлыг турар ужурлуг, оларның санын муниципалдыг тургузуг комиссиязының шиитпири-биле тодаратынган турар.

11. Участок комиссиязының кежигүннери бадылаашкын болур бажың-балгаттан өске черге бадылаашкын эрттирерде, соңгулда бюллетеньнерин алыр, оларны алганының дугайында ведомоска хол үжүүн салыр. Бадылаашкын болур бажың-балгаттан өске черге бадылаашкынны участок комиссиязының ийиден эвээш эвес бадылаар эргелиг кежигүннери эрттирер, олар боттарынга участок соңгулда комиссиязынга баш удур таңмалап дуглаан (диизелээн) бадылаашкынга ап чоруур хааржакты, доктааттынган майыктың четчир санныг соңгулда бюллетеньнерин, бо үүлде айыттынган даңзыдан шынзыткан ушта бижилгени азы реестрни ап чоруур, ында бадылаашкын болур бажың-балгаттан өске черге бадылаар дугайында билдириишкин (дилег) киирген дедир кыйгыртылга киржикчизиниң дугайында херек медээлерни киирген болур, бадылаашкын болур бажың-балгаттан өске черге бадылаар арганы бээр дугайында дедир кыйгыртылга киржикчизиниң бижимел билдириишкиннерин, а ол ышкаш соңгулда бюллетенин долдурарынга дедир кыйгыртылга киржикчизи кижиге херек эргежок чугула бижиир хереселдерни база ап чоруур ужурлуг.

12. Бадылаашкын болур бажың-балгаттан өске черге бадылаар арганы бээр дугайында билдириишкинге дедир кыйгыртылга киржикчизи бодунуң паспортунуң азы ону солаан документизиниң сериязын болгаш дугаарын, чурттап турар черииң адрезин айтыр болгаш соңгулда бюллетенин алганын хол үжүү салып шынзыдар. Участок комиссиязының бадылаар эргелиг кежигүннери билдириишкинге соңгулда бюллетенин бергенин шынзыдып хол үжүүн салыр. Билдириишкинге үрелген соңгулда бюллетенииң орнунга чаа бюллетеньни алганының дугайында демдеглелди база кылыр.

13. Бадылаашкын болур бажың-балгаттан өске черге бадылаашкын чорудар участок комиссиязының бадылаар эргелиг кежигүннери даңзыга билдириишкиннерин (дилеглерин) бүрүткеттирген турар, чүгле ындыг дедир кыйгыртылга киржикчилеринге соңгулда бюллетеньнерин бээр эргелиг.

14. Бадылаашкын болур бажың-балгаттан өске черге бадылаан дедир кыйгыртылга киржикчилериниң паспортунуң азы ону солаан документииң сериязын болгаш дугаарын дедир кыйгыртылга киржикчилериниң даңзызынче бадылаашкын болур бажың-балгаттан өске черге бадылаашкын чорудуп турган участок комиссиязының, дедир кыйгыртылга киржикчилериниң билдириишкиннерин (дилеглерин) барымдаалап чоруп турар бадылаар эргелиг кежигүннери киир бижиир. Ооң-биле кады дедир кыйгыртылга киржикчилериниң даңзызының чогуур одуруунга «Бадылаашкын болур бажың-балгаттан дашкаар бадылаан» деп онзагай демдеглелди кылыр болгаш комиссияның айыттынган кежигүннериниң хол үжүүн салыр.

15. Бадылаашкын болур бажың-балгаттан өске черге бадылап турда, соңгулда комиссиязының чөвүлээр эргелиг кежигүннери, хайгааракчылар туруп болур. Участок комиссиязы соңгулда комиссиязының чөвүлээр эргелиг кежигүннериниң аразындан ийиден эвээш эвес кижиге, хайгааракчыларга, дедир кыйгыртылга эртирер талазы-биле эгелекчи бөлүктүң томуйлааны хайгааракчыларга болгаш дедир кыйгыртылга киржикчилеринин өске-даа бөлүктеринге бадылаашкын болур бажың-балгаттан өске черге бадылаашкын эрттирип турар участок комиссиязының бадылаар эргелиг кежигүннери-биле бир дөмей арганы - бадылаашкын болур черге чедип алыр арганы хандырар ужурлуг.

16. Бадылаашкын болур бажың-балгаттан өске черге бадылаарын организастаары дедир кыйгыртылга киржикчизиниң эргелерин үрээр, а ол ышкаш бадылап турар кижиниң тура-соруун илереткенин өскертир арганы бербес ужурлуг. Бир эвес бадылаашкын болур бажың-балгаттан өске черге бадылаар арганы бээр дугайында билдириишкин (дилег) дедир кыйгыртылга киржикчизи, олче бадылаашкын болур бажың-балгаттан өске черге бадылаашкын эрттирери-биле участок комиссиязының кежигүннерин чоруудупкан соонда, участок комиссиязының турар черинге чедип келген болза, ол таварылгада ук дедир кыйгыртылга киржикчизиниң билдириишкини (дилээ) езугаар бадылаашкын болур бажың-балгаттан өске черге бадылаашкынны организастаары-биле чорупкан участок комиссиязының кежигүннери ээп келбээн шаанда, айыттынган дедир кыйгыртылга киржикчизи бадылаашкын болур бажың-балгаттан дашкаар бадылаваан деп чүве тодараттынгыже, соңгулда комиссиязының кежигүнү ук кижиге комиссияның турар черинге соңгулда бюллетенин бээр эргези чок.

17. Дедир кыйгыртылга киржикчилериниң бижимел билдириишкиннериниң санын, а ол ышкаш бадылаарынга берген, ажыглаан болгаш дедир эгиткен бюллетеньнерниң санын аңгы актыга демдеглээр, аңаа бадылаашкын болур бажың-балгаттан өске черге бадылаашкын эрттирип турда турган участок соңгулда комиссиязының чөвүлээр эргелиг кежигүннериниң дугайында, хайгааракчыларның дугайында медээлерни база айтыр.

52 чүүл. **Бадылаашкынның түңнелдериниң дугайында участок комиссиязының протоколу**

1. Участок комиссиязы бадылаашкынның түңнелдериниң дугайында протоколду чогуур дедир кыйгыртылга участогунга тургузар.

2. Бадылаашкынның түңнелдериниң дугайында участок комиссиязының протоколунга кирер чүүлдер:

хоолганың дугаары;

дедир кыйгыртылга талазы-биле бадылаашкынның деңнелин демдеглээри;

«Протокол» деп сөс;

участок дугаарын айытканы-биле кады участок комиссиязының ады;

дарааазында чурум-биле протоколдуң одуруглары:

1-ги одуруг: бадылаашкын дооступ турар үеде даңзыга кииртинген дедир кыйгыртылга киржикчилеринин саны;

2-ги одуруг: участок комиссиязының алганы бюллетеньнерниң саны;

3-кү одуруг: хуусаа бетинде бадылаан дедир кыйгыртылга киржикчилеринге берген бюллетеньнерниң саны, ооң иштинде аңгы 4-кү одуругга - муниципалитет комиссиязының турар черинге, 4 "а" одуругга – ырак болгаш чедери берге черлерге бадылаан дедир кыйгыртылга киржикчилеринге берген бюллетеньнерниң саны;

5-ки одуруг: бадылаашкын болган хүн соңгулда участогунга дедир кыйгыртылга киржикчилеринге берген бюллетеньнериниң саны;

6-гы одуруг: бадылаашкын болур черден өске черге бадылаан дедир кыйгыртылга киржикчилеринге берген бюллетеньнерниң саны;

7-ги одуруг: узуткаттынган бюллетеньнерниң саны;

8-ки одуруг: бадылаашкынга ап чоруур хааржактарда бюллетеньнерниң саны;

9-ку одуруг: бадылаашкын кылыр доктаамал хааржактарда бюллетеньнерниң саны;

10-гу одуруг: күш чок болган бюллетеньнерниң ниити саны, ооң иштинде аңгы 10 "а" болгаш 10 "б" деп одуруглар-биле бо Хоойлунуң 53-кү үүлүнүң 10-гу кезээ-биле дүүштүр күш чок болган деп санаттынган бюллетеньнерниң саны болгаш туруштарның кайызы-даа дээш демдеглел кылбаан бюллетеньнерниң саны;

11-ги одуруг: күштүг болган бюллетеньнерниң саны;

12-ги одуруг: депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижизин дедир кыйгыртканы дээш берген дедир кыйгыртылга киржикчилериниң бадылаашкыннарының саны;

13-кү одуруг: депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртырынга удур кииртинген дедир кыйгыртылга киржикчилериниң бадылаашкыннарының саны;

протоколга кожуп киирген хомудалдарның (билдириишкиннерниң), актыларның болгаш өске-даа документилерниң түңүнүң дугайында сан-медээлер;

участок комиссиязының даргазының, даргазының оралакчызының, секретарының болгаш өске-даа бадылаар эргелиг кежигүннериниң фамилиялары болгаш адының, адазының адының эге үжүктери база оларның холунуң үжүү;

протоколга хол үжүү салганының хүнү, айы, чылы болгаш үези;

участок комиссиязының таңмазы.

3. Саннарны бадылаашкынның түңнелдериниң дугайында протоколче чурагайлар-биле болгаш бижимели-биле киирер.

53 чүүл. **Дедир кыйгыртылга киржикчилериниң бадылаашкыннарын участок комиссиязының санаарының болгаш бадылаашкынның түңнелдериниң дугайында протоколду тургузарының чуруму**

1. Дедир кыйгыртылга киржикчилериниң бадылаашкыннарын санаарын участок комиссиязының бадылаар эргелиг кежигүннери чүгле боттары ажык-чарлыг кылдыр чорудар.

2. Дедир кыйгыртылга киржикчилериниң бадылаашкыннарын бадылаашкын болур үениң доозулганының соонда дораан санап эгелээр болгаш бадылаашкынның түңнелдери тодарагыже чедир, кымга-даа санаашкыннар дугайында медээлер бербейин, чапсар чокка чорудар, ол дугайын участок соңгулда комиссиязының шупту кежигүннеринге, а ол ышкаш хайгааракчыларга дыңнаткан турар ужурлуг.

3. Бадылаашкын үези доозулган соонда, участок соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кежигүннери, хайгааракчылар, өске-даа кижилер туруп турда, ажыглаттынмаан бюллетеньнерни санааш, оларның солагай талаккы адаккы булуңун үзе кезип узуткаар (ол үеде комиссия кежигүннериниң салган адын, комиссияның таңмазын үреп болбас), ооң соонда күш чок болдурган бюллетеньнерниң санын, а ол ышкаш бадылаашкын эрттирип турда, тус чер референдумунуң киржикчилериниң үреп каапканы бюллетеньнерниң санын чарлаар болгаш бадылаашкынның түңнелдериниң дугайында протоколдуң 7-ги одуруунга база бадылаашкын эрттирер бажында турар ооң улгаттырган хевирге ону бижиир.

4. Участок комиссиязының даргазы, даргазының оралакчызы азы секретары участок комиссиязының алганы бюлетеньнерниң санын ылавылаар, чарлаар болгаш бадылаашкынның түңнелдериниң дугайында протоколдуң 2-ги одуруунче болгаш ооң улгаттырган хевиринче дарааазында түңнээн көргүзүглерни киир бижиир:

даңзыже киирген дедир кыйгыртылга киржикчилериниң санын;

участок соңгулда комиссиязы алган бюллетеньнерниң санын (чагаа хавындан ужулган бюллетеннерниң болгаш муниципалдыг тургузуг комиссиязының бажыңынга баш бурунгаар бадылаан дедир кыйгыртылга киржикчилериниң саны чокка).

5. Ооң соонда протоколдуң 5 болгаш 6 одуругларынче, ооң улгаттырган хевиринче дарааазында түңнээн көргүзүглерни киир бижиир:

бадылаашкын болган хүн бадылаашкын эрттирер бажыңга дедир кыйгыртылга киржикчилеринге берген (дедир кыйгыртылга киржикчилериниң даңзызында дедир кыйгыртылга киржикчилериниң салган хол үжүүнүң санын барымдаалап тодарадыр) бюллетеннерниң санын;

бадылаашкын болган бажың-балгаттан өске черге бадылаан дедир кыйгыртылга киржикчилеринге берген соңгулда бюллетеньнериниң санын (дедир кыйгыртылга киржикчилериниң даңзызында чогуур демдеглелдерниң санын барымдаалап тодарадыр).

6. Ооң соонда участок комиссиязының даргазы азы секретары дедир кыйгыртылга киржикчилериниң даңзызын бадылаашкыннарны санаарынга киржип турган бадылаашкын эрттирер бажында турар кижилерниң дээп шыдавазы черге шыгжап кадагалаарын хандырар. Бадылаашкынның түңнелдериниң дугайында түңнел протоколче киирген медээлерниң хыналда хамаарылгаларын хынаарынга чедир дедир кыйгыртылга киржикчилериниң даңзызыбиле улаштыр ажылды чорудуп болбас.

7. Дедир кыйгыртылга киржикчилериниң бадылаашкыннарын бадылаашкын хааржактарда бар бюллетеньнериниң дорт санаашкынын участок комиссиязының бадылаар эргелиг кежигүннери боттары чорудар. Дедир кыйгыртылга киржикчилериниң бадылаашкыннарының дорт санаашкынының үезинде участок комиссиязының чөвүлээр эргелиг кежигүннери, хайгааракчылар, туруп болур эргелиг.

8. Дедир кыйгыртылга киржикчилериниң бадылаашкыннарының дорт санаашкынын участок комиссиязының бадылаардаа, чөвүлээр-даа эргелиг кежигүннери чыглып кээп болур кылдыр дерээн, тускай аңгылаан черлерге чорудар. Участок комиссиязының кежигүннериниң, ооң даргазындан (даргазының оралакчызындан) болгаш секретарындан өскелери, санаашкын чорудуп турар үеде бижиир херекселдерни ажыглаары хоруглуг. Ол ышкаш участок соңгулда комиссиязының кежигүннериниң ол өйде чүнү кылып турарын санаашкын үезинде туруп турар кижилер шуптузун көрүп турар арганы хандырар ужурлуг.

9. Бюлетеньнерни аңгылап турда, участок комиссиязы доктааттынмаан хевирниң бюллетеньнерин аңгылаар. Доктааттынмаан хевирниң бюллетеньнери бадылаашкын санап турар үеде күштүг болуп санаттынмас.

10. Бирги эзлчегде бадылаашкынга ап чораан хааржактарда бар бюллетеньнерниң санын санаар. Бадылаашкынга ап чораан хааржак бүрүзүн ажыдар бетинде, ында таңмаларның (диизелерниң) бүдүн азы бүдүн эвезин хынаар. Санаашкынны бадылаашкынның чажыды хажыттынмас кылдыр чорудар. Доктааттынган хевирниң бюллетеньнериниң санын чарлап дыңнадыр болгаш бадылаашкынның түңнелдериниң дугайында протоколдуң 8-ки одуруунга база ооң улгаттырган хевиринге ол санны бижип киирер. Бадылаашкынга херек ап чораан кайы-бир хааржакта бар доктааттынган хевирниң бюллетеньнериниң саны дедир кыйгыртылга киржикчилериниң даңзызында дедир кыйгыртылга киржикчизи кижи хуусаа бетинде бадылаан дээн демдеглелдерниң санындан ажып турар болза, азы дедир кыйгыртылга киржикчилериниң бюллетеньни алганының дугайында демдеглелдиг билдириишкиннериниң санындан ажып турар болза, участок комиссиязының шиитпири-биле ап чораан ол хааржакта бар шупту бюллетеньнерни күш чок деп санаар, ол дугайында аңгы

актыны тургузар, ону бадылаашкынның түңнелдериниң дугайында протоколга кожар, ук актыга бадылаашкынга ап чораан хааржакты ажыглап, бадылаашкын болган черден өске черге бадылаашкынны эрттирип турган участок комиссиязының кежигүннериниң фамилияларын, адының болгаш адазының адының эге үжүктерин айтыр. Бо таварылгада күш чок деп санаан бюллетеньнерниң санын бадылаашкынның түңнелдериниң дугайында протоколдуң болгаш ооң улгаттырган хевириниң 12-ги одуруунче киир бижиир.

11. Бадылаашкынның доктаамал турар хааржактарын оларның таңмаларының (диизелериниң) бүдүн азы бүдүн эвезин хынаанының соонда ажыдар.

12. Участок соңгулда комиссиязының кежигүннери бадылаашкынга ап чоруур болгаш доктаамал хааржактардан ужулган соңгулда бюллетеньнерин дедир кыйгыртылгага хамаарыштыр берген бадылаашкыннар езугаар аңгылаар болгаш хары угда хевир-майыы тодараттынмаан бюллетеньнерни болгаш шын эвес долдуртунган бюллетеннерни аңгылап каапгар. Участок соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кежигүннери бюллетеньнерин аңгылап, ылгап тура, бюллетеньнерде дедир кыйгыртылга киржикчилериниң демдеглелдерин чарлаар болгаш дорт санаашкын үезинде туруп турар бүгү кижилерге көрүп хынаарыбиле бээр. Ийи болгаш оон-даа хөй бюллетеньнерниң демдеглелдерин хары угда чарлаарын болдурбас.

13. Ооң соонда доктааттынган хевирниң бюллетеньнериниң аңгылаанының аайыбиле соңгукчуларның бадылаашкыннарын санаар. Участок комиссиязының ийиден эвээш эвес кежигүннери дедир кыйгыртылга дугайында бюллетеннерни боодал бүрүзүнге «Дедир кыйгыртылга дээш», «Дедир кыйгыртылгага удур» деп туруштар санай санаар. Алдынган көргүзүглерни бадылаашкынның түңнелдериниң дугайында протоколдуң 12-ги болгаш 13-кү одуругларынга, а ол ышкаш ооң улгаттырган хевирге бижип каар.

14. Күш чок бюллетеньнерни санааш, аңгы кадып түңнээр. Соңгукчу кижиниң тура-соруун канчаар илереткенин билип алыр арга чок соңгулда бюллетеньнерин күш чок деп санаар. Бюллетеньни күш чок санаар деп турар үеде чигзиниишкин тыптып келген таварылгада, участок соңгулда комиссиязы айтырыгны бадылаашкын-биле шиитпирлээр, ынчаарга бюллетеньниң артыы талазынга ону күш чок деп санаанының чылдагааннарын айтыр. Ол бижимелди участок соңгулда комиссиязының үштен эвээш эвес кежигүннери хол үжүү салып бадыткаар болгаш комиссияның таңмазын базып шынзыдар. Күш чок деп илереттинген бюллетеньнерниң ниити санын бадылаашкынның түңнелдериниң дугайында протоколдуң 10 болгаш 10 "а" одуругларынга болгаш ооң улгаттырган хевиринге киир бижиир.

15. Ооң соонда участок соңгулда комиссиязының кежигүннери күштүг болган соңгулда бюллетеньнерин санаар болгаш бадылаашкынның түңнелдериниң дугайында протоколдуң 11-ги одуруунга болгаш ооң улгаттырган хевиринге киир бижиир.

16. Участок соңгулда комиссиязының кежигүннери бюллетеньнерни санаар, чарлап дыңнадыр болгаш бадылаашкын түңнелдериниң дугайында протоколдуң 9-ку одуруунга, а ол ышкаш ооң улгаттырган хевиринге киир бижиир.

17. Аңгылаан соңгулда бюллетеньнерибиле соңгулда комиссиязының чөвүлээр эргелиг кежигүннери, хайгааракчылар, участок соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кежигүннери хынап, кадарып турда, чоруттунган санаашкынның шынныын хынап, караа-биле көрүп таныжар эргелиг.

18. Ооң соонда, бадылаашкынның түңнелдерниң дугайында протоколга киир бижээн көргүзүглерниң дүгжүп турарын хынаар. Бир эвес, ол хынала соонда дүүшпээн болза, ол таварылгада участок комиссиязы бадылаашкын түңнелдериниң дугайында протоколдуң шупту азы тус-тус одуругларының аайы-биле немелде санаашкынны кылырының дугайында шиитпирни үндүрер.

19. Бадылаашкын түңнелдериниң дугайында протоколду үш кезек кылдыр долдурар болгаш участок комиссиязының бадылаар эргелиг бүгү кежигүннери хол үжүүн салыр болгаш хол үжүү салган хүнүн, үезин (шагын, минутазын) айтыр.

20. Бир эвес бадылаашкын түңнелдериниң дугайында протоколду тургузуп турда, участок соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кежигүннериниң чамдыктары чок турар болза, протоколга ол дугайында, оларның чүге чогунуң чылдагаанын айтып, бижилге кылыр. Бир эвес протоколга участок соңгулда комиссиязының доктааттынган санныг бадылаар эргелиг кежигүннериниң хөй кезии хол үжүүн салган болза, протокол күштүг болур.

21. Бадылаашкын түңнелдериниң дугайында протоколду карандаш-биле долдуруп болбас болгаш ынаар өскерилгелер киирбес. Протоколга хол үжүү салыр үеде протоколдуң утказы-биле чөпшээрешпейн турар участок комиссиязының бадылаар эргелиг кежигүннери протоколга боттарының онзагай санал-бодалын киир бижип кожар эргелиг, ол дугайында протоколга чогуур бижилгени кылыр.

22. Участок комиссиязының кежигүнүнүң, хайгааракчының негелдезин езугаар участок комиссиязы бадылаашкын түңнелдериниң дугайында протоколга хол үжүү салганының соонда дораан айыттынган кижилерге бадылаашкынның түңнелдериниң дугайында протоколдуң хоолгазын бээр, а ол ышкаш ону шынзыдып бээр хүлээлгелиг.

23. Бадылаашкынның түңнелдериниң дугайында участок комиссиязының протоколунуң бир дугаар экземплярын, протоколга участок соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг ында бар кежигүннери хол үжүүн салган соонда, саадал чокка муниципалдыг тургузуг комиссиязынче чорудар, ону участок комиссиязынче дедир эгитпес. Бадылаашкынның түңнелдериниң дугайында протоколдуң бирги экземплярынга участок комиссиязының бадылаар эргелиг кежигүннериниң онзагай санал-бодалдарын, бо Хоойлуну хажыткан дугайында бадылаашкын болуп турган хүнде болгаш дедир кыйгыртылга киржикчилериниң бадылаашкыннарын санаарының төнчүзүнге чедир соңгулда комиссиязынга кирген хомудалдарны (билдириишкиннерни), а ол ышкаш айыттынган хомудалдарга (билдириишкиннерге) хамаарыштыр соңгулда комиссиязының шиитпирлерин база участок соңгулда комиссиязының тургускан актыларын болгаш даңзыларын кожар. Айыттынган документилерниң болгаш участок соңгулда комиссиязының шиитпирлериниң шынзыттынган хоолгаларын протоколдуң ийиги экземплярынга кожуп каар.

24. Протоколдуң ийи дугаар экземплярын, таңмалап каан бюллетеньнер болгаш участок комиссиязының таңмазыбиле кады участок комиссиязының секретары комиссияның ажылы төнгүже дээр таңныылдыг бажыңга шыгжаар.

25. Протоколдуң үшкү экземплярын (ооң хоолгазын) бүгүдени таныштырарынга участок комиссиязының тодаратканы черге азып каар.

IX эге. **Депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр талазы-биле бадылаашкынның түңнелдерин тодарадыры**

54 үүл. **Бадылаашкынның түңнелдерин тодарадыры**

1. Участок соңгулда комиссияларындан алдынган бадылаашкынның түңнелдериниң дугайында протоколдарның бирги экземплярларынга үндезилээш, ол протоколдарда кирип турар көргүзүглерин кадып тургаш, дедир кыйгыртылга түңнелдерин муниципалдыг комиссия тодарадып доктаадыр.

2. Муниципалдыг комиссия үш хонуктуң дургузунда участок комиссияларының протоколдарының одуругларында кирип турар көргүзүглерин кадып тургаш, бадылаашкынның түңнелдериниң дугайында протоколду тургузар.

3. Бир эвес, дедир кыйгыртыр киржикчилериниң даңзызынче киир бижиттинген муниципалитет тургузуунуң чогуур девискээринде чурттап турар бүрүткеткен дедир кыйгыртылга киржикчилериниң чартыындан хөйү ону дедир кыйгыртыр деп бадылаан болза депутатты, сонгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгырткан деп санаар.

4. Бир эвес ону эрттирип тургаш, бо Хоойлуну үрээн хажыдыышкыннар деңзигүүрлүг болган болгаш дедир кыйгыртылга киржикчилериниң тураСоруун илереткенииң түңнелдерин шын тодарадыры болдунмас таварылгада, депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр талазы-биле бадылаашкынны болбаан деп санаар.

5. Депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртыр талазы-биле бадылаашкын түңнелдериниң дугайында протоколга хол үжүү салыр үеде протоколдуң утказы-биле чөпшээрешпейн турар муниципалитет комиссиязының бадылаар эргелиг кежигүннери протоколга боттарының онзагай санал-бодалын киир бижип, кожар эргелиг, ол дугайында протоколга чогуур бижилгени кылыр.

6. Протоколга муниципалитет тургузуунуң комиссиязының даргазы болгаш ооң бадылаар эргелиг кежигүннери ат салыр болгаш муниципалитет тургузуунуң архив килдизинче, бадылаашкын болган хүнден эгелеп бир ай дургузунда, шыгжаары-биле дамчыдар.

7. Муниципалдыг комиссия участок комиссияларының тус-тузунда протоколдарында турар бадылаашкын түңнелдериниң үндезинингe дедир кыйгыртылганың түңнелдерин үндүрер болгаш дедир кыйгыртылганың түңнелдериниң дугайында ниити медээлерни массалыг информация чепсектеринче дедир кыйгыртылга түңнелдерин тодараткан соонда, үш хүнүнүң дургузунда чорудар.

55 үүл. **Депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгырткан дугайында шиитпирни хүлээп алыры**

1. Бир эвес бадылаашкынның түңнелинде депутатты, соңгудар албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгырткан деп санаан болза, тус черниң Төлээлекчилер хуралы бодунуң ээлчеглиг хуралынга, дедир кыйгыртылганың түңнелдериниң дугайында шиитпирни албан езузу-биле парлаан (чонга чарлаан) хүнден эгелеп 30 хонуктан орайтатпайн, дедир кыйгырткан депутаттың, соңгудар албан-дужаалдыг кижиниң бүрүн эргелерин хуусаа бетинде соксаткан деп шиитпирни хүлээп алыр.

X эге. **Бо Хоойлунуң күштүг болуп эгелээриниң чуруму**

56 үүл **Бо Хоойлунуң күштүг болуп эгелээриниң чуруму**

Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден эгелеп күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. ООРЖАК.

Кызыл хоорай
№ 984 УХ-I
2004 чылдың декабрь 29.

"Тыва Республикада тус чер бот-башкарылгазының соңгудар албан-дужаалдыг кижизин, тус черниң Төлээлекчилер хуралының депутадын дедир кыйгыртыр дугайында" Тыва Республиканың хоойлузунга бирги капсырылга

ХОЛ ҮЖҮҮ ЧЫЫР ХУУДУС № .....

(бүрүткеткен херечилелиниң дугаары, бүрүткеткен ай, хүнү)

Бис, адааңда хол үжүү салган кижилер, төлээлекчи органның депутадын, (сонгудар албан-дужаалдыг кижини) дедир кыйгыртыр талазы-биле айтырыгга хамаарыштыр № ___ соңгулда округунга бадылаашкын эртирер дугайында саналды деткип тур бис _____

(муниципалдыг тургузугнуң ады)

(дедир кыйгыртырып турар кижиниң фамилиязы, ады, адазының ады)

ону боттандырып турар соңгукчуларның эгелекчи бөлүү (соңгулда каттыжыышкыны, соңгулда блогу) _____

(адын айтыр)

бүрүн эргелиг төлээлеткен кижи болуп турар соңгукчу _____

(ажылдап турар чери, албан-дужаалының ады, чурттап турар адрези)

Дедир кыйгыртып турарының чылдагааны: _____

(дедир кыйгыртылганың чылдагаанын бижээн бижик)

N	Фамилиязы, ады, адазының ады	Төрүттүнген чылы (18 харлыг болза, немей – хүнү болгаш айы)	Чурттап турар черииниң адрези	Паспортунуң (ону солаан өске документиниң) сериязы, дугаары болгаш ону тывыскан үези	Хол үжүү салганының үези	Хол үжүү

Хол үжүү салыр хуудусту шынзыдып тур мен_____

(фамилиязы, ады, адазының ады,

_____

чурттап турар чери, паспортунуң азы ону солаан документизиниң сериязы болгаш дугаары,

_____

хол үжүү чыып турган инициативтиг бөлүктүң кежигүнүнүң холунуң үжүү болгаш ай, хүнү)

(холунуң үжүү болгаш ай, хүнү) _____

Инициативтиг бөлүктүң даргазы:

_____

(фамилиязы, ады, адазының ады, төрүттүнген чылы, паспортунуң азы ону солаан

_____

документизиниң сериязы болгаш дугаары)

_____ (холунуң үжүү болгаш ай, хүнү)

"Тыва Республиканың тус черниң Төлээлекчилер хуралының депутадын, тус чер бот-башкарылгазының соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижизин дедир кыйгыртырының дугайында" Тыва Республиканың Хоойлузунга 2-ги капсырылга

Бадылаашкынның түңнелдериниң дугайында протоколче киирген медээлерниң хыналда деңзигүүрлүг санаашкыны (бо Хоойлунуң 52-ги чүүлүнге дүүштүр номерлерни протоколдуг одуругларын езугаар саннар-биле айыткан)

а) 1≥35+6;
б) 2=3+5+6+7-4;
в) 8+9=10+11;
г) 3+5+6≥8+9;
д) 12+13=11;

Тайылбыр: Бадылаашкынның түңнелдериниң дугайында протоколдуң бүгү чүүлдеринге болгаш аңгы одуруунга немелде санаашкын соонда хыналда санаашкыннар түңнелдери дүүшпейн турар болза, участоктуң соңгулда комиссиязы ол карышкактың чылдагаанын тодарадыр: санаашкынның частырыы азы анаа частырыг бе, бадылаашкын бюллетеннери читкен бе, херек бюллетеньнерниң санының көвүдей бергени бе.

«Тус черниң бот-башкарылга органнарынга Тыва Республиканың күрүнеңиң чамдык бүрүн эргелерин аңгылап бээр чурумунуң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер киирер дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2004 чылдың ноябрь 22-де хүлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2004 чылдың декабрь 29-та үүлдүг деп көрген

1 чүүл

«Тус черниң бот-башкарылга органнарынга Тыва Республиканың күрүнеңиң чамдык бүрүн эргелерин аңгылап бээр чурумунуң дугайында» 2003 чылдың март 11-де № 160 Тыва Республиканың Хоойлузунга («Тувинская правда», 2003, апрель 8) дараазында өскерилгелерни киирер:

1) 1-ги чүүлдүң 5 болгаш 6 дугаар абзацтарын дараазында эдилгелер-биле бижиир:

"тус черниң бот-башкарылга органнары – тус чергелиг айтырыгларны шиитпирлээр талазы-биле бодунуң бүрүн эргелери аңгылаттынып бердинген, чурттакчы чонбиле дорт соңгуттурар болгаш (азы) муниципалитет тургузуунуң төлээлекчи органы тургустунар органнар;

"тус чер бот-башкарылгазының албандужаалдыг кижизи – тус черниң бот-башкарылга органнарының тус чер чергелиг айтырыгларын шиитпирлээр талазы-биле болгаш (азы) ажыл-чорудулгазын организастаар талазы-биле күүседикчи-башкарыкчы бүрүн эргелери аңгылаттынып бердинген, соңгулдалыг азы керээ чарып алган (күш-ажыл керээзи) кижи.

2) 4-кү үүлге дараазында уткалыг 3 дугаар пунктуну немей киирер:

"3. Тус чер бот-башкарылга органнарының күрүнеңиң чамдык бүрүн эргелерин күүсеткени дээш хыналдазын тус чер бот-башкарылга органнарының күрүнеңиң чамдык бүрүн эргелери-биле аңгылаттынган Тыва Республиканың хоойлузунга дүүштүр төлээлеткен күрүне органы боттандырар.";

3) 5 дугаар чүүлдү күш чок болган деп санаар;

4) 6-гы чүүлдүң бирги пунктузунуң 3-кү абзазында "аңаа" деп сөстү ап кааптар";

5) 6 дугаар чүүлдүң 2-ги пунктузун дараазында эдилгелер-биле бижиир:

"2. Тус чер бот-башкарылга органнарынга күрүнеңиң чамдык бүрүн эргелерин аңгылап берип турар Тыва Республиканың Хоойлузунга кирер чүүлдер болза:

1) муниципалитет тургузуунуң, чогуур бүрүн эргелери-биле аңгылаттынып турар тус чер бот-башкарылга органнарының хевири азы ады;

2) тус чер бот-башкарылга органнарының эргелериниң болгаш хүлээлгелериниң, база ол ышкаш чогуур бүрүн эргелерни боттандырып турда, күрүне эрге-чагырга органнарының эргелериниң болгаш хүлээлгелериниң сан-даңзызы;

3) дамчыдып берип турар бүрүн эргелерниң долу сан-даңзызы;

4) чогуур бүрүн эргелерни боттандырарынга Тыва Республиканың бюджединден тус чер бюджеттеринге, республиканың эң бичии социал стандарттарын киирбишаан, берип турар субвенцияларның ниити хемчээлин тодарадыры-биле нормативтерни санаарының аргазы (методиказы);

5) тус чер бот-башкарылга органнарынга дамчыдып берип турар, күрүнеңиң чамдык бүрүн эргелерин боттандырарынга эргежок чугула ажыглаары болгаш (азы) башкарары-биле азы муниципалитеттиң өнчүзүнче дамчыдар ужурлуг материалдыг акша-хөреңгилерниң даңзызы азы ол сан-даңзыны тодарадырының чуруму;

6) күрүнеңиң чамдык бүрүн эргелерин боттандырарынга эргежок чугула материалдыг болгаш саң-хөө акша-хөреңгилерин тус чер бот-башкарылга органнарынга дамчыдарының чуруму;

7) оларга дамчыттынган күрүнеңиң чамдык бүрүн эргелерин боттандырарының дугайында тус чер бот-башкарылга органнарының отчеттуг болурунуң чуруму;

8) тус чер бот-башкарылга органнарынга дамчыдып берген күрүнеңиң чамдык бүрүн эргелерин боттандырары дээш контрольду күрүне эрге-чагырга органнарының боттандырарының чуруму болгаш айыттынган контрольду боттандырып турар органнарның ады;

9) оларга дамчыттынган күрүнеңиң чамдык бүрүн эргелерин тус чер бот-башкарылга органнарының боттандырарын соксадырының негелде-байдалдары болгаш чуруму;

10) тус чер бот-башкарылга органнарынга күрүнеңиң бүрүн эргелерин аңгылап бээр тодаргай үезин болгаш күрүнеңиң бүрүн эргелерин тус чер бот-башкарылга органнарының боттандырып эгелээриниң хүнү, айы, чылы;

11) мооң мурнунда боттандырып турган күрүнеңиң бүрүн эргелериниң үндезинингe күш чок болур азы өскертир ужурлуг турган нормативтиг эрге-хоойлу актыларының сан-даңзызы;

12) тус чер бот-башкарылга органнарынга дамчыттынып турар күрүнеңиң чамдык бүрүн эргелерин боттандырарынга эргежок чугула өске-даа дүрүмнер.";

6) 7-ги чүүлде:

а) бирги пунктунуң бир дугаар абзазын дараазында эдилгелер-биле бижиир:

"Тыва Республикада тус чер бот-башкарылга органнары Россия Федерациязының Конституциязы-биле, федералдыг хоойлулар-биле, Тыва Республиканың Конституциязы-биле, Тыва Республиканың хоойлулары-биле Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың кады чорударынга хамаарыштырган айтырыгларының талазы-биле күрүнеңиң чамдык бүрүн эргелери-биле аңгылаттынып болур:";

б) 2-ги пунктуда "болгаш Тыва Республиканың хоойлузу-биле" деп сөстерни ап кааптар;

7) 8-ки чүүлдүң ийиги пунктузун дараазында эдилгелер-биле бижиир:

"2. Тус чер бот-башкарылга органнарынга дамчыдып берген күрүнеңиң чамдык бүрүн эргелериниң саң-хөө хандырылгазын чүгле Тыва Республиканың хоойлужудулгазынга дүүштүр Тыва Республиканың бюджединиң акша-хөреңгилеринден тус чер бюджеттеринге берип турар субвенцияларның күсели-биле боттандырар.";

8) 11 дугаар чүүлдүң 6-гы пунктузунда "субвенция" деп сөстү ап кааптар;

9) 14-кү чүүлдүң 3 дугаар пунктузун дараазында эдилгелер-биле бижиир:

"3. муниципалитет тургузуунуң уставы-биле көрдүнген таварылгаларда болгаш чурум-биле боттарының материалдыг курлавырларын болгаш оларга дамчыттынган күрүнеңиң чамдык бүрүн эргелерин боттандырарынга акша-хөреңгилерни тус чер бот-башкарылга органнары немелде ажыглаар эргелиг.";

10) 16-гы чүүлдүң 1 бирги пунктузунга дараазында уткалыг бир дугаар абзацты немей киирер:

" Күрүнеңиң чамдык бүрүн эргелерин күүседиринче угландырган субвенцияларны тускай сорулгазын езугаар ажыглаваан, база ол ышкаш доктааттынган хуусаазында ажыглаваан таварылгаларда, тус чер бот-башкарылга органнары дедир эгидер хүлээлгелиг".

2 чүүл

Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден күштүг болуп эгелээр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. ООРЖАК.

Кызыл хоорай № 948 УХ – I
2004 чылдың декабрь 29.

«Тыва Республикада аъш-чем болгаш хереглел деңнелиниң дугайында»Тыва Республиканың Хоойлузунуң 1-ги чүүлүнге өскерилгелер киирер дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2004 чылдың декабрь 8-те хүлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2004 чылдың декабрь 28-те үүлдүг деп көрген

1 чүүл

«Тыва Республикада аъш-чем болгаш хереглел деңнелиниң (корзиназының) дугайында 2001 чылдың июль 9-та үнген № 1136 («Тувинская правда», 2001 ч., июль 12) Тыва Республиканың Хоойлузунуң 1-ги чүүлүнге дараазында өскерилгелерни киирер:

1) «Аъш-чем продуктулары» деп таблицада:

«Ногаалар болгаш бахча культуралары (арбуз, дыня)» деп одуругда «89,3; 81,8; 106,9» деп саннарны «56,2; 53,8; 72,5» деп, чогуур саннар-биле солуур;

«Ногаалар болгаш бахча культуралары» деп одургунуң соонга дараазында уткалыг одургу немээр:

Тараа	кг	20	10	3,5
Далган	кг	30	30	20
Кат-чимистиг үнүштер	кг	8,9	7,3	20,1

2) «Ачы-дузалар» деп таблицада:

«Төп одалга» деп одуругда «8; 8; 8» деп саннарны «8,8; 8,8; 8,8» деп чогуур саннар-биле солуур;

«Транспорт дузазы» деп одуругда «376» деп санны «383» деп сан-биле солуур.

2 чүүл

Бо Хоойлу 2005 чылдың январь 1-ден эгелеп күштүг болуп эгелээр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. ООРЖАК.

Кызыл хоорай
№ 990 УХ-I 2004 чылдың декабрь 29.

«Тыва Республикага амыдырап-чурттаарының эң кудуку хемчээлиниң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер киирериниң дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2004 чылдың декабрь 8-те хүлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2004 чылдың декабрь 28-те үүлдүг деп көрген

1 чүүл

«Тыва Республикага амыдырап-чурттаарының эң кудуку хемчээлиниң дугайында» 2001 чылдың июль 9-та үнген № 1138 Тыва Республиканың Хоойлузунга («Тувинская правда», 1996 ч., июль 12) дараазында өскерилгелерни киирер:

1) 3-кү чүүлдүң 2 дугаар пунктузунда «Тыва Республиканың Чазааның киргени-биле» болгаш «Россия Федерациязының Чазаа-биле тодараттынган чурум езугаар эрттиртинген экспертизаның түңнелдери бар турда» деп сөстерни ап кааптар;

2) 4-кү чүүлде:

1-ги пунктуда «Статистика талазы-биле Тыва Республиканың Күрүне комитединиң» деп сөстерни «Тыва Республика талазы-биле Күрүне статистиказының Федералдыг албанының девискээр органының» деп сөстер-биле солуур;

2-ги пунктуда «квартал санында Тыва Республиканың Чазаа-биле доктааттынып тургустунар» деп сөстерни «бо Хоойлу-биле доктааттынган чурум езугаар тодараттынар» деп сөстер-биле солуур;

3) 5-ки чүүлде:

чүүлдүң адында болгаш 1 дугаар пунктуда «күрүнеңиң» деп сөстү ап кааптар; «дузазы» деп сөстү «деткимчези» деп сөс-биле солуур;

2-ги пунктуда «күрүнеңиң» деп сөстү ап кааптар; «дузазы» деп сөстү «деткимчези» деп сөс-биле солуур; «Россия Федерациязының болгаш» деп сөстерни ап кааптар;

3-кү пунктуда «хамаарылгалар» деп сөстү «санажылгалар» деп сөс-биле солуур;

4) 6-гы чүүлде «массалыг информация чепсектеринге» деп сөстерни «Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының албан езузунуң үндүрүлгелеринге» деп сөстер-биле солуур.

2 чүүл

Бо Хоойлу 2005 чылдың январь 1-ден эгелеп күштүг болуп эгелээр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.ООРЖАК.

Кызыл хоорай
№ 992 УХ – I
2004 чылдың декабрь 29.

«Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнарының, Тыва Республиканың күрүнеңиң хамааты албан-хаакчыларының, Тыва Республиканың күрүнеңиң унитарлыг бүдүрүлгелериниң ажылдакчыларының болгаш Тыва Республиканың күрүне албан черлериниң ажылдакчыларының бүрүн эргелерин боттандырарынга болгаш ажыл-чорудулгазын хандырарынга эргежок чугула эт-хөреңги дугайында»

Хоойлужудулга палатазы 2004 чылдың декабрь 8-те хүлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2004 чылдың декабрь 29-та үүлдүг деп көрген

1 чүүл. Тыва Республиканың өнчүзүнде туруп турар эт-хөреңги

1. Тыва Республиканың өнчүзүнде туруп турар эт-хөреңги, а ол ышкаш Тыва Республиканың эт-хөреңгиге хамаарыштыр эргелери Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнарының ажыл-чорудулгазының экономиктиг үндезинин тургузуп турар.

Эт-хөреңгини кадагалап эдилээрин ол органнар Тыва Республиканың республика бюджединиң (федералдыг бюджеттен алыр субвенциялардан аңгыда) акша-хөреңгизинден бот-тускайлаң боттандырар.

2. Тыва Республиканың өнчүзүнде турар эт-хөреңги күрүне өнчүзүнүң өске-даа хевирлери-биле деңге хүлээп көрдүнер болгаш камгалаттынар.

2 чүүл. Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнарының Тыва Республиканың эргелеп чорудар чүүлдериниң талазы-биле бүрүн эргелерин боттандырарынга Тыва Республиканың өнчүзүнде турар эт-хөреңги

1. Тыва Республиканың Конституциязы-биле, Тыва Республиканың хоойлулары-биле болгаш оларга дүүштүр хүлээп алыдынып турар Тыва Республиканың өскедаа нормативтиг эрге-хоойлу актылары-биле Тыва Республиканың эргелеп-баштаар чүүлдериниң талазы-биле Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнарының бүрүн эргелерин боттандырарынга болгаш ол органнарның Тыва Республиканың республика бюджединиң (федералдыг бюджеттен алыр субвенциялардан аңгыда) акша-хөреңгизиниң күсели-биле бот-тускайлаң боттандырып турарынга эргежок чугула эт-хөреңги Тыва Республиканың өнчүзүнче кирип турар.

2. Бо чүүлдүң 1-ги кезээнде айыттынган бүрүн эргелерин боттандырар сорулгалар-биле Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнары күрүнеңиң унитарлыг бүдүрүлгелерин, күрүне албан черлерин болгаш өске-даа организацияларны тургузуп болур.

3. Бо чүүлдүң 1-ги кезээнде айыттынган бүрүн эргелерин, федералдыг хоойлулар-биле доктааттынып тургустунган чурум езугаар болгаш таварылгаларда, федералдыг бюджеттиң болгаш күрүнеңиң бюджеттен дашкаар федералдыг фондуларының немелде акшаландырыышкынының күсели-биле, ооң иштинде федералдыг тускай сорулгалыг программалар-биле дүүштүр боттандырып болур.

3 чүүл. Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнарының Тыва Республиканың кады эргелеп-баштаар чүүлдериниң талазы-биле бүрүн эргелерин боттандырарынга Тыва Республиканың өнчүзүнде турар эт-хөреңги

«Россия Федерациязының субъектилериниң күрүне эрге-чагыргазының хоойлужудулга (төлээлекчи) болгаш күүсекчи органнарын организастаарының ниити принциптериниң дугайында» Федералдыг хоойлу-биле, өске-даа федералдыг хоойлулар-биле тодараттынган айтырыгларны шиитпирлээриниң талазы-биле ол органнарның Тыва Республиканың республика бюджединиң (федералдыг бюджеттен алыр субвенциялардан аңгыда) акша-хөреңгизиниң күсели-биле бот-тускайлаң боттандырып турар Тыва Республиканың кады эргелеп-баштаар чүүлдериниң талазы-биле күүсекчи эрге-чагырга органнарының бүрүн эргелерин боттандырарынга эргежок чугула эт-хөреңги Тыва Республиканың өнчүзүнге хамааржыр.

4 чүүл. Тыва Республиканың өнчүзүнде турар эт-хөреңгиниң хевирлери

1. Бо Хоойлунуң 3-кү чүүлүнде болгаш 2-ги чүүлүнүң 1-ги кезээнде айыттынган бүрүн эргелерни боттандырарынга Тыва Республиканың өнчүзүнге дараазында чүүлдер туруп болур:

а) Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнарының болгаш Тыва Республиканың күрүне албан черлериниң ажыл-чорудулгазының материал-техниктиг хандырылгазынга эргежок чугула эт-хөреңги, ооң иштинде айыттынган органнарны болгаш албан черлерин киирип тургузар чуртталга бажыңнарынга хамаарышпас;

б) Тыва Республиканың референдумнарын, Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнарынче соңгулдаларны эрттириниң материал-техниктиг хандырылгазынга эргежок чугала эт-хөреңги;

в) архивтер фондуларын болгаш оларны кадагалап шыгжаарынга хереглеттинер өске-даа эт-хөреңги;

г) муниципалдыг тургузуглар аразының болгаш регион чергелиг онзагай байдалдарны, бойдустуң айыыл-халаптарын, эпидемияларны болгаш оларның уржуктарын баш бурунгаар чайладырынга, ооң иштинде камгалал тудугларынга хереглеттинер эт-хөреңги;

д) регион чергелиг күрүнеңиң бойдус камгалалдарын болгаш бойдус тураскаалдарын тургузарынга болгаш камгалалын хандырарынга эргежок чугула эт-хөреңги;

е) регион чергелиг ниити ажыглалдың автомобиль оруктары, ооң иштинде оларны хандырарынга эргежок чугула эт-хөреңги;

ж) эге болгаш ортумак профессионалдыг өөредилгени тыпсып бээринге эргежок чугула эт-хөреңги;

з) Тыва Республиканың библиотекаларының, муниципалитеттер аразының библиотекаларының эт-хөреңгизи;

и) музей фондулары болгаш оларны кадагалап шыгжаарынга, өөренип көөрүнге болгаш бүгү-ниитиге көөрү-биле делгеп көргүзеринге эргежок чугула эт-хөреңги;

к) Тыва Республиканың культураның болгаш уран чүүлдүң күрүне албан черлериниң эт-хөреңгизи;

л) кеш-венерология, туберкулез, наркология, онкология диспансерлеринге болгаш өске-даа тускайлаан эмчи албан черлеринге тускай эмчи дузазын чедиреринге эргежок чугула эт-хөреңги;

м) тускайлаан (санитар-авиациялыг)

дүрген эмчи дузазын чедиреринге эргежок чугула эт-хөреңги;

н) улуг назылыг хамаатыларга болгаш инвалидтерге, өскүс уругларга, ада-иезиниң хайгааралы чок уругларга болгаш ада-иезиниң азыралы чок арткан уругларга социал болгаш эмчи хандырылгазын чедиреринге эргежок чугула эт-хөреңги;

о) Тыва Республиканың күрүнеиң хамааты албан-хаакчыларынга, Тыва Республиканың күрүне албан черлериниң ажылдакчыларынга албан ажылы кылыр чуртталга бажыңнары;

п) өрттер өжүрер объектилер, а ол ышкаш өрт өжүреринге чугула херек өрт херекселдери болгаш дериглери;

р) Тыва Республиканың күрүне эргечагырга органнарының эрге-хоойлу актыларын, өске-даа албан езузунуң тускай медээлерин чонга чарлап дыңнадырынга (албан езузу-биле парлаарынга) эргежок чугула эт-хөреңги;

с) күш-культура болгаш спорт талазыбиле муниципалитеттер аразының программаларын боттандырарынга эргежок чугула эт-хөреңги;

т) салгалдардан салгалдарже дамчып келген культура талазы-биле регион ужурдузалыг объектилер;

у) муниципалитеттер аразынга пассажирлер аргыштырылгазын боттандырарынга эргежок чугула пассажир транспорту болгаш өске-даа эт-хөреңги;

ф) эптежилге шиитекчилериниң ажылчорудулгазының материал-техниктиг талазын хандырарынга херек эт-хөреңги;

х) Тыва Республиканың күрүне эргечагырга органнарының Тыва Республиканың эргезинде турар чүүлдериниң талазы-биле бүрүн эргелерин боттандырарынга болгаш ажыл-чорудулгазын, Тыва Республиканың күрүнеиң хамааты албан-хаакчыларының, Тыва Республиканың күрүнеиң унитарлыг бүдүрүлгелериниң ажылдакчыларының болгаш Тыва Республиканың күрүне албан черлериниң ажылдакчыларының ажыл-чорудулгазын, Федералдыг хоойлуларга, бо Хоойлуга, Тыва Республиканың өске-даа хоойлуларынга дүүштүр хандырарынга эргежок чугула өске-даа эт-хөреңги.

2. Тыва Республиканың күрүне эргечагырга органнарының Тыва Республиканың эргезинде турар чүүлдериниң талазы-биле бүрүн эргелерин боттандырарынга болгаш оларның ажыл-чорудулгазын, Тыва Республиканың күрүнеиң хамааты албан-хаакчыларының, Тыва Республиканың күрүнеиң унитарлыг бүдүрүлгелериниң ажылдакчыларының болгаш Тыва Республиканың күрүне албан черлериниң ажылдакчыларының ажыл-чорудулгазын хандырарынга эргежок чугула эт-хөреңгиниң сан-даңзызы Тыва Республиканың Хоойлужудулгазы-биле дүүштүр Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының бадылаттынып турар Тыва Республиканың күрүне өнчүзүнүң реестринге турар.

5 чүүл. Тыва Республиканың эт-хөреңгизин эргелеп-баштаары болгаш ажыглаары

Тыва Республиканың өнчүзүнде турар эт-хөреңгини, Россия Федерациязының Конституциязынга, федералдыг хоойлуларбиле болгаш оларга дүүштүр үндүрүп турар Россия Федерациязының Президентизиниң болгаш Россия Федерациязының Чазааның нормативтиг эрге-хоойлу актылары-биле, а ол ышкаш Тыва Республиканың Конституциязы-биле, хоойлулары-биле болгаш Тыва Республиканың өске-даа нормативтиг эрге-хоойлу актылары-биле дүүштүр Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнары бот-тускайлаң эргелеп-баштаар болгаш ажыглаар.

6 чүүл. Бо Хоойлунуң күштүг болуп эгелээриниң чуруму

Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден эгелеп күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.ООРЖАК.

Кызыл хоорай
№ 994 УХ-I
2004 чылдың декабрь 29.

"2004 чылда Тыва Республиканың республика бюджединиң дугайында» Тыва Республиканың хоойлузунга өскерилгелер киирер дугайында"

Хоойлужудулга палатазы 2004 чылдың декабрь 8-те хүлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2004 чылдың декабрь 29-та чүүлдүг деп көрген

1 чүүл

«2004 чылда Тыва Республиканың республика бюджединиң дугайында» 2004 чылдың февраль 20-де үнген № 604 УХ-I («Тувинская правда», 2004, февраль 27; «Тувинская правда» 2004, апрель 15) Тыва Республиканың Хоойлузунга дараазында өскерилгелерни киирер:

1) 1-ги чүүлдү дараазында эдилгелербиле бижиир:

« 1 чүүл

«2004 чылда Тыва Республиканың республика бюджедин чарыгдалдар талазы-биле 5037979 муң рубль түңге болгаш орулгалар талазы-биле 4971440 муң рубль түңге бадылаар.

2004 чылда Тыва Республиканың республика бюджединиң карылгазының эң кыдыкы хемчээлин 66539 муң рубль түңге бадылаар.»;

2) 21-ги чүүлдүң бирги абзазын дараазында эдилге-биле бижиир:

«2004 чылда муниципалитет тургузугларының сан-хөө деткимчезиниң республика фондузун 1762259 муң рубль түңге бадылаар. Муниципалитет тургузугларының бюджет-биле хандырылгазының деңнелин деңнээринге дотацияларны -1762259 муң рубльге бадылаар».

3) 26-гы чүүлдүң ийиги абзазында «тус чер бюджеттеринге» деп сөстерниң соонга «бо Хоойлуга 14-кү капсырылга езугаар» деп сөстер-биле немээр.

4) дараазында уткалыг 26[1] чүүл-биле немээр:

«26[1] чүүл

Бот-боттарының аразында санаашкыннар-биле дамчыдып бээр акша-хөреңгилерниң хуваалдазын бо Хоойлуга 15-ки капсырылга езугаар 7160 муң рубль түңге бадылаар»;

5) 36-гы чүүлдү дараазында чаа эдилге-биле бижиир:

«36 чүүл

2004 чылда орук ажыл-агыйын акшаландырарынга Тыва Республиканың республика бюджединиң акша-хөреңгилеринден 162330 муң рубль түңнүг акша-хөреңгини чорудар.

2004 чылда «Орук ажыл-агыйы» деп кезек талазы-биле чарыгдалдарны дараазында дөстерниң акша-хөреңгизинден боттандырар:

транспорт үндүрүүнүң 100 хуузун;

хоорайларның болгаш суурларның черлери дээш чер үндүрүүнүң болгаш аренда төлевириниң 50 хуузун;

Россия Федерациязының девискээринде бүдүрүп кылып турар Тыва Республиканың республика бюджединге хуваалдага кирер ужурлуг болгаш орук ажылагыйының акшаландырыышкынынче киирип турар нефть продуктуларынга акцизтерниң 0,1565 хуузунун;

федералдыг бюджеттен субвенцияларның болгаш субсидияларның күсели-биле үндүрер.

Автоорук ажыглакчыларынга 2004 чылдың январь 1-де үндүрүг талазы-биле өрени төлээр кылдыр киирген акша-хөреңгилерни бүрүнү-биле орук тудуунче шилчидер.

Тыва Республиканың республика бюджединге кирер акша-хөреңгилерниң кезээнге «Тыва автоорук» эргелелинден кирген эт-хөреңгиге үндүрүгнү бүрүнү-биле автоорук ажыл-агыйының акшаландырыышкынынче чорудар.

«Орук ажыл-агыйы» деп кезээниң талазы-биле чарыгдалдарны 2004 чылда дараазында хемчеглерже чоруттунар кылдыр тургузар:

девискээр оруктарын болгаш оларга тудугларны тударынга база эде кылырынга 15820

девискээр оруктарының амгы четкилерин тургузарынга болгаш септээринге 103705

орук-ажыглал техниказын садып алырынга 3000

«Тыва автоорук» деп автоорук эргелелин ажылдадып тударынга чарыгдалдар 28561

эвилелдээр курлавырларга 317

төлевилел-шинчилел ажылдарынга 3980

кредитор өре-ширелерин дуглаарынга чарыгдалдарга 6947

рубльди үндүрерин доктаадыр».

6) 39-ку чүүлдү күш чок болган деп санаар;

7) 2-7, 9-11-ги капсырылгаларны чаа эдилге-биле бижиир (кошкан);

8) 14 болгаш 15 капсырылгаларны немээр (кошкан).

2 чүүл

Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден күштүг болуп эгелээр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.ООРЖАК.

Кызыл хоорай
№ 998 УХ-I
2004 чылдың декабрь 29.

«Тыва Республиканың девискээринге этилдиг спиртти, арага болгаш спирт холумактыг продукцияны бүдүрерин болгаш садып-саарарын күрүнеиң таарыштырылгазының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң 2-ги чүүлүнүң 1 дугаар кезээнде 3, 4, 10 болгаш 12 дугаар пунктуларны күш чок деп санаарының дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2004 чылдың декабрь 8-те хүлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2004 чылдың декабрь 28-те чүүлдүг деп көрген

1 чүүл

«Тыва Республиканың девискээринге этилдиг спиртти, арага болгаш спирт холумактыг продукцияны бүдүрерин болгаш садып-саарарын күрүнеиң таарыштырылгазының дугайында» № 502 УХ-I 2004 чылдың январь 19-та үнген («Тувинская правда», 2004 ч., март 1) Тыва Республиканың Хоойлузунуң 2-ги чүүлүнүң 1 дугаар кезээнде 3, 4, 10 болгаш 12 дугаар пунктуларны күш чок деп санаар.

2 чүүл

Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден эгелеп күштүг болуп эгелээр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.ООРЖАК.

Кызыл хоорай
№ 1002 УХ-I
2004 чылдың декабрь 29.

«Тыва Республиканың девискээринде болчукчуларның ажыл-чорудулгазы-биле холбаалыг айтырыгларны таарыштырарының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң 2-ги чүүлүнге өскерилгелер киирер дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2004 чылдың декабрь 8-те хүлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2004 чылдың декабрь 29-та чүүлдүг деп көрген

1 чүүл

«Тыва Республиканың девискээринде болчукчуларның ажыл-чорудулгазы-биле холбаалыг айтырыгларны таарыштырарының дугайында» № 464 УХ-I 2003 чылдың декабрь 11-де үнген («Тувинская правда», 2003 ч., декабрь 23) Тыва Республиканың Хоойлузунуң 2-ги чүүлүн дараазында эдилге-биле бижиир:

«2 чүүл. Чедери берге болгаш чурттакчы чону эвээш черлерге юридиктиг дузаның материал-техниктиг болгаш саң-хөө хандырылгазы

Чедери берге болгаш чурттакчы чону эвээш черлерге юридиктиг дуза көргүзериниң материал-техниктиг болгаш саңхөө хандырылгазы Тыва Республиканың чарыгдалдыг хүлээлгези болур.

Россия Федерациязының хамаатыларынга юридиктиг дузаны халас көргүзүп турар болчукчуга ооң чарыгдалдарын тургузарының чурумун Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле доктаатканы чурум езугаар Тыва Республиканың Чазаа тодарадыр.

2 чүүл

Бо Хоойлу 2005 чылдың январь 1-ден эгелеп күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. ООРЖАК.

Кызыл хоорай
№ 1003 УХ-I
2004 чылдың декабрь 29.

«Тыва Республиканың республика бюджедин киирерининң, сайгарып көөрүнүң болгаш бадылаарының чурумунуң дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2004 чылдың декабрь 8-те хүлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2004 чылдың декабрь 29-та чүүлдүг деп көрген

1 чүүл

«2005 чылда федералдыг бюджеттиң дугайында» Федералдыг хоойлуга хол үжүүн салганының соонда, 20 хонуктан орайтатпайн, Тыва Республиканың Чазааның киргени-биле Тыва Республиканың Чазаа Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазынче 2005 чылда Тыва Республиканың республика бюджединиң төлевилелин бүгү-ле санаашкыннары, үндезиннери-биле, орулгаларның болгаш чарыгдалдарның анализи-биле киирер.

2 чүүл

1. 2005 чылда Тыва Республиканың республика бюджедин киирерининң, сайгарып көөрүнүң болгаш бадылаарының чурумунга «2003 чылда Тыва Республиканың республика бюджедин киирерининң, сайгарып көөрүнүң болгаш бадылаарының чурумунуң дугайында» № 99 УХ-I 2002 чылдың декабрь 6-да Тыва Республиканың Хоойлузунуң 1-12 чүүлдериниң дүрүмнерин ажыглаар.

2. 2005 чылда Тыва Республиканың республика бюджединиң төлевилели-биле кады 2005 чылда бюджет акшаландырыышкынының объектилер аайы-биле үлелгези-биле адрестиг инвестиция программазы кииртинер.

3 чүүл

Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден эгелеп күштүг болуп эгелээр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. ООРЖАК.

Кызыл хоорай

«Күш-ажыл төлевириниң эң кудуку хемчээлиниң дугайында»

Хоойлужудулга палатазы 2004 чылдың декабрь 22-де хүлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2004 чылдың декабрь 29-та чүүлдүг деп көрген

1 чүүл

Күш-ажыл төлевириниң эң кудуку хемчээлин 2005 чылдың январь 1-ден эгелеп айда 720 рубль кылдыр доктаадыр.

2 чүүл

Күш-ажыл төлевириниң бо Хоойлунуң 1-ги чүүлү-биле доктааткан эң кудуку хемчээлин:

бюджет дөстеринден акшаландырып турар организацияларга - чогуур бюджет акшаларының күсели-биле;

өске-даа организацияларга – боттарының акшаларының күсели-биле төлээр.

Күш-ажыл төлевириниң эң кудуку хемчээли Тыва Республиканың амгы үеде ажылдап турар бар бүгү ажыл берикчилеринге хамаарыштыр доктааттынар.

3 чүүл

Күш-ажыл төлевириниң бо Хоойлунуң 1-ги чүүлү-биле доктааткан эң кудуку хемчээлин чүгле күш-ажыл төлевирин өйлеп таарыштырарынга, а ол ышкаш түр када ажылдаар шинээн чидиргенинге хамаарыштыр төлээр пособиениң хемчээлин тодарадырынга ажыглаар.

4 чүүл

Республиканың эге болгаш ортумак профессионал өөредилгениң өөредилге албан черлериниң хүндүскү хевирде өөренип турар болгаш республика бюджединиң акшазының күсели-биле билиг чедип ап турар студентилеринге болгаш өөреникчилеринге 140 рубль хемчээлдиг стипендия-биле хандырар.

5 чүүл

Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле дүүштүр күш-ажыл төлевириниң эң кудуку хемчээлинден хамаарылгалыг кылдыр боттандырып турар үндүрүглерни, чыылдаларны, торгаалдарны болгаш өске-даа төлевирлерни санаар чурумун тодарадыр Федералдыг хоойлуларже чогуур өскерилгелерни киирерингe чедир санаар чурумун 100 рубльге дең үндезин хемчээлден кылырын доктаадыр.

Күш-ажыл төлевириниң эң кудуку хемчээлинден хамаарылгалыг кылдыр доктааткан хамааты-эрге-хоойлулуг төлевирлерни санаарын 100 рубльге дең үндезин хемчээлге даянып кылыр.

6 чүүл

Бо Хоойлу 2005 чылдың январь 1-ден эгелеп күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. ООРЖАК.

Кызыл хоорай
№ 1052 УХ-I
2004 чылдың декабрь 29.

«Туберкулезка удур дуза болгаш чурттакчы чонну туберкулезтан камгалаарының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер киирер дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2004 чылдың декабрь 22-де хүлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2004 чылдың декабрь 28-те чүүлдүг деп көрген

1 чүүл

«Туберкулезка удур дуза болгаш чурттакчы чонну туберкулезтан камгалаарының дугайында» 1996 чылдың декабрь 31-де үнген № 696 (2003 чылдың январь 4-те № 107 УХ-I Тыва Республиканың Хоойлузунуң эдилгези-биле) («Тувинская правда», 1997 ч., март 15) Тыва Республиканың Хоойлузунга дараазында өскерилгелерни киирер:

1) 1-ги чүүлдүң 1 дугаар кезээн дараазында эдилгелер-биле бижиир:

«1. Туберкулезка удур дуза болгаш чурттакчы чонну туберкулезтан камгалаарының дугайында Тыва Республиканың хоойлужудулгазы Россия Федерациязының Конституциязынга, Тыва Республиканың Конституциязынга, «Хамаатыларның кадыын камгалаарының дугайында» Россия Федерациязының хоойлужудулгазының, «Россия Федерациязынга туберкулезтуң тараар чоруун болдурбазының дугайында», «Чурттакчы чоннуң санитар-эпидемиологтуг таарымчалыг байдалының дугайында» федералдыг хоойлуларның үндезиннеринге үндезилеттинер болгаш «Чурттакчы чоннуң кадыын камгалаарының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузундан, бо Хоойлудан, а ол ышкаш Тыва Республиканың хүлээп алдынып турар хоойлулары-биле катай өске-даа нормативтиг эрге-хоойлу актыларындан тургустунар.

2) 2-ги чүүлдү дараазында эдилге-биле бижиир:

«2. Туберкулезтуң тараар чоруун болдурбазының талазы-биле Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнарының бүрүн эргелери

Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнары туберкулезка удур диспансерлерде, өске-даа туберкулезка удур тускайлаттынган эмнелге организацияларында болгаш Тыва Республиканың өске-даа кадык камгалалының албан черлеринде туберкулезтан аараан кижилерге туберкулезка удур дуза чедирилгезин киирбишаан, туберкулезтуң тарап нептерээрин болдурбазының талазы-биле ажылдарны организастаар;

3) 3-кү чүүлдү дараазында эдилге-биле бижиир:

«3 чүүл. Туберкулезка удур дуза чедирилгези

1. Туберкулезтан аараан кижилерге туберкулезка удур дуза чедирилгези күрүне-биле магадылаттынар болгаш Россия Федерациязының хамаатыларынга халас эмчи дуза чедирилгезиниң күрүне магадылалының Программазы-биле көрдүнген, кижиниң болгаш хамаатыларның эргелерин сагыырының, ниити чедип болурунуң хемчээлинге хоойлу езугаар принциптериниң үндезинингe боттандыртынар.

2. Федералдыг хоойлужудулга-биле көрдүнген таварылгалардан аңгыда, туберкулезка удур дуза чедирилгези хамаатыларның боттарының эки тура-биле дилег кылганындан азы оларның чөпшээрели-биле чедиртинер.

3. 14 хар чедир назы четпээннерге, а ол ышкаш хоойлу-биле доктааттынып тургустунган чурум езугаар медереп билир шинээ чок деп көрдүнген хамаатыларга туберкулезка удур дуза чедирилгези федералдыг хоойлужудулга-биле көрдүнген таварылгалардан аңгыда, оларның хоойлу езугаар төлээлериниң чөпшээрели-биле чедиртинер.

4) 5-ки чүүлдүң 2 дугаар кезээн дараазында эдилге-биле бижиир:

«2. Чурттап турар шөлүнге болгаш өг-бүлезиниң составынга хамаарыштыр туберкулезтуң халдавырлыг хевирлери-биле аарыг кижиге аңгы өрээл үндүрүп бээри болдунмас квартираларда, коммуналдыг квартираларда, ниити чурталга бажыңнарында, а ол ышкаш туберкулезтуң халдавырлыг хевирлери-биле аарыг чаш кижи бар өг-бүлелерге чурттаар орансаваларны оочур чокка бээр, ынчан оларның Тыва Республиканың хоойлужудулгазынга дүүштүр немелде чурттаар шөл алыр эргезин өөренип көөр»;

5) 5-ки чүүлдү дараазында уткалыг 5 дугаар пункт-биле немээр:

«5. Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнарының доктаадып тургусканы чурум-биле, туберкулез-биле холбаштыр диспансерлиг хайгааралда турар болгаш туберкулезтан аараан кижилер туберкулезту кирип эмненир эмнелге черлериниң байдалдарынга эмнедиринге халас эм-тан аймаа-биле хандыртынар.

6) 7-ги чүүлдүң 2 дугаар кезээнде «Тыва Республиканың күрсанэпидхайгаарал органы-биле» деп сөстерни «Тыва Республикада күрүненiң санитар-эпидемиологтуг хайгааралды боттандырып турар органбиле» деп сөстер-биле солуур;

7) 9-ку чүүлде:

а) бирги кезээнде «административтиг эрге-хоойлу хажыдыышкыннарының дугайында амгы күштүг болуп турар хоойлужудулга-биле дүүштүр акша торгаалының хевиринге» деп сөстерни «амгы күштүг болуп турар хоойлужудулга-биле дүүштүр корум-чурумнуг, хамааты-эрге-хоойлу болгаш кеземче харыысалгазын» деп сөстер-биле солуур;

б) 3 дугаар кезээн күш чок болган деп санаар;

8) 10-гу чүүлде:

а) чүүлдүң адын дараазында эдилге-биле бижиир:

«10 чүүл. Эмнелге, ветеринария болгаш туберкулезка удур дуза чедирилгезинге дорт киржип турар өске-даа ажылдакчыларның социал деткимчези»;

б) 1 дугаар кезээн дараазында эдилге-биле бижиир:

«1. Ветеринарияның, эмнелгениң болгаш туберкулезка удур дуза чедирилгезинге дорт киржип турар өске-даа ажылдакчылар, а ол ышкаш мал ажыл-агыйының продуктуларын бүдүрер болгаш шыгжаар талазы-биле организацияларның, көдээ ажыл-агыйының туберкулез-биле аарыг дириг амытаннарынга дуза чедирип турар ажылдакчылар Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга дүүштүр кыскалаткан ажылчын үениң дургузунда ажылдаар, күш-ажылдың аар болгаш кадыкшылга айыылдыг байдалдарында ажыл дээш немелде шөлээ алыр эргелиг болур.

Тыва Республиканың кадык камгалал албан черлериниң ажылдакчыларынга айыттынган магадылалдарны бээр чурумун база аар болгаш кадыкшылга айыылдыг байдалдарда ажыл дээш албан-дужаалының шалыңынга немелде төлевирни доктаадырын Тыва Республиканың Чазаа тодарадыр»;

в) дараазында уткалыг 1[1] дугаар кезээн немээр:

«1.[1] Эмнелгениң, ветеринарияның болгаш туберкулезка удур дуза чедирилгезинге дорт киржип турар өске-даа ажылдакчыларга, а ол ышкаш мал ажыл-агыйының продуктуларын бүдүрер болгаш шыгжаар талазы-биле организацияларның, көдээ ажыл-агыйының туберкулез-биле аарыг дириг амытаннарынга дуза чедирип турар ажылдакчыларга:

Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле доктааттынган чурум езугаар оларның кадыкшылынга когарал чедирген азы албан аайы-биле хүлээлгелерин күүседип тургаш, өлген таварылгада ыяап камгаладылганы болдурган турар ужурлуг;

Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле доктааттынган чурум езугаар, бүдүрүлгеге озал-ондактыг таварылгалардан болгаш профессионал аарыглардан ыяап кылыр камгаладылганы болдурган турар ужурлуг»;

9) дараазында уткалыг 10[1] чүүлдү немээр:

«10[1] чүүл. Туберкулезка удур дуза чедирип турда, чедиртинген когаралдың орнун тургузары

Туберкулезка удур дуза чедирип турда, хамаатының амы-тынынга азы кадыынга чедиртинген когарал Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга болгаш Тыва Республиканың хоойлужудулгазынга дүүштүр тургустунар».

2 чүүл

Бо Хоойлу 2005 чылдың январь 1-ден эгелеп күштүр болур.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. ООРЖАК.

Кызыл хоорай
№ 1044 УХ-I
2004 чылдың декабрь 29.

«Нотариат дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер киирер дугайында»

Хоойлужудулга палатазы 2004 чылдың декабрь 22-де хүлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2004 чылдың декабрь 29-та чүүлдүг деп көрген

1 чүүл

1. «Нотариат дугайында» 1994 чылдың ноябрь 1-де үнген № 149 (Тыва Республиканың 1996, июль 8, № 610; 22.11.1998 № 78; 12.02.2001 № 907; 25.04.2001 № 1005; 10.06.2001 №1095; 03.04.2004 № 686 УХ-1 хоойлуларының эдилгелери-биле) («Тувинская правда» 10.11.1994 ч.) Тыва Республиканың Хоойлузунга дараазында өскерилгелерни киирер:

1) 1-ги чүүлде:

бирги кезээнде «болгаш Тыва Республиканың», «бо Хоойлу-биле дүүштүр» деп сөстерни ап кааптар;

ийиги кезээнде «Россия Федерациязының Юстиция яамызы» деп сөстерни «нотариат адырында хыналда талазы-биле ажылды боттандырып турар федералдыг күүсекчи эрге-чагырга органы» деп сөстер-биле солуур;

2) 2-ги чүүлдүң ийиги кезээн дараазында эдилге-биле бижиир:

«Юридиктиг мергежилинге хамаарыштыр ажылдаан стажы үш чылдан эвээш эвес кижилерниң стажировказының хуусаазы Россия Федерациязының Юстиция яамызының Федералдыг нотариат палатазы-биле кады тодарадыры чурум езугаар кызыртынган боол болур. Стажировканың үргүлчүлели алды айдан эвээш болбас. Стажировканың эртер чурумун Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле дүүштүр тодарадыр»;

3) 3, 4, 7, 13, 20, 28, 30, 32 чүүлдерде чогуур падежтерде «Тыва Республиканың юстицияның девискээр органы» деп сөстерни чогуур падежтерде «нотариат талазы-биле хыналдага хамаарыштыр ажылды боттандырып турар федералдыг күүсекчи эрге-чагырга органы» деп сөстер-биле солуур;

4) 4-кү чүүлдүң бирги кезээнге «Федералдыг нотариат палатазы-биле кады» деп сөстерни немээр;

5) 5-ки чүүлдүң бирги кезээнде «Конституция-биле» деп сөстүң соонда, 17-ги чүүлдүң ийиги болгаш үшкү кезектеринде, 23-кү чүүлдүң дөрткү кезээнде, 42-ги чүүлдүң ийиги кезээнде, 98-ки чүүлдүң бирги кезээнде «Тыва Республиканың болгаш» деп сөстерни ап кааптар;

6) 9-ку чүүлдүң ийиги кезээн дараазында эдилге-биле бижиир:

«Күрүненiң нотариат контораларында ажылдап турар нотариустарның нотариалдыг херектерни эмгелээр дүрүмнерни күүседип турарын хынаарын нотариат талазы-биле хыналдага хамаарыштыр ажылды боттандырып турар федералдыг күүсекчи эрге-чагырга органы, а хууда ажыл чорудуп турар нотариустарның – Россия Федерациязының Юстиция яамызының Федералдыг нотариат палатазы-биле кады тодарадыры чурум езугаар боттандырар»;

7) 2-ги чүүлдү дараазында эдилге-биле бижиир:

«12 чүүл. Нотариустарның саны, нотариустуң албан-дужаалын бадылаар болгаш чок кылыр чуруму. Нотариуска бүрүн эргелерни тыпсыры болгаш ооң бүрүн эргелериниң күш чок болуру

Нотариустуң албан-дужаалын Россия Федерациязының Юстиция яамызының Федералдыг нотариат палатазы-биле кады тодарадыры чурум езугаар бадылаар болгаш чок кылыр.

Тыва Республикада нотариустарның саны 25 кижи болуп турар. Нотариалдыг округта нотариустарның албан-дужаалдарының санын Россия Федерациязының Юстиция яамызының Федералдыг нотариат палатазы-биле кады тодарадыры чурум езугаар тодарадыр.

Нотариуска бүрүн эргелерни тыпсырын нотариат палатазының саналының үндезинингe даянып, нотариат талазы-биле хыналдага хамаарыштыр ажыл боттандырып турар федералдыг күүсекчи эрге-чагырга органы, лицензиязы бар кижилер аразынга конкурс үндезинингe чорудар. Конкурсту эрттирер чурумун Россия Федерациязының Юстиция яамызы Федералдыг нотариат палатазы-биле кады тодарадыр.

Күрүненiң нотариат конторазында ажылдап турар нотариусту ажылындан хостаарын Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле дүүштүр чорудар.

Хууда ажыл чорудуп турар нотариус бүрүн эргелерин бодунуң эки туразы-биле дүжүрер азы бүрүн эргелериниден хостаарын нотариалдыг ажыл-чорудулга кылыр ооң эргезин казыыр дугайында судтуң шиитпириниң үндезини-биле дараазында таварылгаларда болдурар:

1) шииткелдиң хоойлу езугаар күштүг болганының соонда – кем-херекти кылганы дээш ону хоругдаанда;

2) Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле доктааткан чурум езугаар бодун башкарнып шыдавас азы бодун башкарныры кызыгаарлыг деп тодаратканда;

3) чаңгыс эвес катап чурум үрээни, хоойлужудулганы хажытканы дээш нотариалдыг палатаның билдириишкинин езугаар, а ол ышкаш кадыының байдалыбиле (эмчиниң үндүрген түңнелдери барда) мергежилиниң хүлээлгелерин күүседип шыдавас таварылгаларда Россия Федерациязының хоойлужудулга актылары-биле көрдүнген өске-даа таварылгаларда.

Бүрүн эргелери күш чок болуп турар нотариуста шыгжаттынган документилерни өске нотариусче дамчыдар чурумун Россия Федерациязының Юстиция яамызы Федералдыг нотариат палатазы-биле кады тодарадыр»;

8) 13-кү чүүлде:

бирги кезээн дараазында эдилге-биле бижиир:

«Нотариат округтарының кызыгаарларын (нотариустуң ажыл-чорудулгазының девискээри) муниципалдыг районнарның болгаш хоорай округтарының кызыгаарларының иштинге доктаадыр»;

үшкү кезээнде «нотариат палатазының болгаш юстицияның Тыва Республика талазы-биле девискээр органының кады үндүрген шиитпири-биле» деп сөстерни «Россия Федерациязының Юстиция яамызының Федералдыг нотариат палатазы-биле кады тодарадыры чурум езугаар» деп сөстер-биле солуур;

9) 15-ки чүүлде «Тыва Республиканың» деп сөстерни «Россия Федерациязының» деп сөстер-биле солуур;

10) 16-гы чүүлде:

үшкү кезээнде «Тыва Республиканың хоойлужудулгазы-биле» деп сөстерни (хоойлужудулгазынче) деп сөс-биле солуур;

дөрткү кезээнде «болгаш Тыва Республиканың» деп сөстерни ап кааптар;

11) 17-ги чүүлдүң дөрткү кезээнде «166» деп санны «16» деп сан-биле солуур;

12) 19-ку чүүлдүң бирги кезээнде «күш-ажыл керээзиниң үндезинингe» деп сөстерни «Россия Федерациязының Юстиция яамызының Федералдыг нотариат палатазы-биле кады тодарадыры чурум езугаар» деп сөстер-биле солуур;

13) 22-ги чүүлдүң бирги кезээнде «Тыва Республиканың хоойлужудулгалары-биле болгаш» деп сөстерни «хоойлужудулгазыбиле» деп сөс-биле солуур;

14) 24-кү чүүлде:

бирги кезээнде «нотариустарның кежигүнү болур» деп сөстерни «хууда ажылдап турар нотариустарның ыяап-ла кежигүнү болур» деп сөстер-биле солуур;

үшкү кезээнде «хоойлужудулга-биле» деп сөстерниң соонга «Россия Федерациязының» деп сөстерни немээр;

дөрткү кезээнде «Тыва Республика талазы-биле юстицияның девискээр органынга» деп сөстерни «хөй-ниити каттыжыышкыннарының уставтарын бүрүткээринге доктааткан чурум езугаар» деп сөстер-биле солуур;

бешки болгаш алдыгы кезектерни ап кааптар;

15) 25-ки чүүлдүң бирги кезээнде «тодараттынар» деп сөстүң соонга «Тыва Республиканың болгаш Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле» деп сөстерни немээр, «бо Хоойлу-биле» деп сөстерни ап кааптар;

16) 26-гы чүүлдүң ийиги кезээнде хамаарылгалыг падежте «дарга» деп сөстү хамаарылгалыг падежте «президент» деп сөс-биле солуур;

17) 28-ки чүүлдүң бирги кезээнде «нотариалдыг палаталар» деп сөстерни «нотариалдыг палата» деп сөстер-биле солуур;

18) 19-ку чүүлдү ап кааптар;

19) 100-кү чүүлде «хамаатының» деп сөстүң мурнунга «Тыва Республиканың» деп сөстерни «Тыва Республиканың девискээринде чурттап турар Россия Федерациязының» деп сөстер-биле солуур;

20) 101-ги чүүлде «Тыва Республиканың» деп сөстерни ап кааптар;

21) 103-кү чүүлдү ап кааптар.

2 чүүл

Бо Хоойлуну «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

3 чүүл

Бо Хоойлу 2005 чылдың январь 1-ден эгелеп күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. ООРЖАК.

Кызыл хоорай
№ 1034 УХ-I
2004 чылдың декабрь 29.

«Чер дээш төлевир дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер киирер дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2004 чылдың декабрь 22-де хцлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2004 чылдың декабрь 29-та чццлдцг деп көрген

1 чүүл

«Чер дээш төлевир дугайында» 1999 чылдың июнь 30-де үнген № 254 («Тувинская правда», 2001, январь 23; 2003 ч., октябрь 23; 2004 ч., июль 6) Тыва Республиканың Хоойлузунга дараазында өскерилгелерни киирер:

1) киирилде кезээнде «,ол хемчеглерни акшаландырарының тускай фондуларын тургузары» деп сөстерни ап кааптар;

2) 10-гу чүүлдүң 14 дугаар пунктузун күш чок болган деп санаар;

3) 22-ги чүүлдү күш чок болган деп санаар.

2 чүүл

Бо Хоойлу 2005 чылдың январь 1-ден эгелеп күштүг болуп эгелээр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. ООРЖАК.

Кызыл хоорай
№ 1036 УХ –I
2004 чылдың декабрь 29.

«2003 чылда Тыва Республиканың республика бюджединиң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң 24–кү чүүлүнге өскерилге киирер дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2004 чылдың декабрь 22-де хцлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2004 чылдың декабрь 29-та чццлдцг деп көрген

1 чүүл

«2003 чылда Тыва Республиканың республика бюджединиң дугайында» 2003 чылдың март 11-де үнген № 221 УХ-I («Тувинская правда», 2003 ч., март 13; август 2) Тыва Республиканың Хоойлузунуң 24-кү чүүлүнде 1 дугаар абзацты күш чок болган деп санаар.

2 чүүл

Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден эгелеп күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. ООРЖАК.

Кызыл хоорай
№ 1062 УХ-I
2004 чылдың декабрь 29.

Бичии уругга ай санының пособиезин тыпсып бээриниң болгаш төлеп бээриниң чурумунуң дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2004 чылдың декабрь 22-де хцлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2004 чылдың декабрь 29-та чццлдцг деп көрген

Бо Хоойлу ие, ада болурун болгаш бичии ургларны, оларның төрүттүнүп келгени болгаш кижизидилгези-биле холбаштыр күрүненiң магадылап турары материалдыг деткимчезин хандырып турар, ургларның ай санының пособиелериниң чаңгыс аай системазын доктаадып тургузуп турар.

1 эге. **Ниити дүрүмнер**

1 чүүл. **Бо Хоойлунуң күштүг болурунуң тараар чери**

Бо Хоойлу дараазында черлерге күштүг болуп тараар:

Тыва Республиканың девискээринде чурттап турар Россия Федерациязының хамаатыларынга;

Тыва Республиканың девискээринде доктаамал чурттап турар даштыкы хамаатыларга, хамааты болбайн турар кижилерге, ооң иштинде өске чурттан дезип келген хамаатыларга күштүг болуп тараар.

Бо Хоойлу дараазында черлерге күштүг болуп таравас:

Тыва Республиканың девискээринде чурттап турар (даштыкы хамаатылар болгаш хамааты болбайн турар кижилер), уруглары күрүненiң долу хандырылгазында турар хамаатыларга;

Тыва Республиканың девискээринде чурттап турар (даштыкы хамаатылар болгаш хамааты болбайн турар кижилер), ада-ие эргезин казыткан хамаатыларга;

Тыва Республиканың девискээринден дашкаар, доктаамал чурттаары-биле өскээр көжүп чорупкан Россия Федерациязының хамаатыларынга күштүг болуп таравас.

2 чүүл. **Ургларлыг хамаатыларга ай санының пособиелериниң дугайында Тыва Республиканың хоойлужудулгазы**

Бичии ургларга ай санының пособиелериниң дугайында Тыва Республиканың хоойлужудулгазы Россия Федерациязының Конституциязынга, «Бичии ургларлыг хамаатыларга күрүне пособиелериниң дугайында» Федералдыг Хоойлуга, өскедаа федералдыг хоойлуларга, Тыва Республиканың Конституциязынга үндезилеттинер болгаш бо Хоойлудан, бичии ургларлыг өгбүлелерге материалдыг деткимченiң немелде хевирлерин доктаадып турар Тыва Республиканың өске-даа хоойлуларындан болгаш өске-даа нормативтиг эрге-хоойлу актыларындан тургустунар.

3 чүүл. **Ургларлыг хамаатыларга ай санының күрүне пособиезиниң төлевиринге акша-хөреңги**

Ургларлыг хамаатыларга ай санының күрүне пособиезиниң төлевиринге чарыгдалдарның акшаландырыышкыны республика бюджединиң акша-хөреңгизинден боттандыртынар.

Ургларлыг хамаатыларга ай санының күрүне пособиезин чедиреринге болгаш ыңай-бээр чорударынга чарыгдалдар, пособиелер төлевири чоруттунуп турар, олла үнер дөстерден боттандыртынар.

Ургларлыг хамаатыларга ай санының күрүне пособиелерин чедиреринiң болгаш ыңай-бээр чорударының талазы-биле, федералдыг почта харылзааларының организацияларының ачы-дуза төлевиринге чарыгдалдарның акшаландырыышкыны, күрүне пенсияларын чедиреринiң болгаш ыңай-бээр чорударының талазы-биле, федералдыг почта харылзааларының организацияларының ачы-дуза төлевиринге чарыгдалдарның акшаландырыышкыны Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле доктааттынган хемчээлдерге чоруттунар.

Ургларлыг хамаатыларга ай санының күрүне пособиелериниң төлевиринге көрдүнген акша-хөреңгилер-биле банк ачыдузазының операциялары дээш төлевир чоруттунмас.

Ургларлыг хамаатыларга ай санының күрүне пособиелериниң төлевиринге аңгылаттынып турар акша-хөреңгини тускай сорулгазынга ажыглааны дээш контроль Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле доктааттынып тургустунган чурум езугаар боттандыртынар.

2 эге. **Ургларлыг хамаатыларның күрүненiң ай санының пособиезинге эргези болгаш ооң хемчээлдери**

4 чүүл. **Бичии уругга ай санының күрүне пособиезинге эрге**

Бичии уругга ай санының күрүне пособиези тус чер бот-башкарылга органнарының социал айтыыглар талазыбиле комиссиязының шиитпиринге үндезилеп, чединмес хамаатыларның санындан ада-иезиниң кайы-бирээзинге, (азыралга барган, азырап-карактаар, ажаап-тежээр) кылдыр хүлээп алдынган болгаш оларның-биле кады чурттап турар уругнуң назыны он алды хар четкижеге чедир, (ниити өөредилге албан черiниң өөреникчизинге – ооң өөредилгези доозулгужеге чедир, ынчалза-даа назыны он сес хар четкенiнден улгаттырбайн), «Тыва Республикада амыдырап-чурттаарының эң биче хемчээлиниң дугайында» доктааттынган Тыва Республиканың Хоойлузунга дүүштүр, Тыва Республикада амыдырап-чурттаарының эң биче хемчээлинден ашпайн турар, чаңгыс кижиге хамаарыштыр ортумак орулгалыг өгбүлелерниң төрүттүнген уруг бүрүзүнге, (азырап алган кижлерниң, азыракчыларының, ажаап-тежээп турар улустарның) кайы-бирээзинге, адрес езугаар тывыстынар болгаш төлеттинер.

Бичии уругга ай санының пособиезин томуйлавас, а ооң мурнунда тыпсып бергени пособиенiң төлевирин соксадыр таварылгалар:

бир эвес бичии уруг күрүненiң долу хандырылгазында турар болза;

бир эвес бичии уруг азыракчыларлыг (ажаап-тежээп турар улустарлыг), олар ону азыраарынга акша-хөреңгини ап турар болза;

бичии уругга хамаарыштыр ада-ие эргезин казыткан ада-иелерге;

бир эвес 18 хар чедир назылыг бичии уруг Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга дүүштүр бүгү талазы-биле бодун башкартынып шыдаар деп чарлаттынганда.

Бичии уругга ай санының пособиезин алырынга эргени берип турар, чаңгыс кижиге хамаарыштыр ортумак орулгазының хемчээлин санаарының болгаш учедунуң чуруму Тыва Республиканың нормативтиг эрге-хоойлу актылары-биле доктааттынып тургустунар.

5 чүүл. **Бичии уругга ай санында алыр пособиенiң хемчээли**

Бичии уругнуң, он алды хар назы четкижеге чедир, ай санында алыр пособиези, өг-бүленiң уруглары-биле кады чурттап турар черiниң аайы-биле чурттакчы чоннуң социал камгалал органнары-биле, 70 рубль хемчээлге төлеттинер, (ниити өөредилге албан черiниң өөреникчизинге – ооң өөредилгези доозулгужеге чедир, ынчалза-даа назыны он сес хар четкенiнден улгаттырбайн).

Бичии уругга ай санының пособиезиниң хемчээли бот-иелерниң ажы-төлүнге чүс хууга чедир, ада-иези алимент төлээринден ойталап турар, чок болза Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле көрдүнген, алимент тыртып алыры болдунмас өске-даа таварылгаларда; кыйгыртыышкын езугаар шериг албаны эрттирип турар сержантыларның, старшиналарның, солдаттарның болгаш матростарның, а ол ышкаш профессионал өөредилгелиг шериг өөредилге албан черлериниң курсантыларынга шериг албанын эрттиреринiң дугайында керээзиниң төнеринге чедир кижилерниң ажы-төлүнге бежен хууга чедир улгадыр.

Ажыл төлевиринге район коэффицентизи доктааттынган черлерге болгаш районнарга бичии ургларлыг хамаатыларның ай санының күрүне пособиезиниң хемчээли ол коэффицентилерни ажыглап санааны-биле тодараттынып доктааттынар.

6 чүүл. **Бичии уругга ай санының пособиезин тыпсып бээриниң болгаш төлеп бээриниң чуруму**

Бичии уругга ай санының пособиезин тыпсып бээриниң дугайында билдириишкин ада-иезиниң (азыракчызының, ажаап-тежээп турар улустарның) бичии уруг-биле кады чурттап турар черiниң аайы-биле чурттакчы чоннуң социал камгалал органынче кииртинер.

Бичии уругга ай санының пособиезин кылдыртып алыр дээш келген кижи дараазында документилерни киирер:

бичии уругга ай санының пособиезин тыпсып бээриниң дугайында бижимел хевирге билдириишкин;

бичии уругга ай санының пособиезин өске ада-иезиниң (азырап алган кижиниң, азыракчызының, ажаап-тежээп турар улустарның) чурттап турар черiниң аайыбиле албайн турарының дугайында чурттакчы чоннуң социал камгалал органының шынзылга бижии;

бичии уругнуң төрүттүнгенiниң дугайында херечилелиниң хоолгазы;

бичии уругнуң ада-иези-биле (азырап алган кижизи-биле, азыракчызы-биле, ажаап-тежээп турар улустары-биле) кады чурттап турарының дугайында чурттап турар черинден шынзылга бижик;

он алды хардан улуг назылыг бичии уругнуң (ургларның) ниити өөредилге албан черинде өөренип турарының дугайында шынзылга бижик;

билдириишкин ээзиниң билдириишкинни киирер мурнунда, үш ай дургузунда өгбүлезиниң орулгаларының дугайында шынзылга бижии.

Бичии уругга ай санының пособиезин тыпсып бээринге эргежок чугула документилерниң боттары азы доктааттынган чурум езугаар шынзыттынган, оларның хоолгалары кииртинген бооп болур.

Организацияларның болгаш бүдүрүлге черлериниң удуртукчулары боттарының үндүрүп бергени документилеринде кииртинген сан-медээлерниң шынныы дээш, хоойлужудулгага дүүштүр харыысалгалыг болур.

Бот-иелерниң бичии ургларынга ай санында улгаттырган хемчээлге алыр пособиези дараазында таварылгаларда тыпсып бердинер болгаш төлеттинер:

бир эвес ургларның төрүттүнгенiниң дугайында херечилелинде уругнуң адазының дугайында бижик чок болганда азы бижик, доктааттынган чурум езугаар, авазының айытканы-биле бижиттинген таварылгада. Бот-ие өг-бүле тудуп чурттай берген таварылгада, өгленип алганынга чедир төрүттүнген ургларынга ай санында улгаттырган хемчээлге пособие алыр эргези камгалаттынып артар;

өг-бүле тутпаан херээжен кижи бичии уругну азырап алганда, хамааты байдалының актылар бижилгезиниң номунда, иези кылдыр бижиттинген айындан эгелеп;

доктааттынган чурум езугаар бот-иениң ажы-төлүн кижизидери-биле азыракчыга азы ажаар-тежээр кижиге (авазы чок апарганы-биле, аарааны-биле азы өске-даа чылдагааннар-биле) дамчытканда.

Бот-иелерниң бичии ургларынга ай санында улгаттырган хемчээлге алыр пособиези дараазында таварылгаларда тыпсып бердинмес болгаш төлеттинмес, бир эвес төрүттүнген уругнуң адазы доктааттынган чурум езугаар тодараттынып илерээнде азы авазы өгленип турда, бичии уругну азырап алганда.

Ада болур эрге доктааттынган болгаш уругнуң төрүттүнгенiниң дугайында актыда бижилгезинге адазының дугайында санмедээлер киир бижиттингенде, хамааты байдалдар актыларының бижилгезиниң органнары, авазының чурттап турар черiниң, чурттакчы чоннуң социал камгалалының органнарынче, чогуур өскерилгелерни киргенiниң дугайында медээлеп дыңнадыр.

Ада-иези алиментилер төлээринден ойталап турар, чок болза Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле көрдүнген өске-даа таварылгаларда, кажан алиментилер тырттары болдунмас апарганда, бичии ургларга бичии уругнуң ай санында улгаттырган хемчээлге алыр пособиезин тыпсып бээр болгаш төлээр, бир эвес ургларга алиментилер төлээр ужурлуг кижилерден алиментилер тыртар дугайында судтуң шиитпири (шиитекчиниң доктаалы) дараазында таварылгаларда күүсеттинмейн турда:

алиментилер төлээринден ойталап турары-биле холбаштыр, истелге органнарының доктаалдарынга болгаш судтар шиитпирлеринге үндезилеп, иштики херектер органнарының оларны дилеп турары-биле, кылган кем-херек үүлгедиишкини дээш, кеземче херээнге онаашканда болгаш өске-даа үндезин чылдагааннар талазы-биле;

эдип-чазаар күш-ажыл албан черлеринге (эдип-чазаар күш-ажыл колонияларынга, кара-бажыңнарга, кижизидилге күш-ажыл колонияларынга) кеземче херээ эрттирип турар үеде, алиментини эң-не бичии хемчээлге тыртып алыр хире, ажылдаан акша-шалыңы оларда чок болганда;

судтуң шиитпири-биле олар, албадаашкын-биле эмнедир черде турганыбиле;

хоругдал (түр үеде аңгылап тудар черлерге, истелге органнарынга болгаш оон-даа өске) черлеринге турганы-биле холбаштыр, ажылдаан акша чок болганыбиле, суд азы прокуратура, баш бурунгаар истелге, чедир истелге органнарының хоойлуга дүүшпес кылган чүүлдери-биле чедиртинген когаралын эгидериниң дугайында айтырыгны, Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле доктааттынган чурум езугаар сайгарып көрүп турда азы администрацияның эгелекчи саналы-биле ажылдан хостааны-биле холбаштыр суд таварыштыр маргылдаалыг айтырыглар шиитпирлеп турар үеде, судтуң болгаш истелге органнарының доктаалдарынга үндезилеп, судтуң медицина экспертизазын эрттип турганы-биле, база ол ышкаш, кажан ол кижилерден хамаарышпас чылдагааннар-биле, судтуң шиитпирин күүседири болдунмас болганда;

Россия Федерациязы-биле суд шиитпирлерин удур-дедир шиитпирлежир айтырыглар көрдүнген, эрге-хоойлу талазы-биле керээ чардынмаан даштыкы күрүнелерниң, ооң иштинде социалистиг республикалар эвилелинге турган күрүнелерниң девискээринде ол кижилерниң доктаамал чурттап турары-биле Россия Федерациязы-биле суд шиитпирлерин удур-дедир шиитпирлежир айтырыглар көрдүнген, эрге-хоойлу талазы-биле керээ чардынган даштыкы күрүнелерниң девискээринде өрелиг кижи чурттап турар болза, бо Хоойлу-биле көрдүнген таварылгаларда пособие төлеттинер.

Алиментилер төлээринден ойталап турган ада-иениң чурттап турар чери (турар чери) тодараттынып билдинип келгенде болгаш ону дилээрин соксатканда, иштики херектер органнары, үш хонук хуусаа дургузунда, бичии уругга ай санының пособиезин төлеп берип турган, чурттакчы чоннуң социал камгалал органынче дилээр дугайында доктаалды үндүрген албандужаалдыг кижиге, база ол ышкаш күүседилге хуудузунуң турар черiниң аайыбиле суд органынче дыңнадыгны чорудар. Бо таварылгада, ада-иезиниң чурттап турар (турар чери) чери тодарап илерээн айның соонда, дараазында айдан эгелеп, бичии уругнуң улгаттырган хемчээлге ай санының пособиезиниң төлевири соксаар.

Шериг албанныгларның ургларынга улгаттырган хемчээлге ай санында алыр пособиезин дараазында хуусааларда

тыпсыр болгаш төлеп бээр:

бичии уругнуң адазын шериг албанынга сержант, старшина, солдат азы матрос кылдыр кыйгыртканда;

бичии уругнуң адазы шериг албанын эрттиреринiң дугайында керээни чарарынга чедир, шеригниң өөредилге албанчеринде профессиязының аайы-биле эртем чедип алыры-биле өөренип турда.

Бичии уругга ай санының пособиезин тыпсыры болгаш төлээри билдириишкин киирген черiниң аайы-биле чоруттунар.

Билдириишкин ээзиниң шынзылгаларда киргени өг-бүленiң орулгаларының дугайында сан-медээлерниң немелде хыналдазы эргежок чугула болганының дугайында шиитпир, бичии уругнуң адаиези-биле (азырап алган кижи-биле, азыракчызы-биле ажаап-тежээп турар улузу-биле) кады чурттап турар черiниң талазы-биле чурттакчы чоннуң социал камгалал органының удуртукчузу-биле хүлээп алдынар.

Бичии уругга ай санының пособиезин тыпсып бергенiниң дугайында азы ону тыпсып бээринден ойталаанының дугайында дыңнадыг, билдириишкин ээзинге, хамаатының уруглары-биле кады чурттап турар черiниң талазы-биле чурттакчы чоннуң социал камгалал органының удуртукчузу-биле билдириишкин киргенiң 3 ай дургузунда орулгаларының дугайында шынзылгаларын киирер.

9 чүүл. **Артыкка төлеттинген акша-хөреңгини тыртары**

Уругларлыг хамаатыларга күрүне пособиелерин тыпсып бээрин болгаш төлевирин боттандырып турар органнар билдириишкин ээлериниң киирип турары өг-бүле орулгаларының дугайында шынзылгаларын киирип турарының шынын хынаар эргелиг болгаш халас үндезинге ындыг медээ-дыңнадыглар бар бүгү организациялардан өнчүнүң хевиринден хамаарылга чокка эргежок чугула медээдыңнадыгны алыр эргелиг.

Күрүне пособиелерин ап турар, уругларлыг хамаатылардан, артыкка төлеттине берген акша-хөреңгини чүгле артык төлевир пособие алыкчызының буруузу-биле болу берген болза (билип тургаш-ла шын эвес сан-медээлерлиг документилер киргени, уругларлыг хамаатыларга күрүне пособиелерин тыпсыр эргеге, оларның хемчээлин санаарынга салдар чедирип, чамдык сан-медээлерни чажырган) ындыг таварылгада пособие алыкчызындан тыртар. Артыкка бердинген акша-хөреңгини пособие алыкчызының дарааазында алыр, уругларлыг хамаатыларга берип турар күрүне пособиезиниң, чок болза Россия Федерациязының күш-ажыл дугайында хоойлужудулгазынга дүүштүр шалыңының чээрби хуузундан көвей эвести ай санында артыкка бердинген акша-хөреңгиниң түңү-биле тыртып алыр. Пособие төлевирин соксаткан таварылгада артып калган өрени пособие алыкчызындан суд таварыштыр тыртып алыр. Уругларлыг хамаатыларга күрүне пособиезин тыпсып берип турар органның буруузу-биле акша-хөреңги артыкка төлеттине берген болза, санап тургаш часканындан аңгы таварылгаларда пособие алыкчыларындан акша тыртпас. Бо таварылгада чедиртинген когаралды, Россия Федерациязының хоойлужудулгазының доктааткан чуруму езугаар буруулуг кижилерден эгидер.

10 чүүл. **Бо Хоойлунуң күштүг болуп эгелээри**

Бо Хоойлу 2005 чылдың январь 1-де күштүг болуп эгелээр.

Тыва Республиканың Чазаа ийи ай хуусаа дургузунда бо Хоойлуга дүүштүр бодунуң нормативтиг эрге-хоойлу актыларын ажылдап кылыр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. ООРЖАК.

Кызыл хоорай
№ 1049 УХ-I
2004 чылдың декабрь 29.

«Тыва Республикага ханны болгаш ооң компонентилерин донорлаарының дугайында»

Хоойлужудулга палатазы 2004 чылдың декабрь 22-де хүлээп алган Төлээлекчилер палатазы 2004 чылдың декабрь 28-те чүүлдүг деп көрген

Бо Хоойлу Тыва Республикага ханны болгаш ооң компонентилериниң донорлаашкынының хөгжүлдезин болгаш донорлаашкынның социал деткимчелерин өйлээр сорулгалыг.

1 чүүл. **Ниити дүрүмнер**

Ханны болгаш ооң компонентилерин донорлаары – хостуг илереттинген эки тура чорук болур.

Тыва Республиканың күрүне эргечагырга органнары эки тура-биле халас донорлаашкынның хөгжүлдезин деткип болгаш мактап турар.

Эмнээшкиннерге ажыглап турар ханны болгаш ооң компонентилери чүгле кижиден алдынган турар ужурлуг.

18 хардан өрү назылыг ажыл кылып шыдаар эмчи шинчилгези эрткен хамааты бүрүзү ханның болгаш ооң компонентилериниң донору боол болур.

Бир эвес донорнуң кадыкшылынга хора чедиртинмес болза, чүгле ындыг байдалда донордан ханны болгаш ооң компонентилерин ап болур.

2 чүүл. Ханны болгаш ооң компонентилерин донорлаарының дугайында Тыва Республиканың хоойлужудулгазы

Ханны болгаш ооң компонентилерин донорлаарының дугайында Тыва Республиканың хоойлужудулгазы бо Хоойлудан болгаш ооң-биле дүүштүр хүлээп алдынар Тыва Республиканың нормативтиг эрге-хоойлу актыларындан тургустунар.

3 чүүл. **Донорлаашкын талазы-биле хемчеглерниң хандырылгазы**

Тускайлаттынган эмчи дузазын тускайлаттынган дүрген (санитар-авиациялыг) эмчи дузазын хандырар сорулга-биле боттандырып турар донорлаашкынны сайзырадыр, организастаар болгаш суртаалдаар талазы-биле хемчеглерни саң-хөө талазы-биле хандырары Тыва Республиканың чарыгдалдыг хүлээлгези болур.

Бирги эмнээшкин-санитар дузазын херээженнерниң сааттыг үезинде, божуп турар болгаш божаан соонда эмчи дузазын болгаш дүрген (санитар-авиациялыг дузадан аңгыда) эмчи дузазын хандырар сорулга-биле боттандырып турар донорлаашкынны сайзырадыр, организастаар болгаш суртаалдаар талазы-биле хемчеглерниң саң-хөө талазы-биле хандырылгазы муниципалдыг тургузугларның чарыгдалдыг хүлээлгези болур.

4 чүүл. Донорга социал деткимче бээр хемчеглер

Хан дужааган хүнде донорну Тыва Республиканың девискээринге донор хан белеткелин кылып турар кадык камгалал организациязының саң-хөө хандырылгазын боттандырып турар Тыва Республиканың бюджединiң күсели-биле халас чем-биле хандырар.

Чыл дургузунда хан болгаш (азы) ооң компонентилерин түңнел хемчээли эң улуг дужаап болур ийи хемчээлдерге дең кылдыр дужааган донорга социал деткимченiң дарааазында немелде хемчеглерин көргүзер:

чыл дургузунда — түр када ажылдаар шинээн чидиргенде аарыгның бүгү хевирлеринге күш-ажыл стажындан хамаарылга чокка күш-ажыл төлевириниң долу хемчээлинге дең пособие төлээр;

чыл дургузунда — ажылының азы өөредилгезиниң аайы-биле санитар-курорт эмнелгезиниң чиигелделиг путевказын бирги ээлчегде бээри;

чуртталга-коммунал ачы-дуза чедирилгелериниң төлевиринге социал деткимчени көргүзери;

донорларга социал деткимченiң немелде хемчеглерин көргүзери Тыва Республиканың чарыгдалдыг хүлээлгези болур.

5 чүүл. **«Россияның хүндүлүг донору» деп демдек-биле шаңнаткан кижилерге көргүзер социал деткимчелер**

1. Ханны халаска 40 болгаш оон-даа хөй катап, плазманы 60 болгаш оон-даа хөй катап дужааган хамаатыларны Россия Федерациязының Чазааның доктаатканы чурум езугаар кадык камгалал талазы-биле күрүне политиказын ажылдап кылырын болгаш нормативтиг эрге-хоойлулуг өйлээшкинин боттандырып турар федералдыг күүсекчи эрге-чагырга органы «Россияның хүндүлүг донору» деп хөрек демдээ-биле шаңнаар болгаш олар дарааазында эргелерлиг болур:

Россия Федерациязының хамаатыларынга халас эмчи дузазы көргүзер күрүне магадылалдарының программаларының иштинге күрүненiң азы муниципалдыг кадык камгалал организацияларынга ээлчег чок эмнээшкин эртери;

ажылының азы өөредилгезиниң аайыбиле санитар-курорт эмнелгезиниң чиигелделиг путевказын бирги ээлчегде садып алыры;

чыл санында алыр төлевирлиг кол шөлээни оларга чылдың эптиг үезинде бээри;

Россия Федерациязының Чазааның доктаатканы чурум езугаар алды муң акша хемчээлдиг чыл санында бээр акшаны төлээри. Ол төлевирге бээр акшаны, а ол ышкаш ооң индексациязының хемчээлин Тыва Республиканың бюджединге субвенция хевирлиг кылдыр ээлчеглиг саң-хөө чылынга федералдыг бюджет дугайында федералдыг хоойлу-биле көрдүнер.

«ССРЭ-ниң хүндүлүг донору» деп демдек-биле шаңнаткан Россия Федерациязының хамаатылары «Россияның хүндүлүг донору» деп демдек-биле шаңнаткан хамаатыларга тодараттынган социал деткимченiң бүгү-ле хевирлерин ажыглаар.

6 чүүл. **Бо Хоойлунуң күштүг болуп кирери**

Бо Хоойлу 2005 чылдың январь 1-ден эгелеп күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. ООРЖАК.

Кызыл хоорай
№1038 УХ-1
2004 чылдың декабрь 29.

«Тыва Республикага халдавырлыг аарыгдан кижиниң камгаланыр аргазын кошкадыр вирустуң өөскүдери аарыгның (ВИЧ–аарыгның) тарап нептерээрин болдурбас дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер киирериниң дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2004 чылдың декабрь 22-де хүлээп алган Төлээлекчилер палатазы 2004 чылдың декабрь 28-те чүүлдүг деп көрген

1 чүүл

«Тыва Республикага халдавырлыг аарыгдан кижиниң камгаланыр аргазын кошкадыр вирустуң өөскүдери аарыгның (ВИЧ-аарыгның) тарап нептерээрин болдурбас дугайында» 1997 чылдың май 23-те үнген («Тувинская правда», 1997, июль 15; 2001, май 8; Тыва Республиканың хоойлужудулга чыындызы, 2001, июль 25, 1-2, а. 206; 2004, февраль 5) № 778 Тыва Республиканың Хоойлузунга дарааазында өскерилгелерни киирер:

1) Эге чүүлүнде «камгалалынга» деп сөстү «деткимчезинге» деп сөс-биле солуур;

2) 4-кү чүүлде:

а) 2 дугаар пунктузунда:

5 дугаар абзацты дарааазында эдилгелер-биле бижиир:

«Россия Федерациязының хамаатыларынга халас медицина дузазын чедиреринiң күрүне магадылалдарының Программазынга дүүштүр ВИЧ-аарыглыг Россия Федерациязының хамаатыларынга медицина дузазын чедирерин хандырар»;

дарааазында уткалыг 10-гу абзацты немей киирер:

«Тыва Республиканың республика чергелиг кадык камгалал албан черлеринге ВИЧ-аарыгны амбулаторлуг байдалга эмнээринге халас медикаментилер-биле хандырарының чурумун доктаадып тургузар»;

б) 3 дугаар пунктуда «Тыва Республиканың Кадык камгалал, эм болгаш техниктиг хандырылга яамызының» деп сөстерни «Кадык камгалал адырының талазы-биле Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органының» деп сөстер-биле солуур;

в) 4 дугаар пунктуну дарааазында эдилгелер-биле бижиир:

«4. Тус черниң бот-башкарылга органнары дарааазында чүүлдерни кылыр эргелиг:

— ВИЧ-аарыгның тарап нептерээрин баш удур болдурбазынче угланган республиканың тускай сорулгалыг программаларынга үндезилеп, тус черниң тускай сорулгалыг программаларын ажылдап кылыр болгаш күүседир;

СПИД-тен болгаш ВИЧ-аарыгдан аарааннарны эмнээринге база аарыын тодарадырынга, аарыгны баш удур болдурбазының чепсек-хереселдери-биле, чогуур материалдыг бааза-биле хандырар;

— ВИЧ-аарыындан аарааннарга социал амыдырал хандырылга дузазын чедирер, оларның эртем-билиг база чаа мергежил чедип алырынга болгаш ажылга тургустунуп алырынга дузалаар»;

3) 5-ки чүүлдүң 1 дугаар пунктузунда «Тыва Республиканың Конституциязы-биле болгаш хоойлужудулгазы-биле» деп сөстерни «Россия Федерациязының Конституциязы-биле, Тыва Республиканың Конституциязы, федералдыг болгаш республика хоойлужудулгалары-биле» деп сөстер-биле солуур;

4) 6-гы чүүлдү дарааазында эдилгелер-биле бижиир:

«6 чүүл. ВИЧ-аарыгның тарап нептерээрин болдурбазының талазы-биле ажылчорудулганың саң-хөө хандырылгазы

1. ВИЧ-аарыгның тарап нептерээрин болдурбазының талазы-биле Тыва Республиканың республика чергелиг кадык камгалал албан черлериниң кылып чорудуп турары хемчеглериниң саң-хөө хандырылгазы Тыва Республиканың республика бюджединiң акша-хөреңгизиниң күселибиле боттандыртынар болгаш Тыва Республиканың чарыгдалдар хүлээлгезинге хамааржыр.

2. ВИЧ-аарыгның тарап нептерээрин болдурбазының талазы-биле ажылчорудулганың саң-хөө хандырылгазы хамаатыларның хууда айыыл чок чоруунуң камгалалын база ол ышкаш ниитилелдиң болгаш күрүненiң айыыл чок чоруунуң эргежок чугулазын өөренип көргени-биле Тыва Республиканың Чазаа-биле эң-не кол

чүүл кылдыр сайгартынып көрдүнер.»;

5) 7-ги чүүлдүң 5 дугаар абзазында «ВИЧ-аарыгның» деп сөстерниң мурнунга «кадык камгалал системазының күрүне албан черлеринге» деп сөстерни немей киирер;

6) 9-ку чүүлде:

а) 1 дугаар пунктуда «муниципалитет» деп сөстүң соонга «болгаш хууда» деп сөстерни немей киирер; «бодун» деп сөстүң мурнунга «ооң иштинде» деп сөстерни немей киирер;

б) дараазында уткалыг 7 дугаар пунктуну немей киирер:

«7. Кадык камгалал системазының күрүне албан черлеринге Россия Федерациязының хамаатыларының медицина хыналда шинчилгези халас чоруттунар.»;

7) 11-ги чүүлде:

а) 1 дугаар пунктуда «болгаш муниципалитет» деп сөстерни ап кааптар; «системаларынга» деп сөстү «системазынга» деп сөс-биле солуур;

б) 5 дугаар пунктуда «беш чылдың дургузунда бирээден эвээш эвес катап оларның-биле эде көрдүнер» деп сөстерни ап кааптар;

8) V эгениң адында «камгалалы» деп сөстү «деткимчези» деп сөс-биле солуур;

9) 16-гы чүүлге «, бир эвес, федералдыг хоойлужудулга-биле оон өске чүүлдер доктааттынмаан болза» деп сөстерни немей киирер;

10) 17 чүүлде:

а) 1-ги пунктунуң үш болгаш беш дугаар абзастарын күш болган деп санаар;

б) 2-ги пунктуда «камгалалы» деп сөстү «деткимчези» деп сөс-биле солуур;

11) 18-ки чүүлде:

а) адында «камгалалы» деп сөстү «деткимчези» деп сөс-биле солуур;

б) «чиигелделер» деп сөстү «социал деткимче хемчеглери» деп сөстер-биле солуур, «ВИЧ-халдавырлыг» деп сөстерниң мурнунга «назы четпээн» деп сөстерни немей киирер;

12) VI эгениң адында «камгалалы» деп сөстү «деткимчези» деп сөс-биле солуур;

13) 20-ги чүүлдүң дараазында эдилгелер-биле бижир:

« 20 чүүл. Ыяап-ла камгаладылга

ВИЧ-аарыгның тодарадырын база эмнээрин боттандырып турар күрүненiң кадык камгалал системазының организацияларының болгаш албан черлериниң, бүдүрүлге черлериниң ажылдакчылары база ол ышкаш, ажылы халдавырлыг аарыгдан кижиниң камгаланыр аргазын кошкадыр вирус бар болган материалдар-биле холбашкан улус, ыяап-ла камгаладылганың дараазында хевирлеринге камгаладыр ужурлуг:

Россия Федерациязының хоойлужудулгазының доктаадып тургускан чуруму езугаар албан аайы-биле хүлээлгезин күүседип турда, өлген азы оларның кадыынга хора чедиртинген таварылгаларга ыяапла камгаладылга;

Россия Федерациязының хоойлужудулгазының доктаадып тургускан чуруму езугаар бүдүрүлгеге айыыл-халаптыг таварылгалардан болгаш профессионал аарыглардан ыяап-ла социал камгаладылга»;

14) 21-ги чүүлдү дараазында эдилгелер-биле бижиир:

«21 чүүл. Күш-ажыл талазы-биле магадылалдар

ВИЧ-аарыгның тодарадырын база эмнээрин боттандырып турар күрүненiң кадык камгалал системазының организацияларының болгаш албан черлериниң, бүдүрүлге черлериниң ажылдакчылары база ол ышкаш, ажылы халдавырлыг аарыгдан кижиниң камгаланыр аргазын кошкадыр вирус бар болган материалдар-биле холбашкан улус, Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга дүүштүр, кыскалаткан ажыл шагы-биле ажылдаар эргелиг болур болгаш кадыкшылга онза айыылдыг болгаш аар-берге байдалдыг күш-ажыл кылып турары дээш немелде шөлээ алыр эргелиг болур.

Айыттынган магадылалдарны тыпсып бээриниң чуруму болгаш Тыва Республиканың республика чергелиг кадык камгалал албан черлериниң ажылдакчыларынга, кадыкшылга онза айыылдыг болгаш аар-берге байдалдыг күш-ажыл кылып турары дээш, албан-дужаалының аайы-биле алыр акша-шалыңынга немелделерниң хемчээлин доктаадып тургузары, Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнары-биле тодараттынып тургустунар.».

2 чүүл

Бо Хоойлу 2005 чылдың январь 1-ден эгелеп күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. ООРЖАК.

Кызыл хоорай

№ 1046 УХ-I

2004 чылдың декабрь 29.

«Кыдыкы Соңгу чүктүң районнарында болгаш Тыва Республиканың аңаа деңнеттинген черлеринде ажылдап база чурттап турар кижилерге күрүне магадылалдарының болгаш компенсацияларының дугайында»

Хоойлужудулга палатазы 2004 чылдың декабрь 22-де хүлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2004 чылдың декабрь 29-та чүүлдүг деп көрген

Бо Хоойлу Тыва Республиканың девискээринде чурттап турар хамаатыларга, Соңгу чүктүң онза-берге бойдус-климат байдалында ажылдап база чурттап турары-биле холбаштыр немелде күш болгаш материалдыг чарыгдалдарын эгидериниң талазы-биле күрүне магадылалдарын болгаш компенсацияларын доктаадып турар.

1 чүүл. **Бо Хоойлунуң күштүг болуру**

Кыдыкы Соңгу чүктүң районнарында болгаш Тыва Республиканың аңаа деңнеттинген черлеринде турар организацияларда түр үеде азы доктаамал хөлезилеттинип ажылдап турар хамаатыларга, оларның эт-хөреңгизинден хамаарылга чокка болгаш айыттынган черлерде чурттап турар кижилерге бо Хоойлу күштүг болуп тараар.

Бо Хоойлу-биле баш удур көрдүнген таварылгаларда магадылалдар болгаш компенсациялар ажылдавайн турар пенсионерлерге, Россия Федерациязының Шериг Күштеринден кызырылдага таварышканы-биле холбаштыр азы назы-харының четкени-биле ажылындан халашкан шериг албанныгларга, база ол ышкаш Кыдыкы Соңгу чүк районнарынга болгаш Тыва Республиканың аңаа деңнеттинген черлерге азырадыкчызы-биле көжүп чедип келген өг-бүлелериң кежигүннеринге тыпсып бердинер.

2 чүүл. **Кыдыкы Соңгу чүктүң районнарында болгаш Тыва Республиканың аңаа деңнеттинген черлеринде ажылдап болгаш чурттап турар кижилерге күрүне магадылалдарының болгаш компенсацияларының дугайында Тыва Республиканың хоойлужудулгазы**

Кыдыкы Соңгу чүк районнарында болгаш аңаа деңнеттинген черлерде чурттап турар кижилерге болгаш федералдыг бюджеттен акшаландыртынып турар организацияларның ажылдакчылары болуп турар, федералдыг бюджеттен акшаландыртынып турар дээди өөредилге черлеринде, эге болгаш ортумак профессионал өөредилге албан черлеринде өөренип турар кижилерге, Соңгу чүктүң эвээш санныг чоннарынга хамааржып турар хамаатыларга, Россия Федерациязының социал камгалал фондузунуң акша-хөреңгизинден түр када ажыл кылыр шинээ чогунуң талазы-биле, иштиг болганы-биле болгаш чаш уруг божааны-биле пособиелер ап турар хамаатыларга, Россия Федерациязының Пенсия фондузунуң болгаш федералдыг бюджеттиң акша-хөреңгизиниң күсели-биле күш-ажыл пенсиязын азы күрүненiң пенсия хандырылгазының талазы-биле пенсия ап турар, ажылдавайн турар хамаатыларга, Россия Федерациязының Шериг Күштерин кызырганы-биле холбаштыр азы назы харының аайы-биле ажылдан халашкан шериг албан-хаакчылары болуп турар кижилерге магадылалдар болгаш компенсациялар «Кыдыкы Соңгу чүктүң районнарында болгаш аңаа деңнеттинген черлерде ажылдап база чурттап турар кижилерге күрүне магадылалдарының болгаш компенсацияларының дугайында» Россия Федерациязының Хоойлузу-биле болгаш Россия Федерациязының өске-даа нормативтиг эрге-хоойлу актылары-биле доктааттынып тургустунар.

Кыдыкы Соңгу чүк районнарында болгаш Тыва Республиканың аңаа деңнеттинген черлеринде ажылдап база чурттап турар кижилерге болгаш республика бюджединден акшаландыртынып турар организацияларның ажылдакчылары болуп турар, база ол ышкаш Тыва Республиканың бюджединиң акша-хөреңгизиниң күсели-биле пособиелер, стипендиялар болгаш компенсациялар ап турар кижилерге магадылалдар болгаш компенсациялар – бо Хоойлу-биле доктааттынып тургустунар.

Кыдыкы Соңгу чүк районнарында болгаш Тыва Республиканың аңаа деңнеттинген черлеринде ажылдап база чурттап турар кижилерге болгаш тус чер бюджеттеринден акшаландыртынып турар организацияларның ажылдакчылары болуп турар, база ол ышкаш тус чер бюджединиң акша-хөреңгизиниң күсели-биле пособиелер, стипендиялар болгаш компенсациялар ап турар кижилерге магадылалдар болгаш компенсациялар – тус чер бот-башкарылга органнарының нормативтиг эрге-хоойлу актылары-биле доктааттынып тургустунар.

Кыдыкы Соңгу чүк районнарында болгаш Тыва Республиканың аңаа деңнеттинген черлеринде туруп турар бюджет адырынга хамаарышпас организацияларның ажылдакчыларынга магадылалдар болгаш компенсациялар, бир эвес бо Хоойлу-биле өске чүүлдер доктааттынмаан болза, ажыл берикчилеринден доктаттынып тургустунар.

3 чүүл. **Кыдыкы Соңгу чүк районнарында болгаш Тыва Республиканың аңаа деңнеттинген черлеринде ажылдап база чурттап турар кижилерниң магадылалдарының болгаш компенсацияларының сан-хөө хандырылгазы**

«Кыдыкы Соңгу чүк районнарында болгаш аңаа деңнеттинген черлерде ажылдап база чурттап турар кижилерге күрүне магадылалдарының болгаш компенсацияларының дугайында» Россия Федерациязының Хоойлузу-биле болгаш Россия Федерациязының өске-даа нормативтиг эрге-хоойлу актылары-биле доктааттынып тургустунган магадылалдар болгаш компенсациялар федералдыг бюджеттен акшаландыртынып турар организацияларда ажылдап турар хамаатыларга, федералдыг бюджеттен акшаландыртынып турар дээди өөредилге черлеринде, эге болгаш ортумак профессионал өөредилге албан черлеринде өөренип турар кижилерге, Россия Федерациязының шериг күштерин кызырганы-биле холбаштыр азы назы харының аайы-биле ажылындан хостаттырган шериг албан-хаакчыларынга хамааржыр кезээнге, түр када ажыл кылып шыдаар шинээ чок болганы-биле, ижинниг болганы-биле болгаш чаш уруг божааны-биле Россия Федерациязының социал камгалал фондузунуң акша-хөреңгизиниң күсели-биле пособиелер ап турар хамаатыларга хамаажыр кезээнге, Россия Федерациязының Пенсия фондузунуң болгаш федералдыг бюджеттиң акша-хөреңгизиниң күсели-биле күш-ажыл пенсиязын азы күрүненiң пенсия хандырылгазының талазы-биле пенсия ап турар, ажылдавайн турар хамаатыларга хамааржыр кезээнге хамаарыштыр Россия Федерациязының чарыгдалдыг хүлээлгелери болур.

Республика бюджединден акшаландыртынып турар организацияларда ажылдап турар хамаатыларга бо Хоойлу-биле доктааттынып тургустунган магадылалдар болгаш компенсациялар Тыва Республиканың чарыгдалдыг хүлээлгелери болур.

Тус чер бюджеттеринден акшаландыртынып турар организацияларда ажылдап турар хамаатыларга доктааттынып тургустунган магадылалдар болгаш компенсациялар муниципалитет тургузугларының чарыгдалдыг хүлээлгелери болур.

Бюджет адырынга хамаарышпас организацияларда ажылдап турар хамаатыларга доктааттынып тургустунган магадылалдар болгаш компенсациялар ажыл берикчилериниң акша-хөреңгизиниң күсели-биле боттандыртынар.

4 чүүл. **Чурттакчы чоннуң медицина хандырылгазының талазы-биле магадылалдары**

Чурттакчы чоннуң медицина хандырылгазының талазы-биле магадылалдары Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың нормативтиг эрге-хоойлу актылары-биле таарыштыртынар.

5 чүүл. **Пенсия хандырылгазының талазы-биле магадылалдары, күш-ажыл стажын тургузарының чуруму**

Пенсия хандырылгазының талазы-биле магадылалдары, күш-ажыл стажын тургузарының чуруму Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле таарыштыртынар.

6 чүүл. **Күш-ажыл төлевиринге, пособиелерге, стипендияларга болгаш компенсацияларга район коэффицентизи**

Кыдыкы Соңгу чүк районнарында болгаш аңаа деңнеттинген черлерде туруп турар организацияларның ажылдакчыларының ажыл төлевирин, база ол ышкаш Кыдыкы Соңгу чүк районнарында болгаш аңаа деңнеттинген черлерде туруп турар кижилерге күш-ажылчы пенсияның баазалыг кезээн, күрүненiң пенсия хандырылгазының талазы-биле пенсияларны, пособиелерни, стипендияларны болгаш компенцацияларны санаарынга ажыглаар чуруму болгаш район коэффицентизиниң хемчээли Россия Федерациязының Чазаабиле доктааттынып тургустунар.

Ажыл төлевирин санаарынга район коэффициентизиниң хемчээли болза:

а) Кыдыкы Соңгу чүк районнарынга хамаарыштырган черлерниң (Мөңгүн-Тайга, Тожу болгаш Тере-Хөл кожууннар) девискээрлеринде бүдүрүлгелерде, албан черлеринде болгаш организацияларда ажылдап турар кижилерге – 1,5;

б) Кыдыкы Соңгу чүк районнарынга деңнээн черлерге хамаарыштырган девискээрлерде (Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Чөөн-Хемчик, Каа-Хем, Кызыл, Өвүр, Бии-Хем, Сүт-Хөл, Таңды, Тес-Хем, Чаа-Хөл, Чеди-Хөл, Улуг-Хем, Эрзин кожууннар болгаш Кызыл, Ак-Довурак хоорайлар) организацияларда болгаш албан черлеринде, бүдүрүлгелерде ажылдап турар кижилерге – 1,4.

Тыва Республиканың күрүне эргечагырга органы болгаш тус чер бот-башкарылгазының органы Тыва Республиканың чогуур бюджеттериниң болгаш муниципалитет тургузугларының бюджеттериниң акша-хөреңгизиниң күсели-биле Тыва Республиканың бюджединиң болгаш муниципалитет бюджеттериниң чогуур акша-хөреңгизиниң күсели-биле акшаландыртынып турар албан черлеринге район коэффициентизиниң эң улуг хемчээлин тургузар эргелиг.

Ажыл төлевиринге, ооң эң улуг хемчээлинден хамаарылга чокка, район коэффицентизи санаттынар.

Бо чүүл-биле дүүштүр доктааттынган район коэффицентизи-биле санаттынган шалың төлевири күш-ажыл төлевириниң долу хемчээлинге ажыл берикчизиниң чарыгдалдарынга хамааржыр.

7 чүүл. **Ажыл төлевиринге хуулар немелдези**

Кыдыкы Соңгу чүктүң районнарында болгаш Тыва Республиканың аңаа деңнеттинген черлеринде ажылдап турар кижилерге ол районнарга азы черлерге ажыл стажы дээш ажыл төлевиринге немелде хуулар төлеттинер. Немелде хууларның хемчээли болгаш ону төлээриниң чуруму район коэффициентизиниң хемчээлин болгаш ону ажыглаарының чурумун тургузарынга бо Хоойлунуң 6-гы чүүлүнде тодараттынган чурум езугаар доктааттынып тургустунар.

Кыдыкы Соңгу чүктүң районнарынга болгаш Тыва Республиканың аңаа деңнеттинген черлеринде ажылдап турар кижилерге ажыл төлевиринге хуулар немелдезиниң эң улуг хемчээли дараазында хемчээлдерге доктааттынып тургустунар:

а) Кыдыкы Соңгу чүктүң районнарынга хамаарыштырган девискээрлерде турар бүдүрүлгелерниң, организацияларның болгаш албан черлериниң ажылдакчыларының ажыл төлевиринге хуулар немелдези 10 хуу хемчээлге, ажылдаанының баштайгы алды айы эрткени-биле 10 хуу улгаттырганы-биле, ажылдаанының дараазында эрткен алды ай бүрүзүнде 60 хуу болгаш оон ыңай ажылдааны чыл бүрүзүнде 10 хуу хемчээлге, ынчалза-даа ажыл төлевириниң 80 хуузундан көвүдетпейн төлээр;

Кыдыкы Соңгу чүк районнарында бир чылдан эвээш эвес үеде чурттап турар болгаш күш-ажылчы хамаарылгаларга киржип эгелээн аныяктарга ажыл төлевиринге хуулар немелдези 20 хуу хемчээлге, ажылдаанының баштайгы алды айы эрткенибиле 20 хуу улгаттырганы-биле, ажылдаанының дараазында эрткен алды ай бүрүзүнде 60 хуу болгаш оон ыңай ажылдааны чыл бүрүзүнде 20 хуу хемчээлге, ынчалзадаа ажыл төлевириниң 80 хуузундан көвүдевес кылдыр доктаадыр болгаш төлээр;

б) Кыдыкы Соңгу чүк районнарынга деңнеттинген черлерге хамаарыштырган девискээрлерде турар бүдүрүлге черлериниң болгаш организацияларның, албан черлериниң ажылдакчыларының ажыл төлевиринге хуулар немелдези ажылдаан чыл бүрүзү дээш 10 хуу хемчээлге, ынчалзадаа ажыл төлевириниң 50 хуузундан көвүдетпейн төлээр.

Аныяктарга (30 хар четпээн назылыг кижилерге) хуулар немелдезин ажылдаан 6 айы дээш 10 хуу хемчээлге, ынчалза-даа ажыл төлевириниң 50 хуузундан көвүдетпейн төлээр.

Бир эвес, аныяктар айыттынган районнарга болгаш черлерге беш чылдан эвээш хуусаада чурттап каапкан болза, оларга Кыдыкы Соңгу чүк районнарынга ажылдап эгелээн баштайгы хүнүнден эгелээш, ажыл төлевиринге хуулар немелдези долу хемчээлге төлеттинер.

Бо чүүлге дүүштүр доктааттынган хуулар төлевири-биле санаттынган ажыл төлевириниң долу хемчээлинге, ажыл берикчизиниң чарыгдалдарынга хамааржыр.

8 түүл. **Кыскалаткан ажылчын неделя**

Бир эвес ажылчын неделяның хуусаазының бичии хемчээли Россия Федерациязының өске-даа хоойлужудулга актыларыбиле херээжен кижилерниң чамдык бөлүктеринге көрдүнмээн болза, Кыдыкы Соңгу чүк районнарында болгаш аңаа деңнеттинген черлерде коллективтиг керээ азы күш-ажыл керээзи-биле ажылдап турар херээжен кижилерге 36 шак ажылдаар ажылчын неделя доктааттынар.

Ынчаарда ажыл төлевири долу ажылчын неделяга дең кылдыр ол-ла хевээр долу хемчээлге төлеттинип артар.

9 түүл. **Шөлээни ажыглаар черге чедериниң болгаш оон дедир келириниң орук өртээн болгаш чүк сөөртүлгезин төлээринге чарыгдалдарның компенсациязы**

Республика бюджединден акшаландыртынып турар Кыдыкы Соңгу чүк районнарында болгаш Тыва Республиканың аңаа деңнеттинген черлеринде организацияларда ажылдап турар кижилер ажыл берикчизиниң (республика бюджединден акшаландыртынып турар организацияларның) акша-хөреңгизиниң күсели-биле ийи чылда бир катап төлевирлиг Россия Федерациязының девискээриниң кызыгаарынга шөлээни ажыглаар черге чедер болгаш дедир келириниң орук өртээн төлээринге, а ол ышкаш 30 килограмм чедир чүк сөөртүлгезиниң өртээнге эргелиг болур. Россия Федерациязының девискээриниң кызыгаарынга шөлээни ажыглаар черге чедери болгаш дедир келири таксиден аңгыда, транспорттуң кандыг-даа хевири-биле боттандыртынар.

Республика бюджединден акшаландыртынып турар организацияларда ажылдап турар кижилерге шөлээни ажыглаар черге чедер болгаш дедир келириниң орук өртээн төлээринге чарыгдалдарның компенсациязының хемчээли, негелде-байдалдары болгаш чуруму Тыва Республиканың Чазаабиле тус чер бюджеттеринден акшаландыртынып турар организацияларга – тус чер бот-башкарылга органнары-биле, бюджет адырынга хамаарышпас организацияларга – ажыл берикчилери-биле доктааттынып тургустунар.

Ажыл берикчилери (республика бюджединден акшаландыртынып турар организациялар) ажылчынга болгаш өг-бүленің бир ажылдавайн турар кежигүнүнге (ашааңга, кадайынга, назы четпээн ургларынга) шөлээни ажыглаар черге чедер болгаш оон дедир келир орук өртээн төлеп бээр.

Ажылдакчының бодунуң хууда транспорту-биле шөлээни ажыглаар черге чедир болгаш оон дедир кээр орук өртээниң төлевири дорттаар орук-биле чораанының өртээнден улгаттырбайн төлээр.

Бо түүлде көрдүнген төлевирлер тускай сорулгалыг болур, бир эвес ажылдакчы шөлээни ажыглаар черге чедер болгаш оон дедир кээр орук болгаш чүүгүнүң өртээн төлээр бодунуң эргезин үезинде ажыглаваан болза, ол төлевирлерни төлевес.

Бо түүл-биле баш бурунгаар көрдүнген магадылалдар болгаш компенсациялар республика болгаш тус чер бюджеттеринде шак ындыг сорулгаларга көрдүнген саңхөөнүң хемчээли-биле доктааттынып тургустунар.

10 түүл. **Көжери-биле холбашкан чарыгдалдарның магадылалдары болгаш компенсациялары**

Кыдыкы Соңгу чүк районнарында турар болгаш Тыва Республиканың аңаа деңнеттинген черлерде организацияларга ажылдаарының дугайында күш-ажыл керээлери чарып алган кижилерге болгаш ол керээлерге дүүштүр Россия Федерациязының өске регионнарындан көжүп кээп турар кижилерге дараазында магадылалдар болгаш компенсациялар бердинер:

ажылдакчының албан-дужаалының аайы-биле ажыл төлевириниң (бир ай алыр) ийи катап хемчээлинге хары угда алыр пособие болгаш ооң-биле кады көжүп келген өг-бүле кежигүнүнүң бүрүзүнге (бир айда алыр) ажылдакчының албан-дужаалының аайы-биле алыр шалың төлевириниң хемчээлиниң чартыының деңнелинге хары угда алыр пособие;

ажылдакчының болгаш ооң өг-бүлезиниң кежигүннериниң Россия Федерациязының девискээринге эрткен орук төлевиринге херек чарыгдалдарының өртээниң база ол ышкаш беш тоннадан хөй эвес өгбүлезиниң чүүгүнүң өртээнге херек кырында чарыгдалдарының өртээниң демир-орук транспортунга дажыглаар өртектер-биле көрдүнген тарифтерден улгаттырбайн төлеп бээр;

чаа черге тургустунуп алырынга чеди календарьлыг хонук хуусаалыг төлевирлиг шөлээ.

Орук өртээниң болгаш өг-бүле кежигүннериниң чүүгүн сөөртүрүнүң төлевирин алыр эрге күш-ажыл керээзин бердинген организацияга айыттынган районнарга болгаш черлерге чарган хүнден эгелеп бир чылдың дургузунда күштүг болур.

Күш-ажыл керээзин кандыг-даа чылдагаан-биле (ооң иштинде ажылдакчының өлгени-биле холбашкан таварылгаларда) буруулуг херек үүлгеткени-биле холбаштыр ажылдан үнүп турарындан аңгыда, үзе чарганы-биле холбаштыр өске чурттаар черже көжер ужурга таварышканда республика бюджединден акшаландыртынып турар организацияның ажылдакчызынга болгаш ооң өг-бүлезиниң кежигүннеринге, өг-бүлезиниң беш тоннадан хөй эвес чүүгүн сөөртүр өртээнге херек кырында үндүрген чарыгдалдарын демир-орук транспортунга дажыглаар өртектер-биле көрдүнген тарифтерден улгаттырбайн төлеп бээр.

Бо түүлде көрдүнген магадылалдар болгаш компенсациялар Тыва Республиканың республика бюджединден акшаландыртынып турар организацияның ажылдакчызынга чүгле ооң кол ажылдап турар черинден бердинер.

Республика бюджединден акшаландыртынып турар организацияда ажылдап турар кижилерге көжери-биле холбашкан чарыгдалдарның компенсациязының хемчээли, негелде-байдалы база чуруму Тыва Республиканың күрүнеиң эрге-чагырга органнары-биле, тус чер бюджеттеринден акшаландыртынып турар организацияларга – тус черниң бот-башкарылга органнарыбиле, бюджет адырынга хамаарышпас организацияларга – ажыл берикчилери-биле доктааттынып тургустунар.

11 түүл. **Хамаатыларның, организацияларның болгаш оларга чедиртинген когаралды катап тургузарының эргелерин камгалаары**

Тыва Республиканың хоойлулары-биле, тус чер бот-башкарылга органнарының нормативтиг эрге-хоойлу актылары-биле доктааттынып тургустунган камгалалы, хамаатыларның, организацияларның коллективтиг керээлери-биле эргелери суд шиитпири-биле боттандыртынар.

Айыттынган нормативтиг эрге-хоойлу актыларын болгаш коллективтиг керээлерни хажытканының түннелинде хамаатыларга, организацияларга чедиртинген когарал Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле дүүштүр долу хемчээлинге тургустунар.

12 түүл. **Бо Хоойлунуң күштүг болуп эгелээри**

Бо Хоойлу 2005 чылдың январь 1-ден эгелеп күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. ООРЖАК.

Кызыл хоорай
№ 1054 УХ-I
2004 чылдың декабрь 29.

«Библиотека херээниң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер киирер дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2004 чылдың декабрь 22-де хүлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2004 чылдың декабрь 28-те үүлдүг деп көрген

1 түүл

«Библиотека херээниң дугайында» 1996 чылдың июль 4-те үнген № 584 («Тувинская правда», 1996 ч., июль 25; 2001 ч., май 8; 2001 ч., июль 3; 2004 ч., июль 5) Тыва Республиканың Хоойлузунга дараазында өскерилгелерни киирер:

1) 2-ги түүлдү дараазында эдилгелер-биле бижиир:

«2 түүл. Библиотека херээниң талазыбиле Тыва Республиканың

хоойлужудулгазы

Библиотека херээниң талазы-биле Тыва Республиканың

хоойлужудулгазы Россия Федерациязының Конституциязының, культура дугайында Федералдыг хоойлужудулганың, Тыва Республиканың Конституциязының, культура талазы-биле Тыва Республиканың хоойлужудулгазының чогуур дүрүмнеринге үндезилеттинер болгаш бо Хоойлудан болгаш ооң-биле кады хүлээп алдынып турар Тыва Республиканың нормативтиг эрге-хоойлу актыларынга дүүштүр тургустунар.»;

2) 4-кү түүлде:

1 пунктуда «- хоорайның; - кожууннуң;- көдээ сумуларның библиотекалары;» деп сөстерни «хоорай округтарының болгаш муниципалдыг районнарның библиотекалары; суурлар библиотекалары; деп сөстер-биле солуур;

6-гу пунктуда:

2 дугаар абзацта «федералдыг» деп сөстү ап кааптар;

3 дугаар абзацта «федералдыг» деп сөстү «республиканың тускай сорулгалыг» деп сөстери-биле солуур;

3) 6-гы түүлде:

1 дугаар кезээнде «Тыва Республиканың болгаш Россия Федерациязының» деп сөстерни «Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың» деп сөстер-биле солуур;

2 дугаар кезээнде «Хамаатылары» деп сөстүң мурнунга «Тыва Республиканың девискээринде чурттап турар Россия Федерациязының» деп сөстерни немээр;

4) 7-ги түүлде 2 дугаар кезээнде «Тыва Республиканың болгаш Россия Федерациязының» деп сөстерни «Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың» деп сөстер-биле солуур;

5) 13-кү түүлдүң 1-ги кезээнде «бо Хоойлу-биле» деп сөстерни «федералдыг хоойлу-биле» деп сөстер-биле солуур;

6) 14-кү түүлде:

4 дугаар абзацта «доктааттынган чурум-биле республика программалары» деп сөстерни «Тыва Республиканың хоойлужудулгазы-биле дүүштүр республиканың тускай сорулгалыг программазы» деп сөстер-биле солуур;

5 дугаар абзацты күш чок болган деп санаар;

7) 15-ки түүлде:

1 дугаар кезээнде:

3 дугаар албзацта «тургузары болгаш магадылаттынган акшаландырыышкын, четчелээшкин болгаш хандырылга» деп сөстерни «четчелээшкинниң болгаш хандырылганың акшаландырыышкыны» деп сөстер-биле солуур;

4 дугаар абзацта «республиканың» деп сөстү «күрүнеиң»; «болгаш чиигелделер» деп сөстерни ап кааптар;

2-ги кезээниң 4 дугаар абзацта «магадылаттынган акшаландырыышкын, четчелээшкин болгаш хандырылга» деп сөстерни «четчелээшкинниң болгаш хандырылганың акшаландырыышкыны» деп сөстер-биле солуур;

8) 17-ги түүлде:

2 дугаар кезээнде «бүрүн эргелиг орган» деп сөстү «төлээлеттирген орган» деп сөстер-биле солуур;

4-кү кезээниң 3 дугаар абзазында «хоойлужудулгазы-биле» деп сөстүң мурнунга «Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың» деп сөстерни немээр;

5-ки кезээниң 3 дугаар абзазында «-кожууннуң болгаш хоорайның библиотека системалары: кожууннуң болгаш хоорайның библиотекалары, а ол ышкаш оларның салбырлары» деп сөстерни «муниципалдыг. библиотекалар» деп сөстер-биле солуур;

7 дугаар кезээн дараазында эдилге-биле бижиир:

«Национал библиотеканың бажыңбалгады, улуг тудуглары болгаш өске-даа эт-хөреңги ооң оперативтиг эргелелинге турар. Национал библиотеканың эжелеп турары чер участогу – ооң хуусаа чок болгаш дедир эгидилге чокка ажыглал чери болур,»;

9) 18-ки түүлдүң 1 дугаар кезээнде 3 болгаш 4 дугаар абзацтарны күш чок болган деп санаар;

дараазында уткалыг абзацты немээр:

«Муниципалдыг районнарның административтиг төвү болуп турар суурларның тус чер бот-башкарылга органнары чогуур суурларның эки ажылдыг библиотекаларынга төп район библиотекаларының эрге-байдалын тыпсып болур эргелиг.

Хоорай округтарының тус чер бот-башкарылга органнары чогуур хоорай округтарының эки ажылдыг библиотекаларынга хоорайның төп библиотеказының эрге-байдалын тыпсып болур.»;

10) 22-ги түүлдүң 2 болгаш 3 дугаар кезектерин күш чок болган деп санаар;

11) 23-кү түүлдүң 1 дугаар абзазында «күрүнеиң . болгаш» база «албан черлериниң» деп сөстерни ап кааптар;

12) 24-кү түүлде:

1 дугаар кезээн дараазында эдилге-биле бижиир:

«1. Библиотека ажылдакчыларының күш-ажыл хамаарылгалары күш-ажыл дугайында Россия Федерациязының хоойлужузудулгазы-биле таарыштыртынар.»;

4 дугаар кезээн ап кааптар;

5 дугаар кезекти дараазында эдилге-биле бижиир:

«5. Көдээ черлерде ажылдап болгаш чурттап турар библиотека ажылдакчылары албан-дужаалының ажыл төлевиринге (тариф ставказы) 25 хуу немелде төлевирни, а ол ышкаш Тыва Республиканың Чазаабиле доктааттынып тургустунган коммунал ачы-дуза хандырылгазының хемчээл болгаш нормативтериниң талазы-биле чыл санында коммунал ачы-дуза төлевирлериниң талазы-биле социал деткимчени алыр эргелиг. Социал деткимчениң айыттынган хемчеглеринге бээр чарыгдалдарны Тыва Республиканың болгаш тус чер бюджеттериниң акша-хөреңгизиниң күсели-биле чоруттунар.»;

6 дугаар кезээн дараазында эдилге-биле бижиир:

«6. Тус чер бот-башкарылга органы библиотека ажылдакчыларының албан-дужаалының ажыл төлевиринге (тариф ставказынга) тус чер бюджеттериниң акша-хөреңгизинден немелде төлелгелерни бээр, а ол ышкаш айыттынган специалистерниң чамдык бөлүктерин чурттаар бажыңбалгаттар-биле хандырар эргелиг».

2 түүл

Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнден күштүг болуп эгелээр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. ООРЖАК.

Кызыл хоорай
№ 1056 УХ-I
2004 чылдың декабрь 29.

Күрүне эрге–чагырга органнарының, тус чер бот–башкарылгазының албан–дужаалдыг кижилеринге болгаш күрүне чажыды–биле ажылдаарынга чөпшээрелдиг хамаатыларга социал магадылалдар дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2004 чылдың декабрь 22-де хүлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2004 чылдың декабрь 29-та үүлдүг деп көрген

Бо Хоойлу Тыва Республиканың хоойлужудулга (төлээлекчи), күүсекчи эрге-чагырга органнарының (моон соңгаар Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнарының), тус чер бот-башкарылгазының, а ол ышкаш бүдүрүлгелерниң, албан-черлериниң, организацияларның (моон соңгаар бүдүрүлгелер, албан черлери, организациялар) оларның организас-эрге-хоойлулуг хевиринден болгаш өнчүнүң хевиринден хамаарылга чокка күрүне чажыды-биле доктаамал үндезинге ажылдаарынга чөпшээрелдиг албан-дужаалдыг кижилеринге болгаш хамаатыларга социал магадылалдарның хемчээлдерин доктаадып тургузуп турар.

1 түүл

Бо Хоойлуда дараазында кол-кол билиишкиннер ажыглаттынып турар:

күрүне чажыды-биле доктаамал үндезинге ажылдаарынга чөпшээрелдиг - күрүне эрге-чагырга органының, тус чер бот-башкарылгазының, бүдүрүлгелерниң, албан-черлериниң, организацияларның удуртукчузунуң шиитпири-биле чогуур деңнелдиң чажыт медээлеринче хоойлубиле доктааткан чурум езугаар хевирлеттинген чөпшээрелдиг болгаш боттарының албан-дужаал (ажыл-чорудулга) хүлэлгелерин езугаар күрүне чажыды-биле доктаамал ажылдаарынга чөпшээрелдиг албан-дужаалдыг кижилер болгаш хамаатылар;

күрүне чажыды-биле ажылдаарынга чөпшээрелдиг доктаамал ажыл – оларны алган байдалдардан болгаш чурумдан, а ол ышкаш бир чылдан эвээш эвес үениң иштинде болгаш ооң үргүлчүлелинден хамаарылга чокка ол медээлер-биле ажыл;

күрүне эрге-чагырга органнарының, тус чер бот-башкарылгазының, бүдүрүлгелерниң, албан черлериниң, организацияларның күрүне чажыдын камгалаар талазыбиле структурлуг кезектери – боттарының албан-дужаал (ажыл-чорудулга) хүлээлгелерин езугаар удуртукчунуң бижимел шиитпири-биле күрүне чажыды-биле доктаамал ажылдаарынга чөпшээрелдиг, медээлерни камгалаар чепсектерни ажыглап база ажыглавайн турар тускай кезектер азы аңгы штаттыг специалистер.

2 түүл

Күрүне чажыды-биле доктаамал ажылдаарынга чөпшээрелдиг Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органының, тус чер бот-башкарылгазының албан-дужаалдыг кижилеринге болгаш хамаатыларга дараазында социал магадылалдарны доктаадып турар:

ажылдаары чөпшээрелдиг чажыт медээлерниң деңнелинден хамаарылгалыг кылдыр күш-ажыл төлевиринге хуулуг

немелделер;

Тыва Республиканың күрүне эргечагырга органнары, бүдүрүлгелер, албанчерлери, организациялар организастыг болгаш (азы) штаттыг хемчеглер эрттирип турда дең байдалдарда ажылынга артып каар артык эрге.

3 чүүл

Күрүне чажыды-биле доктаамал ажылдаарынга чөпшээрелдиг Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органының, тус чер бот-башкарылгазының албан-дужаалдыг кижилеринге болгаш хамаатыларга албан-дужаалының ажыл төлевиринге (тарифтиг ставказынга) ай санында төлээр хуулуг немелделер, ажылдаары чөпшээрелдиг чажыт медээлерниң деңнелинден хамаарылгалыг кылдыр дараазында хемчээлдерге доктааттынар:

«онзагай чугула» - албан-дужаалының ажыл төлевиринге (тарифтиг ставказынга) 25 хуу;

«онзагай чажыт» - албан-дужаалының ажыл төлевиринге (тарифтиг ставказынга) 20 хуу;

«чажыт» - албан-дужаалының ажыл төлевиринге (тарифтиг ставказынга) 10 хуу.

Айыттынган немелде төлевирлерни албан-дужаалдыг кижилерге болгаш хамаатыларга чогуур деңнелдиң чажыт медээлеринче чөпшээрелдиг болгаш боттарының албан-дужаал (ажыл-чорудулга) хүлээлгелерин езугаар күрүне чажыды болуп турар медээлер-биле албан-дужаалдыг кижиниң азы хамаатының доктаамал үндезинге ажылдаарының дугайында күрүне эрге-чагырга органының, тус чер бот-башкарылгазының, бүдүрүлгелерниң, албан черлериниң, организацияларның удуртукчузунуң чогуур шиитпирин бижимели-биле үндүрген үеден эгелеп төлеп бээр. Шиитпирге албан-дужаалын, адын, фамилиязын, адазының адын, күрүне чажыды болуп турар медээлер-биле ажылдаар чөпшээрел болур карточканың дугаарын, берген ай, хүнүн, болгаш ай санында төлээр хуулуг немелделерниң доктааткан хемчээлин айтыр.

Албан-дужаалдыг кижилерниң болгаш хамаатыларның шөлээге (чаш кижи алыр талазы-биле шөлээден өске), командировкага, амбулатория эмнээшкининге болгаш эмнелге албан черлеринге турган үезинде болгаш күрүне болгаш хөй-ниити хүлээлгелерин күүседип турда хуулуг немелделерни төлээрин соксатпас.

4 чүүл

Күрүне чажыды болуп турар медээлер-биле ажылдааны дээш албан-дужаалының ажыл төлевиринге (тарифтиг ставказынга) ай санында төлээр хуулуг немелделерни дараазында кижилерге төлеп бербес:

ээлеп турар албан-дужаалындан хостаткан кижилерге;

чөпшээрели төнген кижилерге;

удуртукчузунуң чогуур шиитпири-биле күрүне чажыды болуп турар медээлер-биле доктаамал үндезинге ажылдаар ажылындан хостаткан кижилерге;

ындыг немелде төлевирни кол ажылында ап турар болгаш дакпырлап ажылдап турар кижилерге;

шак-биле төлевирлиг ажылдакчыларга;

чаш кижи азыраар дээш шөлээде турар кижилерге;

күш-ажыл керээзи-биле ажылдап турар кижилерге;

ажыл-албанындан үнүп турда бээр шөлээ үезинде.

5 чүүл

Күрүне чажыдын кадагалаар талазыбиле структурлуг кезектерниң ажылдакчыларынга бо Хоойлуның 2-ги чүүлү-биле көрдүнген, күрүне чажыды-биле доктаамал үндезинге ажылдаар чөпшээрелдиг албан-дужаалдыг кижилерге болгаш хамаатыларга доктааткан социал магадылалдарга немештир албан-дужаалының ажыл төлевиринге (тарифтиг ставказынга) айыттынган структурлуг кезектерге ажылдаан стажы дээш ай санында төлээр хуулуг немелдени дараазында хемчээлдерге төлеп бээр:

1-ден 5 чылга чедир ажылдаан стажтыгда - 5 хуу;

5-тен 10 чылга чедир ажылдаан стажтыгда - 10 хуу;

10-дан болгаш оон өрү чыл чедир ажылдаан стажтыгда - 15 хуу.

Күрүне чажыдын кадагалаар талазыбиле структурлуг кезектерге ажылдаан стажын тодарадып турда, айыттынган кезектерге чүгле документ-биле шынзыткан ажыл стажын, кандыг күрүне эрге-чагырга органынга, тус чер бот-башкарылгазынга, бүдүрүлгеге, албан черинге, организацияга ажылдап турганындан хамаарылга чокка өөренип көөр. Ынчан күрүне чажыдын кадагалаар талазы-биле структурлуг кезектерге ажылдап тургаш кылган үзүктелиишкиннерин хуулуг немелде төлевирин кылып тура, өөренип көрбес.

6 чүүл

Бо Хоойлуның 3 болгаш 5-ки чүүлдеринде көрдүнген хуулуг немелделерни төлээрин, амгы хоойлужудулга-биле дүүштүр доктааткан өске немелделерниң болгаш немей төлээр төлевирлерниң кырындан, күш-ажыл төлевириниң (акша шалыңының) иштинче оларга немей Кыдыкы Соңгу чүк районнарында болгаш аңаа деңнээн черлерде ажылдап турар кижилерге район коэффициентизин болгаш немелде хууну санааны кирип турар.

7 чүүл

Тыва Республиканың күрүне эргечагырга органнарының, тус чер бот-башкарылгазының албан-дужаалдыг кижилеринге болгаш бюджетте кирип турар бүдүрүлгелерде, албан черлеринде, организацияларда күрүне чажыды-биле доктаамал үндезинге ажылдап турар хамаатыларга соңиал магадылалдарны акшаландырарын Тыва Республиканың республика бюджединиң болгаш тус чер бюджеттериниң акшаларының күсели-биле а өскелерге – оларның күрүне чажыды болуп турар медээлерин ажыглаары-биле холбашкан кол ажыл-чорудулгазындан алган акшаларының күсели-биле боттандырар.

8 чүүл

Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнден эгелеп күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. ООРЖАК.

Кызыл хоорай
№ 1058 УХ-I
2004 чылдың декабрь 29.

«Ажыл-чорудулганың чамдык хевирлеринге онаагаң орулгага чаңгыс аай үндүрүг дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер киирер дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2004 чылдың декабрь 22-де хүлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2004 чылдың декабрь 29-та үүлдүг деп көрген

1 чүүл. «Ажыл-чорудулганың чамдык хевирлеринге онаагаң орулгага чаңгыс аай үндүрүг дугайында» 2002 чылдың ноябрь 27-де үнген №71 УХ-1 («Тувинская правда», 2002, ноябрь 30; 2003, март 20) Тыва Республиканың Хоойлузунга дараазында өскерилгелерни киирер:

1) 1 чүүлде:

а) 2. болгаш 3 дугаар пунктуларда «садып турар черден үндүрүгнүң (сайгарлыкчы ажыл-чорудулгазының иштинге чаңгыс аай үндүрүг онаарын боттандырып турар организацияларга хамаарыштыр) деп сөстерни ап кааптар;

б) 5-ки пунктуда:

бирги абзацта «ниити» деп сөстү «өске» деп сөс-биле солуур;

ийиги абзацта «үндүрүг онаарының ниити чуруму-биле» деп сөстерни «Россия Федерациязының Үндүрүг кодекизи-биле көрдүнген, үндүрүг онаарының өске-даа чурумнары-биле» деп сөстер-биле солуур.

2) 2-ги чүүлге:

а) 6 дугаар абзацта «өске-даа онзагай чүүлдери» деп сөстерни «,чырык болгаш электроннуг табло медээ-дыңнадыышкын шөлүнүң ниити хемчээли, парлалга болгаш (азы) полиграфтыг даштыкы рекламаның медээ-дыңнадыышкын шөлүнүң ниити хемчээли болгаш онзагай чүүлдери» деп сөстер-биле солуур;

б) сески абзацта «туда санажылга дээш» деп сөстерниң мурнунга «, база ол ышкаш төлевир карталарын ажыглааныбиле» деп сөстер-биле солуур; «акцизтиг минералдыг чиг эт» деп сөстерни ап кааптар;

в) дараазында уткалыг абзацтарны немей киирер:

«транспорт чепсек-херексели – оруктарга пассажирлер сөөртүрүнге болгаш чүүктерни ыңай-бээр дажыглаарынга көрдүнген автотранспорт чепсек-херексели (шупту хевириниң автобустары, чиик болгаш чүүк машиналары). Транспорт чепсек-херекселдеринге прицептер чартык прицептер болгаш прицеп-роспускулар транспорт чепсек-херекселинге хамаарышпас;

«төлевирлиг машина тургузар черлер – автотранспорт чепсек-херекселин шыгжап кадагалаарының талазы-биле төлевирлиг ачы-дуза чедиреринге ажыглаттынып турар (ажык болгаш дуглаглыг шөлдер) шөлдер;

парлалга болгаш (азы) полиграфтыг даштыкы рекламаның медээ-дыңнадыышкын шөлү - чуруп көргүстүнген дүрзүнүң шөлү;

чырык болгаш электроннуг даштыкы рекламаның табло медээ-дыңнадыышкын шөлү - чырык үндүрүп турар үүлдүң кырының шөлү;

даштыкы рекламаны таарыштыр киирип тургузары болгаш (азы) нептередип тарадыры - организацияларның азы хуу сайгарлыкчыларның ажыл-чорудулгазын херег-лекчилерге чедиреринiң талазы-биле рекламаларны, рекламалыг медээ-дыңнадыгларны даштыкы рекламаларны (калбак щиттерни, стендилерни, плакаттарны, чырык болгаш электроннуг таблоларны болгаш өске-даа техниктиг чепсек-херекселдерни) тодаргай эвес бөлүк кижилерге болгаш караа-биле көрүп тургаш хүлээп алыр кылдыр санаттынган арга-биле чедирери.»;

3) 3-кү үүлге дараазында уткалыг 4^1 болгаш 7 дугаар иштики пунктуларны немей киирер:

«4^1) төлевирлиг машина тургузар черлерге автотранспорт чепсек-херекселдерин кадагалап карактаары-биле ачы-дузаны чедирери;

7) даштыкы рекламаны таарыштыр киирип тургузары болгаш тарадып-нептередири.»;

4) 4-кү үүлге:

2-ги пунктунуң таблицазын дараазында эдилгелер-биле бижиир:

Сайгарлыкчы ажыл-чорудулганың хевири	Физиктиг көргүзүглер	Айда бааза-лыг орулга (рубль)
Амыдыралга ачы-дузалар чедирери	Хуу сайгарлыкчыларны киириштир ажылдакчыларның саны	7500
Ветеринария ачы-дузаларын чедирери	Хуу сайгарлыкчыларны киириштир ажылдакчыларның саны	7500
Автотранспорт чепсек-херекселин септээриниң, техниктиг ажаалдахайгааралының база аштап-чуурунуң талазы-биле ачы-дуза чедирери	Хуу сайгарлыкчыларны киириштир ажылдакчыларның саны	12000
Автотранспорт чепсек-херекселин төлевирлиг шөлдерге кадагалапкамгалаарының талазы-биле ачы-дуза чедирилгези	Шөлдүң ниити хемчээли (дөрбелчин метр-биле)	50
Садыглаар залдарлыг доктаамал турум садыг четкизиниң объектилерин боттандырып турар үүрмектеп садар бараанарны садары	Садыглаар залдың шөлү (дөрбелчин метр-биле)	1800
Доктаамал турум садыг четкизиниң объектилерин дамчыштыр садыглаар зал чок улустуң бараанарын үүрмектеп садарын боттандырары база доктаамал турум садыг четкизиниң объектилерин дамчыштыр бараанарны үүрмектеп садарын боттандырары	Садыглаар чер (туруш)	9000
Хөй-ниити чемненилгези	Келген улусту хүлээп ап чемгерер залдың шөлү (дөрбелчин метр-биле)	1000
Автотранспорт ачы-дузазын чедирери	Пассажирлер болгаш чүүк сөөртүрүнге ажыглаттынып турар транспорт чепсек-херекселиниң ниити шөлү	6000
(Акцизтиг, эмнер, үнелиг аар өртектиг даштардан кылган, боо-чепсек болгаш ооң октарындан, алгы-кештен кылган болгаш амыдыралга ажыглаар нарын техниктиг бараанардан аңгыда тарадыр (ыңай-бээр сөөртүп) садар садыглаашкын	Хуу сайгарлыкчыларны киириштир ажылдакчыларның саны	4500
Парлаттынган болгаш полиграфтыг даштыкы рекламаны киирип тургузары болгаш нептередип тарадыры	Медээ-дыңнадыг, парлаан болгаш полиграфтыг даштыкы рекламаның ниити шөлү	3000
Чырык болгаш электроннуг таблоларны ажыглап тургаш, даштыкы рекламаны киирип тургузары болгаш нептередип тарадыры	Чырык болгаш электроннуг таблоларны ажыглаар даштыкы рекламаның ниити шөлү	4000

5) 8-ки үүлдү дараазында эдилге-биле бижиир:

«8 чүүл. Чаңгыс аай үндүрүгнүң түңүн киир санаары

Чаңгыс аай үндүрүгнүң түңү Россия Федерациязының бюджет хоойлужудулгазы-биле дүүштүр оларны бүгү хевирниң бюджеттеринче болгаш күрүненiң бюджеттен дашкаар фондуларының бюджеттеринче таарыштыр тургузарыбиле федералдыг казначейство органнарының агар саннарынче киир санаттынар.»;

6) №1 капсырылгада:

а) 1дугаар пунктунуң 10-гу абзазында болгаш 3-кү пунктунуң 6-гы абзазында «ортумаа-биле» деп сөстү «эң улуг» деп сөс-биле солуур»;

б) 2 дугаар пунктуну дараазында уткалыг чедиги абзац-биле немээр:

«Муниципалдыг районнарның (кожууннарның) административтиг төптеринден аңгыда көдээ черлерге өнчүнүң бүгү хевиринден болгаш сайгарып турар продукцияның ассортиментизинден хамаарылга чокка үүрмектеп садар садыглаашкынга – 0,1»;

в) дараазында уткалыг 6^1 пунктуну немээр:

«6^1. Төлевирлиг машина тургузар черлерге автотранспорт чепсек-херекселдерин кадагалап-карактаары-биле ачы-дузаны чедирилгезин кылып турда:

ажык шөлдерге – 0,5;

дуглаглыг (муңгаш) шөлдерге – 0,7»;

г) дараазында уткалыг 6^2 пунктуну немээр:

«6^2. Рекламаларны таарыштыр тургузары болгаш тарадып-нептередири:

парлаан болгаш (азы) полиграфтыг даштыкы рекламаларны таарыштыр тургузары болгаш тарадып-нептередири – 0,2;

чырык болгаш электроннуг таблоларны ажыглаар даштыкы рекламаларны таарыштыр тургузары болгаш тарадып-нептередири – 0,2.».

2 чүүл

Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаанының соонда, бир ай эрткенде күштүг болуп эгелээр, ынчалза-даа ажылагыйның чамдык хевирлеринге онаагаң орулгага чаңгыс аай үндүрүг талазы-биле ээлчеглиг үндүрүг үезиниң бир дугаар хүнүнден эрте эвесте.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. ООРЖАК.

Кызыл хоорай
№ 1081 УХ-I
2004 чылдың декабрь 29.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

Тыва Республиканың бюджет хөреңгизиниң күсели-биле акшаландырар профессионал ортумак өөредилге черлеринге өөренирлерни хүлээп алыр хемчээлдерни болгаш структураны тодарадыр чурум дугайында

2004 чылдың ноябрь 24 № 1060 Кызыл хоорай

Россия Федерациязының «Өөредилге дугайында» 1992 чылдың июль 10-да № 3266-1 Хоойлузунуң 42 чүүлүнүң 2 пункузунга дүүштүр Тыва Республиканың Чазааның **доктаадыры болза:**

Тыва Республиканың бюджет хөреңгизиниң күсели-биле акшаландырар профессионал ортумак өөредилге черлеринге өөренирлерни хүлээп алыр хемчээлдерни болгаш структураны тодарадыр дугайында киирген Чурумну бадылаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.ООРЖАК.

Тыва Республиканың Чазааның 2004 чылдың ноябрь 24-те № 1060 доктаалы-биле бадылаан.

Тыва Республиканың бюджет хөреңгизиниң күсели-биле акшаландырар профессионал ортумак өөредилге черлеринге өөренирлерни хүлээп алыр хемчээлдерни болгаш структураны тодарадыр дугайында ЧУРУМ

1.Тыва Республиканың бюджет хөреңгизиниң күсели-биле акшаландырар профессионал ортумак өөредилге черлеринге өөренирлерни хүлээп алыр хемчээлдерни болгаш структураны тодарадыр дугайында хемчээлдерни болгаш структураны (моон ыңай өөредилге черлери дээн) Тыва Республиканың Чазааның чыл санында доктаадыры күрүне даалгазынга (контроль саннарга) дүүштүр тодарадыр.

2.Бирги курстарга хүлээп алырының контроль саннарын Тыва Республиканың күрүнеңиң өөредилгени башкарар органының киирип, үзүп берген хөреңгизинге дүүштүр Тыва Республиканың Чазаа чыл санында бадылаар.

Дараазында курстарга студентилер хүлээп алыры-биле Тыва Республиканың бюджет хөреңгизинден доктааткан чурум езугаар акшаландырар олуттарның санын өөредилге албан чери чогуур чылда бирги курска хүлээп алыр контроль саннарның болгаш мергежилдерге белеткеп өөредири-биле херек кырында өөренип турар студентилерниң санын барымдаалап тодарадыр.

3.Өөредилге албан чери чыл санында мергежилге хүлээп алыр контроль саннарның төлевилелин тускай ортумак өөредилге талазы-биле өөредилге ажылчурудулгазын чорудар эргеге дүүштүр өөренип турарларның тодаргай хемчээлин барымдаалап тодарадыр.

Өөредилге албан чери чонну ажылга хаара тудар күрүнеңиң федералдыг албанының Тыва Республика талазы-биле департаментизи-биле дугурушканын езугаар октябрь 15-тен орай эвесте Тыва Республиканың өөредилгени башкарар күрүне органынга чогуур өөредилге чылында хүлээп алыр контроль саннарның төлевилелин киирер.

4.Тыва Республиканың өөредилгени башкарар күрүне органы (март 1-ден орай эвесте) ажылдап турар өөредилге черлериниң аразынга күрүне чагыын (хүлээп алыр контроль саннарның) талазы-биле күүседир конкурсту (ортумак эртемниг специалистер белеткээр талазы-биле) киирер.

5.Тыва Республиканың өөредилгени башкарар күрүне органы аңаа кирген медээлерге үндезилээш, Тыва Республиканың Чазаанга профессионал ортумак эртемниглерни белеткээр талазы-биле хүлээп алыышкынның контроль саннарын мергежил аайы-биле бадыладыры-биле киирер, аңаа даңзыда кирген мергежилдерге специалистерни белеткээрин айтыр.

6. Документилерни хүлээп алырынга чедир (май 20-ден орай эвесте) өөредилге черииң хүлээп алыр комиссиязы дараазында негелделерни тодараткаш, чарлаар: белеткээр болгаш мергежилдер угланыышкыннарының даңзызы, өөредилге черииң чөпшээрелинге дүүштүр документилер хүлээп алырын чарлаар;

бадылаан контроль саннарга дүүштүр бирги курска хүлээп алыр кижилерниң санын, белеткээр угланыышкыннар болгаш мергежилдер аайы-биле Тыва Республиканың бюджединден акшаландырар дараазында курстарга хүлээп алыр кижилерниң санын айтыр;

тускай сорулга-биле мергежил болгаш угланыышкын аайы-биле Тыва Республиканың бюджединден акшаландырар олуттарның санын;

Тыва Республиканың бюджединден акшаландырар хүлээп алыр черлер организациязын (мергежил азы угланыышкын аайы-биле, мергежилдер бөлүктериниң аайы-биле, факультеттер азы өөредилге албан черлериниң аайы-биле киреринiң шылгалдалары дүгжү бергенде);

керээге үндезилээш, өөренири төлевирлиг черлерге хүлээп алыышкынны организастаары;

өртектиг черлерге өөренирлерге кирген керээзиниң хоолгазы.

Бо медээни өөредилге черииң хүлээп алыр комиссиязы ажылдап турар черге азар.

7.Өөредилге чери Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың хоойлужудулгаларынга дүүштүр даалгаларда (контроль саннарда) айыткан акшаландырыышкындан аңгыда, юридиктиг албан черлери болгаш хууда кижилер акшаландырар хөреңгилерниң күсели-биле өөренир өртек төлээн кижилерни немей хүлээп ап болур. Ынчалза-даа өөредилге албан черинде өөренип турарларның саны өөредилге боттандырар албан черииң чөпшээрелинде айыткан сандан ашпас ужурлуг.

8.Өөредилге албан чери күрүне даалгазынга (контроль саннарга) дүүштүр күрүне эрге-чагыргазының чогуур органнары-биле, тус чер бот-башкарылга органнары-биле дугурушканын езугаар өөренир олуттарны немей үзүп берип болур болгаш ол өөренир черлерге чогуур деңнелдерниң специалистерин белеткээри-биле аңгы конкурсту чарлап болур.

9.Күрүнеңиң профессионал ортумак өөредилге чери тургузукчунуң даалгазындан (контроль саннарындан) ажыр бедик мергежилдиг күш-ажыл ажылдакчыларын (ажылчыннарны болгаш албан-хаакчыларны) белеткээри база эде белеткээри-биле юридиктиг албан черлери болгаш хууда кижилер-биле керээлер чаргаш, өөредилгени организастап болур.

Тыва Республиканың эрге-байдалында турар күрүнеңиң өөредилге черлерин тургузар, эде организастаар болгаш дүжүрер чурум дугайында

2004 чылдың ноябрь 2 №969 Кызыл хоорай

Россия Федерациязының «Өөредилге дугайында» 1992 чылдың июль 10-да № 3266-1 Хоойлузунуң 33 болгаш 34 чүүлдеринге дүүштүр Тыва Республиканың Чазааның **доктаадыры болза:**

1.Тыва Республиканың эрге-байдалында турар күрүнеңиң өөредилге черлерин тургузар, эде организастаар болгаш дүжүрер талазы-биле киирген Чурумну бадылаар.

2.Тыва Республиканың Ниити болгаш профессионал өөредилге яамызы:

— күрүнеге чагырткан өөредилге черлериниң Уставтарын бо доктаалга дүүштүр эде кылырын хандырар;

— бо доктаалга дүүштүр Тыва Республиканың эрге-байдалында турар күрүнеңиң өөредилге черлерин тургузар, эде организастаар болгаш дүжүрер талазы-биле бүрүн эргелерге хамаарышкан Тыва Республиканың 2002 чылдың сентябрь 3-те № 642 доктаалы-биле бадылаан, Тыва Республиканың Ниити болгаш профессионал өөредилге дугайында Дүрүмнү эде кылган дугайында саналды Тыва Республиканың Чазааңга 3 ай хуусаа иштинде киирер.

3.Бо доктаал 2005 чылдың январь 1-ден күштүг бооп эгелээр.

4.Бо доктаалдың күүселдези дээш контроль чорударын Тыва Республиканың Чазак Аппарадының социал политика айтырыгларының талазы-биле эргелелинге дагзыр.

Тыва Республиканың Чазак Даргазының бирги оралакчызы А.БРОКЕРТ.

Тыва Республиканың Чазааның 2004 чылдың ноябрь 2-де № 969 доктаалы-биле бадылаан.

Тыва Республиканың эрге-байдалында турар күрүнеңиң өөредилге черлерин тургузар, эде организастаар болгаш дүжүрер ЧУРУМ

1.Тыва Республиканың эрге-байдалында турар күрүнеңиң чаңгыс аай болгаш оон өске өөредилге черлерин тургузар, эде организастаар болгаш дүжүрер дугайында шиитпирни Тыва Республиканың Чазаа хүлээп алыр.

Айыткан шиитпирлерниң төлевилелдерин Тыва Республиканың Чазааның өөредилгени башкарар күрүне органы белеткээр болгаш өөредилге талазы-биле таарыштырылганы Тыва Республиканың Чазааның өнчү-хөреңгини эргелеп-баштаар күрүне органы-биле, Тыва Республиканың Экономика яамызы-биле, Тыва Республиканың Чазааның Күш-ажыл болгаш социал политика талазы-биле бүрүн эргелиг органы болгаш Тыва Республиканың Саң-хөө яамызы-биле дугуржулгалыг чорудар.

Тыва Республиканың Чазааның күрүнеңиң чаңгыс аай азы оон өске өөредилге черлерин тургузар азы эде организастаар дугайында шиитпириниң төлевилелин ук албан черииң бодунуң сорулгазынга дүгжүп турарын, ажылдакчыларының үстүү санын тургузуп (эде организастап турар албан черииң акша-хөреңгизиниң) байдалын, Тыва Республиканың аңаа көрген хөреңгизиниң хемчээлин барымдаалап тургузар.

2.Күрүнеңиң чаңгыс аай азы оон өске өөредилге черлериниң уставтарын Тыва Республиканың Чазааның өөредилгени башкарар күрүне органы бадылаар, ол орган Тыва Республиканың Чазааның өнчү башкарар күрүне органы болгаш Тыва Республиканың Саң-хөө яамызы-биле дугуржулга езугаар өөредилге талазы-биле ажылды таарыштырар.

3.Тыва Республиканың Чазааның өөредилгени башкарар күрүне органы Тыва Республиканың эрге-байдалында турар күрүнеңиң чаңгыс аай, оон өске өөредилге черлериниң Уставтарынга дараазында чүүлдерни көөр:

— хүлээлгелериниң (ажыл-чорудулгазының долу даңзызы, ажыл-чорудулгазынга орулгалар киирер эрге тывылган таварылгада—ындыг ажыл-чорудулганың долу даңзызы;

— орулгалар бээр ажыл-чорудулгадан алган орулгаларының күсели-биле өөредилге албан черииң садып алганы өнчүнү ажыглаарының чуруму, өөредилге черииндыг медээни Тыва Республиканың өнчү даңзызын чорудуп, боттандырып турар Тыва Республиканың Чазааның өнчү башкарар күрүне органынга киирер хүлээлгелиг.

— өөредилге черинге быжыглаан өнчүнүң хевирин өскертирин азы өөредилге черинге быжыглаан өнчүнү өскээр ажыглаарын,азы күрүнеңиң бюджеттен дашкаар фонд бюджедин соора ажыглаар чорукту хоруур;

— өөредилге черииң федералдыг казначейство органнарынга агар саннар ажыдарын хоруур;

— Тыва Республиканың өнчүзүн өөредилге черинде өнчү ээзиниң шиитпирибиле азы дүжүрген өөредилге черииң өнчү ээзиниң айтыышкыны-биле узуткап болбас;

— Россия Федерациязынга тургускан күрүнеңиң чаңгыс аай өөредилге черлериниң Уставтары чогуур өөредилге черлериниң чайгыс аай негелделери-биле дүүшкен турар.

Оон аңгыда күрүнеңиң оон өске өөредилге черлеринге кайгамчык улуг аргашинээлиг ургларның, өөредилгеге сундулуг ургларның, кадыкшылы четпес ургларның, өөредилгеге оларның эргелерин камгалаар ужурлуг ургларның ниити өөредилге чедип алыр аргаларын хандырар чорудугну чедип алырын мурнады көөр.

4.Тыва Республиканың эрге-байдалында турар күрүнеңиң чайгыс аай болгаш оон өске өөредилге черлери ведомство аайыбиле Тыва Республиканың Чазааның өөредилге башкарар күрүне органынга чагыртыр.

Тыва Республиканың иштики херектер органнарының ажылдакчыларының ургларынга өнчүнүң хевирлери хамаарылга чокка ниити болгаш школа назыны четпээн уруглар албан черлеринге өөренир база чайгы кадыкшылга лагерьлеринге дыштаныр черлерни бээр Чурум дугайында

2004 чылдың ноябрь 30 № 1070 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның **доктаадыры болза:**

1.Тыва Республиканың иштики херектер органнарының ажылдакчыларының ургларынга өнчүнүң хевирлери хамаарылга чокка ниити болгаш школа назыны четпээн уруглар албан черлеринге өөренир база чайгы кадыкшылга лагерьлеринге дыштаныр черлерни бээр дугайында киирген Чурумну бадылаар.

2.Бо доктаалдың күүселдези дээш контроль чорударын Тыва Республиканың Иштики херектер яамызынга дагзыр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.ООРЖАК.

Тыва Республиканың Чазааның 2004 чылдың декабрь 30-де № 1070 доктаалы-биле бадылаан

Тыва Республиканың иштики херектер органнарының ажылдакчыларының ургларынга өнчүнүң хевирлери хамаарылга чокка ниити болгаш школа назыны четпээн уруглар албан черлеринге өөренир база чайгы кадыкшылга лагерьлеринге дыштаныр черлерни бээр дугайында ЧУРУМ

1.Тыва Республиканың иштики херектер органнарының ажылдакчыларының ургларынга өнчүнүң хевирлери хамаарылга чокка ниити болгаш школа назыны четпээн уруглар албан черлеринге өөренир база чайгы кадыкшылга лагерьлеринге дыштаныр черлерни бээр дугайында бо Чурумну (моон ыңай Чурум дээн) Россия Федерациязының 1991 чылдың апрель 18-те № 1026-1 Хоойлузунуң 31 чүүлүнүң 2 кезээнге үндезилеп ажылдап кылган. Бо Чурумну езугаар Тыва Республиканың иштики херектер органнарының ажылдакчыларының ургларының оларның өг-бүлелериниң турар черлериниң аайы-биле ниити болгаш школа назыны четпээн уруглар албан черлеринге өнчүнүң хевирлери хамаанчокка бирги эзелчегде өөренир болгаш дыштаныр эргелиг.

2.Тыва Республиканың иштики херектер органнарының ажылдакчызынга ооң ургларын (ооң азыралында турар кижилерни) ургларның школа назыны четпээн күрүне болгаш муниципалдыг албан черлеринге тургузары-биле Россия Федерациязының иштики херектер сайыдының тодаратканы чурумга болгаш хемчээлдерге пособиени төлээр. Айыткан пособиелерни төлээр чарыгдалдарны милицияның чогуур салбырын акшаландырар бюджет күсели-биле боттандырар.

3.Тыва Республиканың иштики херектер органнарының ажылдакчыларының ургларының өөренир школа-интернаттарга, школа назыны четпээн уруглар турар черлерни күүсекчи эрге-чагырганың чогуур органнары, тус чер бот-башкарылга органнары болгаш милиция ажылдакчыларының чурттап турар черлериниң аайы-биле организациялар оларга билдириишкин киирген хүнден үш айдан орай эвес үеде бээр.

4.Школа назыны четпээн уруглар албан черлеринге эмчи түннелинге үндезилээн, Россия Федерациязының Чазаа бадылаар, школа назыны четпээн уруглар албан черииң дугайында чаңгыс аай Дүрүмде доктааткан назылыг ургларны хүлээп алыр.

5.Школа назыны четпээн, кадыының байдалы четпес ургларны психология-медицина-педагогика консультацияларының түннели барда хүлээп алыр.

6.Школа назыны четпээн ургларның өөредилге черлеринге дараазында документилер барда хүлээп алыр: өөредилге килдизиниң путевка-чөпшээрели, уруг өзүлдезиниң төөгүзүнден ушта бижидилге, халдавырлыг аарыг чогунуң дугайында шынзылга.

7.Школа назыны четпээн ургларның өөредилге албан черинге ооң иштинде түр

када турар бөлүкке киреринiң база эмнелге-профилактика албан черинге баарының мурнунда уруглар амгы күштүг норма документилеринге дүүштүр профилактика көрүлдезин эртер. Уругну школа назыны четпээн уруглар албан черинге киирерде эмчилер ада-иелерден уругнуң өзүлдезиниң болгаш чаңының онзагай байдалдарының дугайында немелде медээлерни ыяап-ла чыыр, ол ышкаш уругнуң кадыының, күш-дамыр, нерв-психологтуг өзүлдезиниң дугайында айтырыгларны медицина картазынга киргеш, бөлүктүң кижизидикчилеринге дыңнаткан турар. Эмчи кижи уругнуң турган үезинге хайгаарал кылгаш, хүн чурумунуң, аштанып-чемненириниң, кадыкшыл хемчеглериниң талазы-биле кижи бүрүзүнге хамаарыштыр сүмезин кадар. Уругну бир албан черинден өске черже шилчидер апарза, эмчи азы участоктуң педиатр эмчизи уругнуң медицина картазындан ушта бижидилгени кылгаш, дамчыдып бээр.

8.Тыва Республиканың иштики херектер органнарының ажылдакчыларының уругларының ниити өөредилге албан черлеринге турар черлерин оларның өг-бүлелериниң чурттап турар черлериниң аайы-биле бээр.

9.Тыва Республиканың иштики херектер органнарының ажылдакчыларының уругларынга чайгы кадыкшылга лагерьлеринге баар путевкаларын Тыва Республиканың Иштики херектер яамызының болгаш өнчү хевири хамаарылга чокка, чайгы кадыкшылга лагери турар бүдүрүлгелерниң, организацияларның болгаш албан черлериниң аразында чарган керээге үндезилеп бээр.

Пенсионерлер болгаш инвалидтер апарган, политиктиг репрессияларга качыгдаан, агарткан кижилерге, тылдың ажыл-ишчилеринге болгаш күш-ажылдың хоочуннарынга ай санында акша төлевирлерин боттандырар Чурумунуң болгаш хемчээлдериниң дугайында

2004 чылдың декабрь 28 № 1201 Кызыл хоорай

Россия Федерациязының 2004 чылдың август 22-де № 122 Федералдыг Хоойлузунуң 6, 44 чүүлдерин, «Күш-ажылдың хоочуннарын болгаш 1941 чылдың июнь 22-ден 1945 чылдың май айга чедир үеде тылга ажылдааннарны, ССРЭ-ниң түр эжелеттирген девискээрлеринге ажылдаан үезин киириштирбейн,Ада-чурттуң Улуг дайынының үезинде эрес-маадырлыг ажылы дээш ССРЭ-ниң орден-медальдары-биле шаңнатканнарны социал деткиир хемчеглер дугайында», «Политиктиг репрессияларга качыгдааннарны агартыр дугайында» Тыва Республиканың Хоойлуларын күүседирибиле Тыва Республиканың Чазааның **доктаадыры болза:**

1.Пенсионерлер болгаш инвалидтер апарган күш-ажыл хоочуннарынга, тылдың ажыл-ишчилеринге, политиктиг репрессияларга качыгдааннарга чаңгыс аай акша төлевирлериниң хемчээлдерин бадылаар.

1.1.Күш-ажылдың хоочуннарынга айда 402 рубль, ону социал деткимчениң дараазында хемчеглеринге ажыглаар: диштерни халас кылдырарынга болгаш салдырарынга (үнелиг металлдар болгаш металл-керамика өртээ төлээр чарыгдалдардан аңгыда), республика иштинге пассажир транспортунга халас чоруурунга, хоорайның пассажир транспортунга (таксиден аңгыда) халас чоруурунга, телефон болгаш радио өртээ төлээриниң 50 хуу чиигелдезинге, чуртталга-коммунал ачы-дузазы төлээр 50 хуу чиигелдеге, хөмүр-даш одаар кижилерниң 50 хуу чиигелдезинге, сезоннуг өртек езугаар хоорай кыдыының суг транспортунга 50 хуу чиигелдеге.

1.2.Тылдың ажыл-ишчилери—айда 479 рубль, дараазында социал хемчеглерни деткиир: диштерни халас кылдырары болгаш салдырары(үнелиг металлдардан болгаш металл-керамика өртээнге чарыгдалдардан аңгыда), эм хандырылгазының 50 хуу чиигелдезинге, республика иштинге болгаш хоорай транспортунга халас чоруур, сезоннуг өртек езугаар хоорай кыдыының суг транспорту-биле аргыжарынга 50 хуу чиигелделиг.

1.3.Агарткан хамаатылар—айда 491 рубль, дараазында социал хемчеглерни деткиир: диштерни халас кылдырар болгаш салдырар(үнелиг металлдар болгаш металл-керамика өртээнге чарыгдалдардан аңгыда), эм хандырылгазының өртээ 50 хуу чиигелделиг, чылда бир катап суг, агаар азы хоорайлар аразының автотранспорту-биле аргыжарының 50 хуузун төлээр, хоорайның автотранспортунга (таксиден аңгыда) халас чоруур, коммунал ачы-дузазының 50 хуузун төлээр, одаар хөмүр-даштың 50 хуузун төлээр, аъш-чем, үлетпүр бараанарынга чиигелделиг.

1.4.политиктиг репрессияларга качыгдааннар — айда 441 рубль, дараазында чиигелделерлиг: эм өртээниң 50 хуузун төлээр, хоорайның пассажир транспортунга (таксиден аңгыда) халас чоруур, чуртталга-коммунал ачы-дузазының 50 хуузун, бажың өртээниң 50 хуузун, хөмүр-даш өртээниң 50 хуузун төлээр.

1.5.Репрессияга таварышканнарның өг-бүле кежигүннери. Оларның-биле кады чурттап турар кижилер айда 195 рубль, чуртталга-коммунал ачы-дузазының 50 хуузун төлээр.

2.Пенсионерлер болгаш инвалидтер апарган күш-ажыл хоочуннарының, тылдың ажыл-ишчилериниң, политиктиг репрессияларга качыгдааннарның болгаш агартканнарның ай санында алыр акша төлевирин боттандырар чурумну бадылаар (кошкан).

3.Күш-ажылдың хоочуннарынга, тылдың ажыл-ишчилеринге, агарткан болгаш политиктиг репрессияларга качыгдааннарга ай санында акша төлээрин база чедирип бээрин (пенсионерлерге, инвалидтерге) Тыва Республиканың Кызыл, Ак-Довурак хоорайларының болгаш кожууннарның чоннуң социал камгалал органнары боттандырар.

4.Тыва Республиканың Саң-хөө яамызы ай санында акша төлевирлерин тус чер ботбашкарылга органнарын дамчыштыр чогуур үезинде акшаландырар болгаш организастаар.

5.Тыва Республиканың Күш-ажыл болгаш социал политика яамызы ай санында акша төлевирлерин боттандырар талазы-биле организас-методиктиг тайылбыр ажылдарын чорудар.

6.Бо доктаалды «Шын», «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

7.Бо доктаалдың күүселдези дээш контроль чорударын Тыва Республиканың Чазак Аппарадының социал политика айтырыгларының талазы-биле эргелелинге дагзыр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.ООРЖАК.

Тыва Республиканың Чазааның 2004 чылдың декабрь 28-те № 1201 доктаалы-биле бадылаан

Пенсионерлер азы инвалидтер апарган, күш-ажылдың хоочуннарынга, тылдың ажыл-ишчилеринге, политиктиг репрессияларга качыгдаан болгаш агарткан кижилерге ай санында акша төлевирлерин боттандырарының ЧУРУМУ

Бо Чурум болза пенсионерлер азы инвалидтер апарган, күш-ажыл хоочуннарынга, тылдың ажыл-ишчилеринге, политиктиг репрессияларга качыгдаан болгаш агарткан кижилерге ай санында акша төлевирлерин таарыштырар болгаш Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың хоойлужудулгаларынга дүүштүр ай санында акша төлевирлерин доктаадырынга эргежок чугула документилерниң даңзызын тодарадып турар.

1.Ниити чүүлдер

1.Ай санында акша төлевирин «Күш-ажыл хоочуннарын болгаш тылга 1941 чылдың июнь 22-ден 1945 чылдың май айга чедир үеде алды ай ажылдаан кижилерни, ССРЭ-ниң түр эжелеттирген девискээрлеринге ажылдаанын санавайн, ол ышкаш Ада-чурттуң Улуг дайынының үезинде эрес-маадырлыг ажылы дээш ССРЭ-ниң орденнери болгаш медальдары-биле шаңнаткан кижилерни социал деткиир хемчеглер дугайында», «Политиктиг репрессияларга качыгдааннарны агартыр дугайында» Тыва Республиканың Хоойлуларынга дүүштүр доктаадыр.

2.Республика бюджединден акшаландырар, ай санында акша төлевирлери алыр эргелиг кижилер болза: күш-ажылдың хоочуннары, тылдың ажыл-ишчилери, политиктиг репрессияларга качыгдааннар болгаш агартканнар, олар пенсионерлер азы инвалидтер болур ужурлуг.

3.Бо Чурум болза Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың хоойлужудулгаларынга дүүштүр ай санында акша төлевири алыр эргелиг Тыва Республиканың чурттакчыларынга хамааржыр.

4.Тыва Республикадан дашкаар черлерже доктаамал чурттаары-биле чоруур деп турар (чорупкан) хамаатыларга ай санында акша төлевирин санавас болгаш төлевес.

5.Элээн каш үндезиннер-биле ай санында акша төлевирлери алыр эргелиг хамаатыларга Федералдыг хоойлуда айытканын езугаар ай санында акша төлевирин чаңгыс хемчээлге—эң улуг хемчээлинге доктаадыр.

6.Ай санында акша төлевирлерин Кызыл, Ак-Довурак хоорайларның болгаш кожуунарның социал дузаламчы органнары доктаадыр болгаш төлээр.

II.Ай санында акша төлевирин айтырар чуруму болгаш доктаадыры

7.Хамаатылар ай санында акша төлевирин доктаадыр дугайында билдириишкинни чурттап турар черлериниң аайы-биле социал камгалал органнарынга киирер.

8.Хосталгазын казыттырып шиттирген хамаатылар ай санында акша төлевирин кылдыртыры-биле херек эрттирип турары албан черииң турары социал камгалал органынга билдириишкин киргеш, херек эрттирип турары албан черииң администрациязын дамчыштыр кылдыртыр.

9.Билдириишкиннерни чоннуң социал камгалал органының билдириишкиннер болгаш шиитпирлер бүрүткээр тускай дептеринге бүрүткээр.Билдириишкиннерни болгаш эргежок чугула документилерни хүлээп алган хүнүң, барымдаазын бадыткап, социал камгалал органы билдириишкин ээзинге хол үжүү-бадыткал бижикти бээр.

10.Социал камгалал органнары ай санында алыр акша төлевирин эргежок чугула документилерни киирген хүнден эгелеп кылып бээр, оон мурнай кылып болбас.

Ай санында акша төлевирин хамаатының ук категорияга хамааржып турар хуусаазының дургузунда Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың хоойлужудулгаларынга дүүштүр доктаадыр.

11.Ай санында алыр акша төлевиринге индексацияны Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың хоойлужудулгаларында тодараткан чурумну база хуусааларны езугаар чорудар.

12.Ай санында акша төлевириниң дугайында кирген билдириишкинни чоннуң социал камгалал органы билдириишкинни, эргежок чугула документилерни алган хүнден он хонуктан орай эвесте көрүп, шиитпирлээр.

Чоннуң социал камгалал органы ай санында акша төлевирин доктаадып бээрибиле билдириишкин киирген кижилерге ону чугаалажып көрген түннелдериниң дугайында Тыва Республиканың Чазааның доктаалында айыткан чогуур шиитпирни үндүрер.

Хамаатының билдириишкинин хандырарындан ойталаан таварылгада, социал камгалал органы чогуур шиитпирни үндүрген соонда беш хонуктан орай эвесте ол дугайын билдириишкин ээзинге дыңнадыр болгаш ойталаан чылдагаанын, каяа хомудап болурун айтыр болгаш киирген бүгү документилерни ээзинге эгидер.

13.Ай санында акша төлевири алырыбиле билдириишкин киирген хамааты чоннуң социал камгалал органының үндүрген шиитпири (айтыышкыны-биле) чөпшээрешпес болза, ук шиитпирни чоннуң социал камгалалының үстүнде турар органынга киирип болур. Ол орган айтырыгны үзе шиитпирлээр, чогуур девискээр органы ыяап-ла күүседир.

Чоннуң социал камгалалының девискээр азы ооң үстүнде турар органының шиитпирин (айтыышкынын) хамааты кижи судка хомудап болур.

14.Ай санында акша төлевирин тургузарда алыкчы бүрүзүнге комплект документилерниң төлевир херээн тургузар, аңаа үндезилээш, хамаатыга ай санында акша төлевирин тургузар.

Ай санында акша төлевирин тургузарынга эргежок чугула документилерниң даңзызын бо Чурумнуң капсырылгазында киирген.

15.Кижи бүрүзү ай санында алыры-биле кылган төлевир херээн ай санында акша төлевир алыр чер аайы-биле чоннуң социал камгалал органынга шыгжаар.

16.Хамааты кижи Тыва Республикадан дашкаар черге чурттаар апарза, ооң төлевир херээн чурттап баар черинче чорудар.

17.Төлевир херээн чидирген таварылгада чоннуң социал камгалал органы ук херекти катап тургузар хемчеглерни алыр.

III.Ай санында акша төлевирин санаарының болгаш чедирип бээрин организастаарының чуруму

18.Чоннуң социал камгалал органы ай санында алыр акша төлевирин санаарда, ол төлевирни алыр кижи бүрүзүнге агар саннарны ажыдар.

19.Ай санында алыр акша төлевирин ону алыр кижиниң агар санының чогуур кеззэнге айтыр.

Агар санны акша төлевирин алыр кижиниң адынга ажыдар.

Ай санында акша төлевирин алыр кижи угааны четпес болза, ооң хоойлу езугаар төлээзиниң дугайында медээни агар санга айтыр.

20.Ай санында алыр акша төлевирин санаарда, агар санга чоннуң социал камгалал органының киирген бүгү документилерин барымдаалап, демдеглел кылыр.

21.Ай санында акша төлевирлерин соксадыр, узадыр, катап тургузар апарза, Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың хоойлужудулгаларында көрген чурумну барымдаалаар.

22.Ай санында акша төлевирин соксадыр барымдаалар:

1)Ай санында акша төлевири алыр хамааты өлген таварылгада, а ол ышкаш айның, ооң дараазында айларның дургузунда ол кижи өлген азы читкен деп медээ барда, азы ону өлген деп чарлаан шиитпир күштүг бооп эгелээнде, азы ону кайда-даа чок деп хүлээп көрген шиитпир барда;

2)хамааты кижиниң айда акша төлевири алыр эргезин айның, ооң дараазында айның 1-ниң соонда ышкынган таварылгада.

23.Ай санында алыр акша төлевирин ону алыр кижи чогуур үезинде албаан болза, ону алыры-биле дилег кылган хүнден үш чылдан ашпас хемчээлге төлээр.

Бир эвес ай санында акша төлевирин ол төлевирни кылыр органның буруузу-биле чогуур үезинде төлевээн болза хуусаа чокка, долу төлээр.

24.Кандыг-бир чылдагааннар ужурунда чурттап чораан үезинде ай санында алыр акшазын ап четтикпээн кижилер тыптып келзе, ону Россия Федерациязының хоойлужудулгазында доктаатканын езугаар ол кижиниң салгакчызынга дамчыдып бээр.

25.Ай санында акша төлевирин эрткен айныы-биле төлээр.

26.Ай санында акша төлевирин алыкчыга чедирип бээрин тус чер бот-башкарылга органы харыылаар.

27.Хамааты кижи, чогуур албан черииң ажылдакчызы болур болза ооң айда алыр акша төлевирин албан черииң агар санынче шилчидип болур.

Хосталгазын казыттырып шиттирген хамаатының айда алыр акша төлевирин шиттирген кижиниң айда алыр агар санынче, Россия Федерациязының Кеземче-чорудулга кодекизиниң 107 үүлүнде айыткан негелделерге дүүштүр шилчидер (Россия Федерациязының 1997 чылда, № 2 хоойлужудулга чыындызының 198 арнында айыткан)

* * *

Ай санында алыр акша төлевирин тургузарынга эргежок чугула документилерниң даңзызы

1.Хол-биле бижээн билдириишкин

2.Социал деткимче көргүзер эрге дугайында чоннуң социал камгалал органының бергени шынзылгазы.

3.Паспорт.

4.Чурттаар черинге бүрүткеткен дугайында шынзылга.

Тыва Республиканың бюджет адырының организацияларының ажылдакчыларының ажыл төлевириниң тариф системазының дугайында

Кызыл, 2004 чылдың декабрь 22, №1165

"Россия Федерациязының хоойлужудулга (төлээлекчи) болгаш күүсекчи эргечагырга органнарын организастаарының ниити принциптериниң дугайында" Федералдыг хоойлуга өскерилгелер болгаш немелделер киирер дугайында" база "Россия Федерациязында тус чер бот-башкарылгазын организастаарының ниити принциптериниң дугайында" федералдыг хоойлуларны хүлээп алганы-биле холбаштыр Россия Федерациязының чамдык күжүн чидирген хоойлужудулга актыларын хүлээп көөр болгаш Россия Федерациязының хоойлужудулга актыларынга өскерилгелер киирер дугайында" 2004 чылдың август 22-де хүлээп алган №122-ФЗ Россия Федерациязының Хоойлузунга,"2004 чылдың август 22-де хүлээп алган №122-ФЗ Федералдыг Хоойлуну боттандырар талазы-биле хемчеглер дугайында" Тыва Республиканың Чазааның 2004 чылдың сентябрь 30-де хүлээп алган доктаалын күүседир сорулга-биле Тыва Республиканың Чазааның **доктаадыры болза**:

1. Бюджет адырының организацияларының ажылдакчыларының ажыл төлевириниң талазы-биле чаңгыс аай тариф четкизиниң тариф коэффициентилерин болгаш тариф шалыңын мында кошкан капсырылга езугаар 2005 чылдың январь 1-ден эгелеп доктаадыр.

2. Тыва Республиканың Саң-хөө яамызы Тыва Республиканың республика бюджединден акшаландырып турар организацияларның тариф шалыңының өскерилгенибиле холбаштыр орта чарыгдаар саң-хөө үндезиннерин тодарадыр.

3. "Тыва Республиканың бюджет адырының организацияларының ажылдакчыларының ажыл төлевириниң талазы-биле чаңгыс аай тариф четкизиниң тариф шалыңын өскертир дугайында" Тыва Республиканың Чазааның 2003 чылдың декабрь 9-та хүлээп алган доктаалын күш чок деп санаар.

3. Доктаалдың күүселдезин хынаарын Тыва Республиканың Чазак Аппарадының социал политика айтырыгларының талазыбиле эргелелинге дагзыр.

4. Бо доктаалды "Шын" болгаш "Тувинская правда" солуннарга парлаар.

5. Доктаалды 2005 чылдың январь 1-ден эгелеп амыдыралга боттандырар.

Тыва Республиканың Чазааның 2004 чылдың декабрь 22-де №1165 доктаалынга капсырылга

Бюджет адырының организацияларының ажылдакчыларының ажыл төлевириниң талазы-биле чаңгыс аай четкизиниң тариф коэффициентилери

Ажыл төлевириниң разрядтары	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
Тариф коэффициентилери	1,00	1,12	1,23	1,37	1,52	1,67	1,84	2,02	2,22	2,44	2,66	2,88	3,11	3,4	3,60	3,87	4,16	4,48

Бюджет адырының организацияларының ажылдакчыларының ажыл төлевириниң талазы-биле чаңгыс аай четкизиниң тариф шалыңнары

Ажыл төлевириниң разрядтары	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
Шалыңы (руб)	720	806	886	986	1094	1202	1325	1454	1598	1757	1915	2074	2239	2405	2592	2786	2995	3226

Тыва Республиканың республика бюджединден акшаландырып турар организацияларның ажылдакчыларынга ажылдың ээлчег аргазы дээш немелдени төлеп бээриниң хемчээлиниң болгаш чурумунуң дугайында

2004 чылдың декабрь 17, № 1138, Кызыл хоорай

Ээлчег аргазы-биле ажылдап турар кижилерге магадылалдарны болгаш компенсацияларны тыпсырын хандырар сорулга-биле Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың республика бюджединден акшаландырып турар организацияларның ажылдакчыларынга ажылдың ээлчег аргазы дээш немелдени төлеп бээриниң саналдап киирип турары хемчээлди болгаш чурумун 2005 чылдың январь 1-ден эгелеп доктаадыр.

2. Тыва Республиканың Күш-ажыл болгаш социал политика яамызы бо доктаалды канчаар ажыглаарын тайылбырлаар.

3. Муниципалдыг тургузугларның бюд-

Тыва Республиканың күрүне албан черлериниң ажылдакчыларынга болгаш күрүнеиң хамааты албан-хаакчыларынга чурттаар оран-сава бээр чурум дугайында

Кызыл хоорай, 2004 чылдың октябрь 12, № 897

Тыва Республиканың күрүне албан черлериниң ажылдакчыларынга болгаш күрүнеиң хамааты албан-хаакчыларынга чурттаар оран-сава бээрин чурумчудар сорулга-биле Тыва Республиканың Чазааның **ДОКТААТКАНЫ болза**:

Тыва Республиканың күрүне албан черлериниң ажылдакчыларынга болгаш күрүнеиң хамааты албан-хаакчыларынга чурттаар оран-сава бээр чурум дугайында ДҮРҮМНҮ бадылаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.Д. ООРЖАК.

Тыва Республиканың Чазааның 2004 чылдың октябрь 12-де 897 дугаарлыг доктаалы езугаар бадылаан

Тыва Республиканың күрүне албан черлериниң ажылдакчыларынга болгаш күрүнеиң хамааты албан-хаакчыларынга чурттаар оран-сава бээр чурум дугайында ДҮРҮМ

1. Бо дүрүмде Тыва Республиканың күрүне албанында күрүне эрге-дужаалдарының чизезинде көрдүнген эрге-дужаалдарда ажылдап турар күрүне ажылдакчыларга, күрүнеиң албан черлериниң ажылдакчыларынга (дараазында – күрүне ажылдакчылары) чурттаар оран-сава бээриниң чурумун болгаш ооң негелделерин доктааткан.

2. Күрүне ажылдакчыларынга Тыва Республиканың күрүнеиң хууда өнчүзүнүң чуртталга фондузунда чурттаар оран-саваларны ук Дүрүмге болгаш Тыва Республиканың хоойлуларынга дүүштүр бээр.

3. Күрүне ажылдакчызынга чурттаар оран-саваны дараазында таварылгаларда берип болур:

1) Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың хоойлуларында социал шөл нормаларынга дүүштүр чурттаар оран-саваны немелде чуртталга шөлүн барымдаалааш бээр дугайында дугуржулга езугаар. Бир эвес хоойлу езугаар чуртталга шөлүн эзлээр эрге өг-бүленiң чаңгыс эвес кежигүнүнде бар болза, чурттаар оран-саваны берип турда, кижи бүрүзүнүң тускай доктааткан немелде чуртталга шөлүн эзлээр эргезин кичээнгейге алыр;

2) Күрүне ажыл-албанын күүседир хуусаа иштинде чурттаар оран-саваны арендага алырының дугайында дугуржулга езугаар. Аренданың чурумун, хуусаазын болгаш негелделерин аренда дугуржулгазынга тодарадыр;

3) Чурттаар оран-саваны садар дугайында дугуржулга езугаар. Ооң иштинде үзүктеп төлээри азы бир кезиин төлээри дээн чижектиг болгаш өске-даа негелделер база кирер. Чурттаар оран-саваны садарының дугайында шиитпирни хүлээп ап тура, комиссия дугуржулганың долдурулгазын, ол ышкаш үндүрүг чарыгдалдарын төлээр таланы тодарадыр; берип турар чурттаар оран-саванының өртек-үнезин тодарадырда, комиссия бүгү-ле боттуг барымдааларны кичээнгейге алыр, эдилгелиг коэффициентилерни киирер эргелиг;

4) Чурттаар оран-саваны орнажыр дугайында дугуржулга езугаар. Орнаар дугайында шиитпирни хүлээп ап тура, комиссия ук дугуржулганың долдурулгазын, ол ышкаш күрүне үндүрүүн төлээр таланы тодарадыр;

5) Күрүне ажылдакчызының түр када чурттаар оран-савазы кылдыр албан черiниң чуртталга бажыңын азы ооң орнунга өске-даа чурттаар черни (ниити чуртталга бажыңындан, аалчылар бажыңындан өрээл д.о.ө.) берип болур;

6) Күрүне ажылдакчызынга чедир туттунмаан оран-сава берип (ооң иштинде садыглажылга, орнажылга кылып) турар таварылгада комиссия ук оран-саванының хемчээлин улгаттырар азы тудугнуң доостур үезин, оран-саванының септелгезин барымдаалааш, ооң өртек-үнезин чиигедир эргелиг;

4. Күрүнеиң болгаш муниципалдыг чуртталга черин хуужудуп ап болур эргелиг хамаатылар хөлезилел азы аренда дугайында дугуржулга болгаш хоойлуда көрдүнген чурум езугаар хуужудуп ап болур;

5. Чурттаар оран-сава талазы-биле экижидилгелер хереглеп турар күрүне ажылдакчыларының учедун чурттаар оран-сава хуваалдазының дугайында билдириишкиннерни баш удур көөр Комиссия (дараазында – Комиссия) боттандырар;

6. Күрүне ажылдакчыларының чурттаар оран-сава талазы-биле экижидилгелер хереглеп турар кижилерге дараазында ажылдакчылар хамааржыр:

1) Тыва Республиканың Чазааның доктаатканы чуртталга шөлүнүң хемчээли өгбүлезиниң кежигүннериниң санынга четпейн турар кижилер;

2) санитарлыг болгаш техниктиг негелделерге дүүшпес чуртталга черинде (бажыңда) чурттап турар кижилер;

3) элээн каш өг-бүлелерлиг квартираларда, бир эвес өг-бүленiң составында оларның-биле кады чурттаар арга чок байдалдыг хоочураан аар аарыг улус бар кижилер;

4) дөргүл-төрел харылзаалары чок, ынчалза-даа аңгылаваан өрээлдерде чурттап турар ийи азы оон хөй өг-бүлелерниң кежигүннери;

5) ниити чуртталга бажыңнарында чурттап турар кижилер;

6) күрүнеиң болгаш хөй-ниитиниң чуртталга фондузунда азы хуу фондуда бажыңнарда үр үеде хөлезилеп чурттап турар өске чурттаар чери чок кижилер;

7) Россия Федерациязының өске субъектизинден чалаткаш, Тыва Республиканың күрүне албанының күрүне эргедужаалдарында ажылдап турар, ынчалзадаа республикада чурттаар чери чок кижилер;

8) Күрүне ажылдакчызынга болгаш ооң өг-бүлезиниң кежигүннеринге чужттаар оран-саваны бээри азы чурттаар черин экижидери көрдүнген керээ езугаар күрүне эрге-дужаалдарында ажылдап турар кижилер.

7. Чурттаар оран-савазынга экижидилгелер хереглеп турар кижилерниң учетче комиссияның шиитпири езугаар хүлээп алыр.

8. Учетка туруп алырда күрүне ажылдакчызы Комиссияже билдириишкин киирер.

Билдириишкинге чурттап турар черинден өг-бүлезиниң болгаш ээлеп турар шөлүнүң дугайында справка, техниктиг инвентаризация бюрозундан хууда өнчүзүнде чурттаар оран-савазы бар (азы чок) дугайында справканы база ук айтырыгны шиитпирлээринге хамаарышкан өске-даа документилерни кожар. Билдириишкинни чурттаар оран-савазынга экижидилгелер хереглеп турар кижилерниң учедунче хүлээп алган дугайында бүрүткел номунга бүрүткээр.

9. Кирген документилерни Комиссия сайгарып көргеш, учетка киирер азы киирбезиниң дугайында шиитпирни хүлээп алыр.

10. Чурттап турар оран-савазынга экижидилгелер хереглеп турар кижилерниң учедунче хүлээп алырының дугайында билдириишкинни ооң Комиссияже киирген хүнүнден эгелээш, бир ай дургузунда сайгарып көөр.

11. Чурттап турар оран-савазынга экижидилгелер хереглеп турар кижилерниң учедун тускай доктааткан хевир езугаар чорудар.

Маңаа үш аңгы даңзыны тургузар:

1) чурттап турар оран-савазынга экижидилгелер хереглеп турар күрүне ажылдакчыларының оочурлуг ниити даңзызы;

2) чурттаар оран-саваны оочур чокка алыр эргелиг күрүне ажылдакчыларының оочурлуг даңзызы;

3) чурттаар черни бирги оочурда алыр күрүне ажылдакчыларының оочурлуг даңзызы.

Оочурлуг даңзыларны чурттап турар оран-савазынга экижидилгелер хереглеп турар күрүне ажылдакчыларының учедун кылыр номче киирер.

12. Чурттаар оран-саваны бирги оочурда алыр эргелиг күрүне ажылдакчылары Россия Федерациязының Чуртталга Хоойлузунуң 16-гы чүүлүнде айыткан кижилерниң санындан турар ужурлуг.

13. Чурттаар черни оочур чокка алыр эргени Россия Федерациязының Чуртталга Хоойлузунуң 37-ги чүүлүнде айыткан кижилерниң санынче кирип турар күрүне ажылдакчылары, ол ышкаш ажылдакчы биле Тыва Республиканың Чазааның чарганы керээ езугаар дээди күрүне эрге-дужаалында ажылдап турар күрүне ажылдакчылары, Россия Федерациязының өске субъектизинден чалаткан, республикада чурттаар чери чок чалаткан кижилер алыр. Үстүнде айыттынган күрүне ажылдакчыларындан аңгыда, Тыва Республиканың Чазааның Даргазының саналдааны, республиканың сайзыралынче улуг үлүгхуузун киирген кижилерге чурттаар черни оочур чокка берип болур.

14. Күрүне ажылдакчызынга чурттаар оран-саваны бээр дугайында шиитпирни Комиссия хүлээп алыр.

15. Комиссия ук Дүрүмге даянмышаан, күрүне ажылдакчыларынга чурттаар оран-саваны бээр шиитпирни үндүрерде, ук айтырыгга хамааржыр бүгү байдалдарны барымдаалап тургаш, хуузунда хүлээп алыр, азы күрүне ажылдакчызының чурттаар оран-сава хереглеп турарын бадыткап турар документилерге үндезилээш, бар оран-саваны хуваар.

16. Комиссия чурттаар оран-саваны бээриниң, хөлезилээриниң, арендалаарының, орнажырының, садарының тодаргай негелделерин доктаадыр.

17. Чурттаар оран-сава алыр деп турар күрүне ажылдакчызы-биле хөлезилел дугуржулгазын Комиссияның шиитпиринге үндезилээш, аңаа дүүштүр кылыр.

Хөлезилел негелделери езугаар чурттаар оран-саваже чурттап киреринге үндезин – хөлезилел дугуржулгазынга үндезилээш берген чөпшээрел (ордер) болур. Ордерни чурттаар оран-саваның турар девискээринде тус черниң бот-башкарылга органы бээр.

18. Чурттаар оран-сава алыр деп турар күрүне ажылдакчызы-биле аренда дугуржулгазын Комиссияның шиитпиринге үндезилээш, аңаа дүүштүр кылыр.

Аренда дугуржулгазы берип турар чурттаар оран-саваже чурттап киреринге үндезин болур.

19. Күрүне ажылдакчызы-биле чурттаар оран-саваны садар, орнаар дугайында дугуржулгаларны Комиссияны шиитпиринге үндезилээш, аңаа дүүштүр кылыр.

20. Күрүне ажылдакчызының хууда өнчүзүнче дамчыткан оран-саваже чурттап киреринге үндезин – хууда өнчүлүг эргезин бадыткап турар документ (садарының, орнаарының дугуржулгалары д.о.ө.) болур.

21. Күрүне ажылдакчызынга берип турар оран-саваны хуужудуп тура, күрүне ажылдакчызының хууда өнчүзүнче оран-саваны дамчытканының дугайында дугуржулгага Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының бүрүн эргелиг органы ат салыр.

жеттеринден акшаландырып турар организацияларның ажылдакчыларынга ажылдың ээлчег аргазы дээш немелдени төлеп бээриниң хемчээлин болгаш чурумун ажылдап кылырын база доктаадырын тус чер бот-башкарылга органнарынга сүмелээр.

Бо доктаалдың күүселдези дээш контрольду Тыва Республиканың Чазааның Аппарадының Социал политика айтырыгларының талазы-биле эргелелинге дагзыр.

Бо доктаалды "Тувинская правда" болгаш "Шын" солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. ООРЖАК.

Тыва Республиканың Чазааның 2004 чылдың декабрь 17-де №1138 доктаалы-биле бадылаан

Тыва Республиканың республика бюджединден акшаландырып турар организацияларның ажылдакчыларынга ажылдың ээлчег аргазы дээш немелдени төлеп бээриниң ХЕМЧЭЭЛИ БОЛГАШ ЧУРУМУ

Ээлчег аргазы – ажылдакчыларның доктаамал чурттап турар черинден дашкаар күш-ажылчы чорудулганы боттандырарының тускай хевири, доктаамал чурттап турар черинге оларның хүннүң-не кээп шыдавазы хандыртынмас.

Ээлчег аргазы улус чурттавайн турар, ырак-узак районнарга азы онзагай бойдус байдалдарлыг районнарга тудугнуң, бүдүрүлге, социал болгаш өске-даа ужур-дузалыг объектилерниң септелгезиниң азы чаартырының хуусааларын кызырар сорулга-биле ажыл берикчизиниң турар черинден ажылдаар чер оон элээн ырак турда ажыглаар.

Күш-ажылчы чорудулга боттанып турар объектилерни (участоктарны) ээлчег аргазының үезинде ажылдың чоруп турар черлери деп санаар. Объектилерниң (участоктарның) дислокация үезинде турар черииң өскерилгени-биле холбаштыр ажылдакчыларны өскээр тургузарын өске ажылче шилчиткени кылдыр көрүп болбас болгаш ол чорук ажылдакчыларның чөпшээрежилгезин негевес.

Ажылдакчыны ээлчегже чорудары албан езузунуң сургакчылаашкыны болбас.

Ээлчег аргазы-биле күүсеттинер ажылдарже он сес хар назы четпээн кижилерни, сааттыг херээженнерни болгаш үш хар чедир назылыг уругларлыг херээженнерни, а ол ышкаш ажылдарны ээлчег аргазы-биле күүседиринге таарышпас медицина талазы-биле бижиктиг кижилерни хаара тудуп болбас.

Объектиге (участокка) ажылдар күүселдезиниң болгаш ээлчег аразында дыштанылганың үелерин ээлчег үези деп санаар.

Ээлчегниң үргүлчүлээшкини бир айдан эртпес болур ужурлуг. Онза таварылгаларда чамдык объектилерге ук организацияның соңгулдалыг профэвилел органының санал-оналын барымдаалап ээлчегниң үргүлчүлээшкинин үш айлар чедир узаттырган туруп болур. Бо таварылгада ажыл шагының үргүлчүлээшкини учеттуг үеде хоойлужудулга езугаар доктааткан ажыл шактарының өйүнде санын ашпас болур ужурлуг.

Ажыл берикчизи болза учеттуг бүгү үе дургузунда өзүп турар түннел езугаар ай санында ажылдакчы бүрүзүнге ажыл шагын болгаш дыштанылга үезин тускай учетка алыр.

Ажылдаар черже орукка эрттирген үези болгаш дедир чоруурунуң үези ажыл шагының нормазынче кирбес болгаш ээлчег аразының дыштанылга хүннеринге ол хамааржы берип болур.

Хүн бүрүнүң ээлчээниң үргүлчүлээшкини 12 шактан ашпас болур ужурлуг.

Ээлчег аргазының үезинде ажылдакчыларның ажыл төлевирин ай санында доктааткан албан-дужаалдар шалыңнарының (тариф ставкаларының) санаашкыннарын барымдаалап үе (хүннер) графигин езугаар херек кырында ажылдаан бүгү-ле үени (хүннерни) барымдаалап чорудар. Ажылдакчыларның шак барымдаалап үндүрер шалыңын айда албан-дужаал шалыңын (тариф езугаар шалың) календарь езугаар ай санаашкынының ажыл шагының санынга үлээриниң аргазы-биле чорудар.

Тыва Республитканың республика бюджединден акшаландырып турар организацияларның, ажылды ээлчег аргазы-биле күүседип турар ажылдакчыларга (садыгның болгаш ниитиниң чемненилге, харылзаа, транспорт бүдүрүлгелериниң база организацияларының, кадык камгалал болгаш ээлчег аргазы-биле ажылдап турар коллективтериң хандырылгазын онааган өске-даа албан черлериниң ажылдакчыларын киириштирбишаан) район коэффициентизин доктаадыр база Кыдыккы Соңгу чүктүң районнарында болгаш оларга деңнештирген черлерде доктаамал ажылдап турар кижилерге көрдүнген чурум болгаш хемчээлдер езугаар ажыл төлевиринге хуулуг немелделерни төлеп бээр.

Ээлчег үезинде ажыл чоруп турар черлерге келириниң календарь езугаар хүн бүрүзү дээш, а ол ышкаш бүдүрүлгениң (чыглыр пунктунуң) туруп турар черинден ажылдаар черге чедир орукка база дедир чоруурунуң херек кырында хүннери дээш хонукта ажылдаанының орнунга ажылдың ээлчеглиг хевири дээш айда тариф езугаар шалыңның 75 хуу хемчээлинге немелдени төлеп бээр, ынчалзажок ол Россия Федерациязының девискээринге ажыл үезинде сургакчылаашкынга хонукта шүүделдиң доктааткан нормазының хемчээлинден ашпас ужурлуг.

Республиканың бюджединиң акша-хөреңгизиниң күсели-биле күрүнеден социал дуза көргүзерин доктаадыр чурумунуң дугайында

2004 чылдың декабрь 22 № 1171 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның "2004 чылда хүлээп алыры эргежок чугула Тыва Республиканың яамыларының болгаш ведомстволарының нормативтиг актыларны киириериниң ажылчын гарфигин бадылаар дугайында" 2004 чылдың октябрь 12-де № 891 доктаалының 35 пунктузун күүседир дээш, кижи бүрүзүнге ортумаа-биле орулгазы амыдырап-чурттаарынга эргежок чугула үүлдерден куду болуп турар чединмес өг-бүлелерниң, чааскаан чурттап турар чединмес хамаатыларның, ажылдап шыдаар шинээ чок хамаатыларның, а ол ышкаш онза азы берге байдалга таварышкан хамаатыларның амыдырал деңнелин тудар сорулга-биле Тыва Республиканың Чазааның **доктаадыры болза**:

1. Республика бюджединиң акша-хөреңгизиниң күсели-биле күрүнеден социал дуза көргүзерин доктаадыр чурумунуң дугайында саналдап киирип турары Дүрүмнү бадылаар.

2. Тыва Республиканың Чазааның "Тыва Республиканың чурттакчы чонунуң эң-не чединмес кезээнге социал дуза чедирерин чурумчудар дугайында Дүрүмнү бадылаар дугайында" 2001 чылдың июнь 19-та № 806, "Тыва Республиканың чурттакчы чонунуң эң-не чединмес кезээнге социал дуза чедирерин чурумчудар дугайында Дүрүмге немелделер киирер дугайында" 2003 чылдың май 14-те № 291 доктаалдарын күжүн чидирген деп санаар.

3. Бо доктаалдың күүселдези дээш контрольду Тыва Республиканың Чазак Аппарадының социал политика айтырыгларының талазы-биле эргелелинге дагзыр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.ООРЖАК.

Тыва Республиканың Чазааның 2004 чылдың декабрь 22-де № 1171 доктаалын езугаар бадылаан

Республика бюджединиң акша-хөреңгизиниң күсели-биле күрүнеден социал дуза көргүзерин доктаадыр чурумунуң дугайында ДҮРҮМ

1.Ниити үүлдер

Бо Дүрүм болза "Россия Федерациязының субъектилериниң күрүне эргечагыргазының хоойлужудулга (төлээлекчи) болгаш күүсекчи органнарын организастаарының ниити принциптериниң дугайында" база "Россия Федерациязында тус чер бот-башкарылгазын организастаарының ниити принциптериниң дугайында" Федералдыг хоойлуга өскерилгелер болгаш немелделер киирер дугайында федералдыг хоойлуларны хүлээп алганы-биле холбаштыр Россия Федерациязының хоойлужудулга актыларынга өскерилгелер киирер дугайында болгаш Россия Федерациязының чамдык хоойлужудулга актылары күжүн чидирген деп санаар дугайында" 2004 чылдың август 22-де № 122 Федералдыг хоойлунуң үүлдерин боттандырар сорулга-биле ажылдап кылдынган.

Республика бюджединиң акша-хөреңгизиниң күсели-биле күрүнеден көргүстүнүп турар социал дуза:

--акша-хөреңги-биле;

—натура дузазы-биле (аъш-чем продуктулары, санитарлыг гигиена чепсектери, уругларны ажаап-тежээринге херекселдер, идик-хеп, бирги хереглелдиң өске-даа үүлдери);

—эмнедир черинге, чурттап турар черинче, өөренип турар черинче баар халас билет-биле боттанып турар.

2.Күрүнеден социал дузаның сорулгалары

Күрүнеден социал дуза мындыг сорулгалырлыг:

—чединмес өг-бүлелерниң, а ол ышкаш чединмес чааскаан чурттап турар хамаатыларның, ажылдаар шинээ чок хамаатыларның, а ол ышкаш онза азы эң берге байдалга таварышкан хамаатыларның амыдыралының деңнелин тудары;

—чурттакчы чонга социал дузаны адрес езугаар хандырары;

—республика хоойлужудулгазында көрдүнген социал чиигелделерни долу хемчээлге тыпсыры;

—чурттакчы чоннуң амыдырал хандырылгазының чаа хевирлерин сайзырадыры, социал ачы-дузаларның шынарын бедидери;

—эрге-чагырга органнарының болгаш хөй-ниити каттыжыышкыннарының социал киржикчи чоруун сайзырадыры;

—социал адыр ажылдакчыларының профессионал деңнелин бедидери.

3.Республика бюджединиң акша-хөреңгизиниң күсели-биле көргүстүнүп турар күрүнеден социал дузаны алыр эргелиг хамаатыларның категориялары

3.1.Республика бюджединиң акша-хөреңгилериниң күсели-биле күрүнеден көргүстүнүп турар социал дуза дараазында категорияларның чединмес өг-бүлелерге болгаш чединмес байдалдыг чааскаан чурттап турар хамаатыларга доктааттынган туруп болур:

—чединмес өг-бүлелерге;

—чединмес чааскаан чурттап турар хамаатыларга;

—ажылдап шыдаар аргазы чок хамаатыларга (пенсионерлер болгаш 1, 2 бөлүктерниң инвалидтери);

—чединмес, ажылдавайн турар пенсионерлерге;

—чөптүг чылдагаан-биле ажылдавайн турар, ажылдап шыдавас азы күрүне хандырылгазында турбайн турар назы четпээн уругларлыг хөй уругларлыг иелерге;

—инвалид уругну кижизидип турар өг-бүлелерге.

3.2.Бирги ээлчегде күрүнеден социал дузаны онза азы эң-не берге байдалга таварышкан хамаатыларга көргүзер.

4.Күрүнеден социал дузаның дөстери

Күрүнеден социал дузаның дөстери республика бюджединиң акша-хөреңгилери болур.

5.Документилер

5.1.Күрүнеден социал дузаны көргүзер айтырыг талазы-биле хамаатыларның бижик-билдириишкиннерин көөрүн дараазында документилерни олар көргүскенде боттандырар:

—материалдыг дуза көргүзериниң дугайында билдиришкин;

—кижини шынзыдып турар документилер (паспорт, кижиниң түр шынзылгазы, № 9 хевир);

—пенсия шынзылгазы;

—уругнуң төрүттүнгенииниң дугайында херечилел;

— өгленишкенин күш чок болдурганының дугайында херечилел;

— өг-бүленің составының болгаш материалдыг бадйалының дугайында ажылагый азы бажың дептеринден ушта бижилгелер;

— өг-бүленің орулгаларының (өг-бүленің кежигүн бүрүзүнүң болгаш орулгаларның өске-даа дөстериниң) дугайында шынзылгалар;

— инвалид болганының дугайында шынзылгалар;

— өөренип турар черинден шынзылгалар;

— акша чидирген айтырыг талазы-биле бижиктиң факт-барымдаазын шынзыдып турар милициядан шынзылгалар;

— Кызыл хоорайның эмнелге албан черлеринге чораанын шынзыдып турар медицина документилери.

Социал дуза көргүзер дугайында хамаатыларның билдириишкиннерин дилег киирген хүнде көөр. Чамдык таварылгаларда немелде хыналданы чорудары эргежок чугула апарганда элээн орай хуусаада айтырыг көрдүнген туруп болур, ынчалзажок билдириишкинни берген хүнден бир ай ашпаанда ол көрдүнген турар.

Күрүнеден социал дузаның хемчээли

6.1. Күрүнеден социал дузаны Ажаалдатежээл чөвүлелиниң шиитпирин езугаар доктаадыр болгаш Тыва Республиканың Чазаа бадылаар.

Күрүнеден социал дузаның хемчээлин билдириишкин ээзиниң хереглелин барымдаалап тодарадыр болгаш чыл төнчүзүнде Тыва Республикага доктааткан дилег киргенииниң үезинде амыдырап-чурттаарынга херек чүүлдүң ийи дакпыр хемчээлинден ол ашпас болур ужурлуг.

Чамдык таварылгаларда (бойдустуң ала-чайгаар халавы, өлүм-чидимниг таварылгалар, а ол ышкаш амыдыралчы берге байдалдар) күрүнеден социал дузаның түңү Ажаалда-тежээл чөвүлелиниң шиитпирин езугаар улуг бооп болур.

Күрүнеден социал дуза болгаш ону бээриниң чуруму

7.1. Күрүнеден социал дуза — ол дээрге чединмес өг-бүлелерге, чединмес чааскаан чурттап турар хамаатыларга, ажылдап шыдавас хамаатыларга, а ол ышкаш онза азы эң берге байдалга таварышкан хамаатыларга республика бюджединиң акша-хөреңгизиниң күсели-биле көргүзер натуралдыг болгаш акша-биле дуза чедирери-дир.

Күрүнеден социал дуза чедирер дугайында хамаатылардан кирген билдириишкиннерни сан-медээлерниң чаңгыс аай банкызында төлээлеттирген органнарның хамаатыларны болгаш оларның чагаа-бижиктерин хүлээп алыр талазы-биле килдис бүрүткээр.

Күрүнеден социал дузаны бижимел билдириишкинге үндезилеп көргүзер, аңаа өг-бүленің составының дугайында, орулгалар дугайында медээлерни айтыр. Кииртинген сан-медээлер немелде хыналданың (комиссия хыналдазының) аргазы-биле бадыткаттынган туруп болур, ону чурттакчы чоннуң социал камгалалының органы боду чорудар.

Сан-медээлерниң ылаптыы дээш харырыысалганы организациялар чүктээр. Олар орта кончуг харыысалгалыг болур ужурлуг.

Күрүнеден социал дуза көргүзер дугайында азы ону көргүзеринден ойталаан дугайында дыңнадыгны күрүнеден социал дуза көргүзер орган билдириишкин ээзинге бижимел хевир-биле билдириишкин ээзиниң чурттап азы түр када турар черинче чорудар, ынчалзажок ону билдириишкин бергенииниң соонда 30 хонуктан орайтатпайн шиитпирлээр ужурлуг.

Күрүнеден социал дуза көргүзер дугайында Тыва Республиканың Чазааның доктаалы хүлээп алган соонда үш айлар дургузунда чөптүг чылдагаан чокка билдириишкин ээзи келбейн баар таварылгада, акша-хөреңгини бо Дүрүмде доктааткан чурум езугаар өске хамаатыларже хуваалтар.

Онза байдал — ол дээрге тодаргай девискээрге авария, бойдустуң айыылдыг халавының болгаш өске-даа айыылдарның түңнелинде тыптыр байдал-дыр, ындыг таварылгаларда өлүм-чидим-даа, материалдыг чидириглер-даа болгулаар.

Онза байдалга таварышкан хамааты билдириишкинге өг-бүлезиниң составының, орулгаларының дугайын тодаргай айтыр, а ол ышкаш эң-не берге болгаш онза байдал дугайын херечилеп турар фактыларны шынзыдып турар документилерни киирер.

7.3. Эң-не берге байдал — ол дээрге хамааты кижиниң амыдыралчы ажыл-чорудулгазын көзүлдүр-ле үреп турар байдал-дыр, ону ол боду ажып эртип шыдавас.

Эң-не берге байдалда күрүнеден социал дуза чедирерин бижимел билдириишкинге үндезилеп дүрген чурум езугаар боттандырар, билдириишкинге өг-бүленің составының, орулгаларының болгаш хууда эт-хөреңгизиниң дугайында сан-медээлерни айтыр.

7.4. Күрүнеден социал дузаны төлээрин Тыва Республиканың Күш-ажыл болгаш социал политика яамызының бухгалтериязы бо Дүрүмге дүүштүр чогуур чылда "Тыва Республиканың республика бюджединиң дугайында" Тыва Республиканың Хоойлузунда көрдүнген акша-хөреңгилерге хамаарыштыр чорудар.

Күрүнеден социал дузаны доктаадырындан ойталаары

Билдириишкин ээзи өг-бүлезиниң составының, орулгаларының дугайында, өнчү эргезинде аңаа (ооң өг-бүлезинге) хамааржыр эт-хөреңги дугайында долу эвес болгаш (азы) ылаптыг эвес сан-медээлер берген таварылгада билдириишкин ээзинге күрүнеден социал дуза көргүзеринден ойталаар.

Хереглелдиң деңнели

Өг-бүленің хереглелиниң деңнелин өг-бүленің ниити орулгазының болгаш ук өг-бүленің амыдырап-чурттаарынга херек чүүлдүң хемчээлиниң деңзигүүрүн дамчыштыр тодарадыр. Өг-бүленің ниити орулгазынга өг-бүленің бүгү кежигүннериниң акшалыг орулгалары, а ол ышкаш өнчү эргезинде өг-бүлеге хамааржыр эт-хөреңгиниң орулгалары кирип турар.

Хереглел хыналдазының чурумунуң боттандырганының түңнели өг-бүлелерниң ниитилешкек чоруун тодарадыры эвес, а күрүнеден социал дуза дээш билдириишкин киирген өг-бүлелерни быжыглаары чугула дээрзин көргүскен.

Өг-бүлелерниң хереглелдерин тодарадыры

10.1. Өг-бүленің орулгазынче кирип турар чүүлдер болза:

а) тариф езугаар шалыңнарны, албан-дужаал шалыңнарын езугаар санаан түңнер;

б) чедир төлелгелерниң болгаш тариф езугаар шалыңнарга болгаш албан-дужаал шалыңнарынга немелделерниң бүгү хевирлери;

в) ажыл төлевириниң системазында көрдүнген шаңналдар;

г) ажыл шагындан дашкаар ажылы дээш, дыштаныр болгаш байырлал үннеринде ажылы дээш санап каан түңнер;

д) шөлээ үезинде камгалаттынган ажыл төлевири, а ол ышкаш ажыглаттынмаан шөлээ дээш акшалыг компенсация;

е) ортумак ажыл төлевири, күрүне болгаш хөй-ниити хүлээлгелерни күүседип турар үеде болгаш күш-ажыл дугайында хоойлужудулгада көрдүнген өске-даа таварылгаларда ол хевээр артар;

ж) ажылдан үнерде пособие;

з) ажыл төлевири, организацияның дүшкени-биле, ажылдакчыларның штадын кызырар талазы-биле хемчеглерни боттандырары-биле холбаштыр ажылдан үгенииң соонда ажылга тургустунуп алыр үеде ол хевээр артар;

и) Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга болгаш Тыва Республиканың хоойлужудулгазынга дүүштүр ажыл берикчизиниң санаан түңнерден ажыр доктааткан немелде төлеирлер;

Күрүнеден социал дуза көргүзүп турда, өг-бүле орулгаларынга база хамааржыр чүүлдер болза:

а) шериг албанныгларның, Россия Федеерациязының иштики херектер органнарының, Россия Федерациязының Юстиция яамызының кеземче күүселде системазының албан черлериниң болгаш органнарының, Россия Федерациязының каайла органнарының ажылдакчыларының акша-биле хандырылгазы, а ол ышкаш доктаамал байдалдыг немелде төлелгелер, аъш-чем-биле хандырылга, ол бүгүнү Россия Федерациязының хоойлужудулгазында доктааткан;

б) шериг албанындан, Россия Федерациязының иштики херектер органнарындан халажып турда чаңгыс удаа бээр пособие.

10.3. Күрүнеден социал дуза хереглеп турар өг-бүлелерни тодарадыры-биле өг-бүленің ниити орулгазын илередип тура, өг-бүленің орулгазынче дараазында төделгелер кирер:

а) пенсияларның бүгү хевирлери, компенсация төлелгелери болгаш пенсияларга ай санында төлелгелер;

б) халажылгаже үнген судьяларны бүгү назынында ай санында хандырары;

в) эге, ортумак болгаш дээди профессионал өөредилге албан черлеринде өөренип турарларга, дээди профессионал өөредилгениң ниити билиг албан черлериниң чанында аспирантурада болгаш докторантурада өөренип турар аспирантыларга болгаш докторантыларга база эртемшинчилел албан черлеринде ажылдап турарларга, шажын-чүдүлге өөредилге албан черлеринде дыңнакчыларга төлеп турар стипендиялар, а ол ышкаш хамаатыларның адаттынган категорияларынга медицинаның үндезиннерин езугаар академиктиг шөлээге оларның турар үезинде компенсациялар төлелгелери;

г) ажылдавайн турары дээш пособие, профессионал өөредилгениң болгаш катап белеткелдиң үезинде ажылдавайн турары дээш алыры стипендиялар;

д) түр ажылдавайн турары дээш пособиелер, сааталганда база божуурда пособие, а ол ышкаш сааталыышкынның эрте хуусааларында медицина албан черлеринге учетта туруп алган херээженнерге чаңгыс удаа бээр пособиелер;

е) 1 болгаш 5 хар назы четкижеге чедир уругну азыраары-биле шөлээ үезинде ай санында пособие болгаш ай санында компенсация төлелгелери;

ж) сайгарлыкчы ажыл-чорудулгадан орулгалар;

з) акциялардан орулгалар болгаш өскедаа орулгалар;

и) арендага бергенинден орулгалар (шимчевес эт-хөреңгиден), ол өнчү эргезин езугаар өг-бүлеге азы ооң чамдык кежигүннеринге хамааржыр;

к) хууда дузалал ажыл-агыйындан орулгалар;

л) назы четпээн ургларга алыр алиментилер;

м) банкыга салыышкыннар талазы-биле хуулар.

10.4. Өг-бүленің ниити орулгазын санап үндүрүп тургаш, Россия Федерациязының үндүрүглер болгаш ыяап-ла камгаладылга төлелгелериниң хоойлужудулгазынга дүүштүр казылдага чедир санап үндүрген түңнерни барымдаалап көөр.

10.5. Өг-бүленің даштыкы валюта-биле алыр орулгазын ону алыр хүнде Россия Федерациязының Төп банкызының курузун езугаар катап санаар.

10.6. Ажыл төлевириниң системазында көрдүнген шаңналдар болгаш төлевирлер, олар өг-бүле орулгазынче кирер.

10.7. Ажыл төлевириниң түңү, организацияның дүшкени биле, ажылдакчыларның штадын кызырганы-биле хемчеглерни боттандырары-биле холбаштыр ажылдан үнгенииң соонда үеде ол камгалаттынып артар, а ол ышкаш ажылдан үнерде дузаламчылар, халажылгаже үнерде компенсациялар болгаш ажылдан үндүрүп турда төлээр төлелгелер.

10.8. Ук өг-бүледе чурттавайн турар назы четпээн ургларны ажаап-тежээринге өг-бүленің кежигүннериниң бирээзиниң төлеп турары алиментилери, ону ол өг-бүленің ниити орулгазындан казып кааптар.

10.9. Тараачын (фермер) ажыл-агыйының ажыл-чорудулгазының түңнелинде алдынган орулгалар, ол ажыл-агыйның ажыл-чорудулгазының түңнелинде алдынган чимистерни, продукцияны болгаш орулгаларны ажыглаар дугайында тараачын (фермер) ажыл-агыйының кежигүннериниң аразында дугуржулганы барымдаалап үнелээр.

10.10. Хууда дузалал ажыл-агыйындан (огород продукциязын бедидери, мал-маганны, куштарны, өлүк бээр аңнарны, балыкты, арыларны өстүрери дээн чижектиг) орулгалар чурттакчы чоннуң амыдыралының деңнелин үнелеп көөрүнге болгаш чединмес хамаатыларга күрүнеден эргежок чугула социал дузаны көргүзеринге орулгаларның нормативтерин езугаар өг-бүленің ниити орулгазынга барымдаалап көөр.

Тыва Республиканың бюджединден акшаландырып турар ортумак профессионал өөредилге албан черлеринче өөренип кирерлерниң хемчээлиниң болгаш тургузуун тодарадырының ЧУРУМУНУҢ дугайында

2004 чылдың ноябрь 24, № 1060, Кызыл хоорай

1992 чылдың июль 10-да № 3266-1 "Өөредилге дугайында" деп Россия Федерациязының Хоойлузунуң 42 чүүлүнүң 2 пунктузунга дүүштүр Тыва Республиканың Чазаанының доктаадыры болза:

Тыва Республиканың бюджединден акшаландырып турар ортумак профессионал өөредилге албан черлеринче өөренип кирерлерниң хемчээлин болгаш тургузуун тодарадырының бердинген ЧУРУМУН бадылаар.

Тыва Республиканың Чазаанының Даргазы Ш.Ооржак.

ВИЧ инфекциялыгларны эмнеп база диагностиказын кылып турарларга, ол ышкаш кижиниң иммунитединиң вирузу-биле холбашкан материалдар-биле ажылдап турарларга кадыкка айыылдыг байдалга ажылы дээш база берге байдалда күш-ажылы дээш Тыва Республиканың кадык камгалал системазының албан черлериниң ажылдакчыларынга магадылал дугайында

2004 чылдың декабрь 21 № 1153 Кызыл хоорай

2004 чылдың август 22-де үндүрген Федералдыг хоойлунуң 48 дугаар чүүлүнүң 9 дугаар пунктузун езугаар № 122-ФХ "Россия Федерациязының субъектилериниң күрүненiң күүсекчи органнарының эргечагыргазының база хоойлужудулга организацияларының ниити принциптериниң дугайында" болгаш "Россия Федерациязының тус чер бот башкарылгазының организацияларының ниити принциптериниң дугайында" Россия Федерациязының федералдыг хоойлуларын хүлээп алганыбиле Россия Федерациязының хоойлужудулга актыларынга өскерилгелер киирер дугайында Тыва Республиканың Чазаанының доктаадыры болза:

1.ВИЧ инфекциялыгларны эмнеп база диагностиказын кылып турарларга, ол ышкаш кижиниң иммунитединиң вирузубиле холбашкан материалдар-биле ажылдап турарларга кадыкка айыылдыг байдалга база берге байдалга ажылы дээш Тыва Республиканың кадык камгалал системазының күрүне албан черлериниң ажылдакчыларынга магадылал дугайында бердинген дүрүмнү бадылаар.

2.Кадыкка айыылдыг байдалга ажылы дээш немелделер тургузарының база магадылал тургузарының акша-хөреңгизин 2005 чылда болгаш ооң соонда-даа чылдарда ТР-ниң Кадык камгалал база ТР-ниң Саң-хөө яамылары тывар.

3. Бо Дүрүмнүң күүселдези дээш контрольду ТР-ниң Чазак Аппарадының социал политика айтырыгларының талазыбиле эргелелге дагзыр.

Тыва Республиканың Чазаанының Даргазы Ш.Ооржак.

Тыва Республиканың Чазаа 2004 чылдың декабрь 21-де № 1153 доктаалын езугаар бадылаан

Тыва Республиканың кадык камгалал системазының ВИЧ инфекциядыг кижилерни эмнеп база диагностиказын кылып турар албан черлериниң ажылдакчыларын, ол ышкаш кижиниң иммунитединиң вирузу-биле холбашкан материалдар-биле ажылдап турар кижилерге, кадыкка онза айыылдыг болгаш берге байдалдыг күш-ажылы дээш магадылалдар дугайында ДҮРҮМҮ

1.ВИЧ инфекциялыгларны эмнээр болгаш диагностиказын кылып турар күш-ажылдың адырының ажылдакчыларын болгаш бо дүрүмге хамааржыр өскелергедаа хамаарыштыр бо дүрүм магадылалын тодарадыр.

2.Тыва Республиканың кадык камгалал сис темазының күрүне албан черлериниң болгаш организацияларының, бүдүрүлгелериниң ВИЧ инфекциялыгларны эмнеп база диагностиказын кылып турарларга, ол ышкаш кижиниң иммунитединиң вирузубиле холбашкан материалдар-биле ажылдап турар өс ке-даа кижилерге неделяда ажыл шагы 36 шак кылдыр тургузар база чылдың-на ээлчеглиг шөлээзи 42 календарьлыг хүн болур (кадыкка айыылдыг байдалга ажылы дээш чылдың-на немелде шөлээ езугаар).

3.ВИЧ инфекциялыгларны эмнеп база диагностиказын кылып турарларга, ол ышкаш кижиниң иммунитединиң вирузу-биле холбашкан материалдар-биле ажылдап турар кижилерге болгаш организацияларга неделяда 36 шак кылдыр тургускан ажыл хүнүнүң кыскалаткан үезин бээр. Ооң даңзызын Тыва Республиканың Чазаа бадылаар.

4.Россия Федерациязының Күш-ажыл кодекизин езугаар ВИЧ инфекциялыгларны эмнеп база диагностиказын кылып турарларга, ол ышкаш кижиниң иммунитединиң вирузу-биле холбашкан материалдар-биле ажылдап турарларга сүт болгаш өске-даа аъш-чем аймаан халаска бээр.

5.Бо дүрүмде айыттынган сорулгаларның чарыгдалдары республика бюджединиң акша-хөреңгизинден болгаш ТР-ниң муниципалдыг өөредилге черлериниң бюджединден үнер.

6.Төлевирлиг немелде шөлээ бээриниң магадылалын күш-ажыл дугайында хоойлу езугаар бээр.

Тыва Республиканың бюджет албан черлеринде ажылдап турарларга медицина ачы-дузазын чедирип турары дээш оруунуң өртээн төлеп бээриниң магадылалының дугайында

2004 чылдың декабрь 22 № 1164 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың бюджет албан черлеринде ажылдап турарларга медицина ачы дузазы чедирип турары дээш магадылалды боттандырар сорулга-биле ТР-ниң Чазаанының доктаадыры болза:

Тыва Республиканың бюджет албан черлеринде ажылдап турарларга Россия Федерациязының девискээриниң иштинге медицина консулдьтацияларынче база эмнээринче чорудуп турда бадыткап турар медицина түңнели бар болза, чурттап турар черииң аайы-биле бердинмес болза, ТР-ниң Кадык камгалал яамызының ээлчеглиг саң-хөө чылында чарыгдалдар сметазын езугаар көрдүнген акша төгерик-биле төлээр.

Тыва Республиканың Чазаанының Даргазы Ш.Ооржак.

Тыва Республиканың Чазаның декабрь 20-де № 1148 доктаалы-биле бадылаан

Ниити практика эмчизиниң (өг-бүле эмчизиниң) ажыл-чорудулгазының ЧУРУМУ

1. Ниити практика эмчизи (өг-бүле эмчизи) – аарыг кижилерге болгаш оларның өг-бүлезиниң кежигүннеринге хар-назы, эркызын барымдаалавайн, бирги эмчи-санитарлыг дуза чедирер талазы-биле диплом соонда хөй адырлыг тускай белеткелди эрткен эмчи болур.

2. Организас-эрге-хоойлу хевиринден хамаарылга чок кадык-камгалал организацияларында ниити практика эмчизи (өг-бүле эмчизи) эрге-дужаалынче "эмнелге ажылы" азы "педиатрия" мергежилдиг дээди эмчи эртемниг клиниктиг ординатураның "ниити практика эмчизи (өг-бүле эмчизи)" мергежилинге алды айның профессионал катап белеткелин эрткен, ол мергежилдиң специализиниң сертификадын алган участок терапевтилерин томуйлаар.

3. Ниити практика эмчизи (өг-бүле эмчизи) бодунуң ажыл-чорудулгазын Россия Федерациязының хоойлуларынга, Россияның Кадык-камгалал эрге-хоойлу актыларынга, Тыва Республиканың хоойлуларынга болгаш ук Чурумга башкартып чорудар.

4. Ниити практика эмчизи (өг-бүле эмчизи) эмчи дузазын боду азы ниити практика эмчилери-биле (өг-бүле эмчилери-биле) чедирер. Чурттакчы чоннуң социал-демографтыг составын барымдаалааш, эмчилер бригадазынче өске-даа специалистерни, ооң иштинде социал ажылдакчыларны база киирип болур.

5. Ниити практика эмчизи (өг-бүле эмчизин) амбулаторлуг хүлээп алыышкынны, аарыг кижилерниң бажыңнарынче үнүүшкүннерни, соңгаарлатпас дузаны чедириишкинин, кадыкшыл быжыглаар, профилактиктиг, эмнелге-диагностиктиг хемчеглер комплекизин чорудар, өг-бүленің эмнелге-социалдыг айтырыгларын шиитпирлежир.

6. Ниити практика эмчизи (өг-бүле эмчизин) дараазында хүлээлгелерни күүседир:

6.1. Бодунуң шиитпирлээр эргелерниң аайы-биле эмнелге-профилактиктиг ажылдарны чорудар.

6.2. Эрте болгаш чажыт, социал ужуруткалыг аарыгларны, айыылдыг байдалдарны илередиринче угланган профилактиг ажылды кылыр.

6.3. Россия Федерациязының хоойлулалырнга дүүштүр чогуур шинчилелди, эмнелгени, сегидилгени чорутпушаан, аарыг кижилерниң кадыының байдалын диспансер езузу-биле хайгаараар.

6.4. Бажыңында эмнедип турар улустуң аарыглары чидигленип келгенде, чогуур ужурлуг дузаны кадар, дараазындагы эмчи дузазын чедиреринiң аргаларын тодарадыр.

6.5. Хоойлунуң доктааткан чуруму езугаар аарыг кижилерге консультацияны бээр, эмнелгеже чыттырар.

6.6. Чурттакчы чонну гигиена талазыбиле кижизидер, кадык чаагай амыдыралды суртаалдаар, аарыгларны сайзыратпазын болдурбас ажылдарны чорудар.

6.7. Хүндүскү стационарга эмнээшкинни чорудар.

6.8. Аарыг кижилерниң ажылдап шыдаваз ының экспертизазын кылыр, ооң түңнелдерин эмнелге-социал экспертиза бажыңынче чорудар, ажылдакчыларның болгаш чолаачыларның баш удур албан эртер азы үе-үе болгаш эртер эмчи шинчилгезин эрттирер.

6.9. Социал камгалал органнары-биле часкаанзыргай. Назыдап кыраан кижилерге, инвалидтерге, хоочураан аарыгларлыг кижилерге, инвалид ургларга эмнелге-социал дузазын организастаар.

6.10. Өг-бүлеге дарааз ында айтырыгларга консультативтиг дузаны чедирер:

- иммунитет профилактиказын чорудары;

- ургларны чемгерери, гигиена талазыбиле кижизидери, ургларның кадыында хажыдыышкыннарны болдурбазы, ургларның өөредилге черлеринче дужаап кирерин белеткээри, профугланыышкынны организастаары;

- кадыкшылды камгалаары, айыыл чокка ие болурун, өг-бүле планнаашкынын, иштелиринден камгаланырын, өг-бүленің этиказын, психологиязын, гигиеназын, социал болгаш эмнелге-сексуалдыг айтырыгларын хандырары.

6.11. Санаторий-курорт эмнээшкининче аарыг кижилерни чорудар.

6.12. Эпидемияга удур хемчеглерни организастаар.

6.13. Учеттуг болгаш отчеттуг документацияны чорудар, ажылды планаар, бодунуң ажыл-чорудулгазын үргүлчү анализтээр.

6.14. Эмнелге-профилактиктиг дуза-

хуралдарынга, эртем-практиктиг конференцияларынга киржип болур.

7. Ниити практика эмчизи (өг-бүле эмчизи) бодунуң мергежилин эмнелге-өөредилге черлеринге, немелде профилактиктиг билиг черлеринге бедидир.

8. Ниити практика эмчизиниң (өг-бүле эмчизиниң) хүлээлгелери:

8.1. Бодунуң эмчи хүлээлгезин шынчызыбиле күүседир, бодунуң билиглерин болгаш мергежилин аарыгларны болдурбазынга, эмнээшкинни чорударынга, кижиниң кадыын камнаарынга болгаш быжыглаарынга өргүүр.

8.2. Эмчи дузазын чедиреринге кезээде белен болур, эмчи чажыдын шыгжап билир, аарыг кижиге кичээнгейлиг болгаш сагышчовангыр болур, ооң эр-кызы, расазы, язы-сөөгү, дылы, ук-ызыгууру, өнчү-хөреңгизи болгаш эрге-дужаалы, чурттап турар чери, чүдүлгеге хамаарылгазы, үзел-бодалдары, хөй-ниитичи каттыжыышкыннарында кирип-кирбейн турары дээн чижектиг база өскедаа байдалдардан хамаарылга чокка ооң эрге-ажыктарынга дүүштүр ажылдаар.

8.3. Кижиниң амы-тынынга дээди хүндүткелдиг болур, эвтаназияны кажандаа боттандырбас.

8.4. Бодунуң профессионал мергежилин үргүлчү бедидер, медицинаның буянныг чаңчылдарын камнаар болгаш улаштыр хөгжүдер.

9. Ниити практика эмчизи (өг-бүле эмчизи) Россия Федерациязының хоойлуларында айыткан харыысалгалыг болур.

Чернобыль АЭС-ке болган халаптың уржуундан радиация салдарынга таварышкан хамаатыларның Тыва Республикада санының дугайында ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ АЙТЫЫШКЫНЫ

2004 чылдың декабрь 22 № 435 Кызыл хоорай

Россия Федерациязының 1991 чылдың май 15-те №1244-1 "Чернобыль АЭС-ке болган халаптың уржуундан радиация салдарынга таварышкан хамаатыларның социал камгалалының дугайында" Хоойлузун боттандырар сорулга-биле:

1. Федералдыг девискээр даңзызынче федералдыг бюджет хөреңгизинден ай санында акша төлевири алыр эргелиг Чернобыль АЭС-ке болган халаптың уржуундан радиация салдарынга таварышкан Тыва Республикада чурттап турар 22 кижини киирер (2004 чылдың декабрь 1-ниң байдалы-биле).

2. Ведомствога хамаарылгазы болгаш өнчү хевирлериниң хамаарылга чокка тус черниң бот-башкарылга органнарынга, организацияларга, албан черлеринге болгаш бүдүрүлгелерге Россия Федерациязының Пенсия фондузунуң Тыва Республикада салбырынче Чернобыльдың база өске-даа радиациялыг хай-халаптарның уржуундан радиация салдарынга таварышканнарның дугайында дыннадыгларны ай санында чорудуп турарын сүмелээр, ол ышкаш ооң соонда айыттынган категорияның хамаатылары тодараттынган шаабиле дыннадырын чедип алыр.

Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш.ООРЖАК.

Чернобыль АЭС-ке болган халаптың уржуундан радиация салдарынга, "Маяк" каттыжыышкынга болган аварияга, Семипалатинск полигонунга ядролуг шенелделерниң уржуунга таварышкан хамаатыларга, а ол ышкаш Тыва Республикада чурттап турар хоочуннарның болгаш инвалидтерниң чамдык кезиинге чуртталга-коммунал ачы-дуза төлээринге социал деткимче көргүзериниң дугайында

2004 чылдың декабрь 22 №1178 Кызыл хоорай

"Россия Федерациязының субъектилериниң Күрүне эрге-чагыргазының хоойлужудулга(төлээлелге) болгаш күүсекчи органнарын организастаарының ниити принциптериниң дугайында" Федералдыг хоойлуга өскерилгелер болгаш немелделер киирер дугайында" база "Россия Федерациязынга тус чер бот-башкарылгазын организастаарының ниити принциптериниң дугайында" федералдыг хоойлуларны хүлээп алганынга дүүштүр Россия Федерациязының хоойлужудулга актыларынга өскерилгелерни киириниң база Россия Федерациязының чамдык күш чок апарган хоойлужудулга актыларын хүлээп көргенииниң дугайында" 2004 чылдың август 22-де №122 Федералдыг хоойлуну боттандырар сорулга-биле Тыва Республиканың Чазааның **доктаадыры болза**:

1. Чернобыль АЭС-ке болган халаптың уржуундан радиация салдарынга, "Маяк" каттыжыышкынынга болган аварияга база Семипалатинск полигонунга ядролуг шенелделерниң уржуунга таварышкан хамаатыларга, а ол ышкаш Тыва Республикада чурттап турар хоочуннарның болгаш инвалидтерниң чамдык кезиинге(ук доктаалдың капсырылгазынга дүүштүр) база оларның өг-бүлелериниң кежигүннеринге чуртталга-коммунал ачы-дуза төлевиринге социал деткимче көргүзеринге биле күрүнеге, муниципалдыг фондуларга хамааржыр азы хуужуттунган бажыңнарының (Россия Федерациязының хоойлужудулгазында көрдүнген хемчээлинге дүүштүр) ниити чуртталга шөлүнүң 50 хуузунуң хемчээлинге акша компенсациязын төлээр; одалга, суг-биле хандырылга, газ, электри чырыын ажыглааны дээш 50 хуузун чиигелделиг төлээр, а төп одалга чок бажыңнарда чурттап турарларга чурттакчы чонга кайы хирени садарын айтып доктаатканынга дүүштүр алган хөмүр-дажының өртээниң болгаш чедиртилгезиниң 50 хуузунга чиигелделерни көргүзер.

2. Айыттынган социал деткимче хемчеглерин боттандырарынга херек акша-хөреңги федералдыг бюджеттиң Компенсация фондузунда субвенция хевирлиг кирген.

3. Бо доктаалды "Шын" болгаш "Тувинская правда" солуннарга парлаар.

4. Бо доктаал 2005 чылдың январь 1-ден күштүг болуп эгелээр.

5. Бо доктаалдың күүселдези дээш контрольду Чазак Даргазының оралакчызы Тыва Республиканың тудуг сайыды А.Б.Свинцовка дагзыр.

Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш.ООРЖАК.

Тыва Республиканың 2004 чылдың декабрь 22-де №1178 доктаалынга капсырылга

Хоочуннар болгаш инвалидтерниң чамдык категорияларының ДАҢЗЫЗЫ

Чуртталга-коммунал ачы-дузазы төлевиринге социал деткимче көргүзер хемчеглерни башкарар Федералдыг хоойлунуң ады

Чуртталга-коммунал ачы-дуза төлевиринге социал деткимче көргүзери көрдүнген хамаатылар

1995 чылдың январь 12-де №5 "Хоочуннар дугайында" Федералдыг хоойлу

Ада-чурттуң Улуг дайынының инвалидтеринге база оларның өг-бүлезиниң кежигүннеринге социал деткимче кылдыр чурттап турар бажыңының ниити чуртталга шөлүнүң (коммуналдыг квартираларда ээлеп турар шөлүнүң) төлевириниң 50 хуузун төлээринге Тыва Республиканың хоойлужудулгазының доктааткан социал хемчээлинге өйлей хемчеглерни баш удур көөр. Чуртталга бажыңының төлевири дээш социал деткимчени кайы-даа чуртталга фондузунга хамааржыр бажыңнарлыг инвалидтерге көргүзер, 50 хуу чиигелделиг коммуналдыг ачы-дузаны (суг-биле хандырылга, сугну чайладыры, бок төгери, газ, электри чырыы, чылыг энергиязын ажыглааны дээш тус чер бот-башкарылгазының органнарының чарыгдалдарга хамаарыштыр доктаадып тургусканы нормативтер езугаар); а төп одалга чок бажыңнарда чурттап турарларга чурттакчы чоңга садарының хемчээлинге дүүштүр алганы хөмүр-даштың өртээниң болгаш чедиртилгезиниң 50 хуузунга чиигелделерни көргүзер. Дайынның инвалидтерин одаар чүүл-биле бирги черде хандырар. Социал деткимчениң айыттынган чиигелделиг төлевирлерин кайы-даа чуртталга фондузу дивейн көргүзер.

Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилериниң, оларның өг-бүлезиниң кежигүннериниң кады чурттап олурар бажыңының ниити чуртталга шөлүнүң (коммуналдыг квартираларда ээлеп турар шөлүнүң) Россия Федерациязының субъектилериниң хоойлужудулгазының доктааткан социал хемчээли езугаар төлевириниң 50 хуузун төлээринге социал деткимчени көргүзер. Бажың төлевиринге социал деткимчениң чиигелделиг төлевирлерин кайы-даа чуртталга фондузу дивейн көргүзер; 50 хуу чиигелделиг коммуналдыг ачы-дузаны (суг-биле хандырылга, сугну чайладыры, бок төгери, газ, электри чырыы, чылыг энергиязын ажыглааны дээш тус чер бот-башкарылгазының органнарының чарыгдалдарга хамаарыштыр доктаадып тургусканы нормативтер езугаар); а төп одалга чок бажыңныг дайын киржикчилеринге чурттакчы чонга садарының хемчээлинге дүүштүр алганы хөмүр-даштың өртээниң болгаш чедиртилгезиниң 50 хуузунга чиигелделерни көргүзер. Дайын киржикчилерин одаар чүүл-биле бирги черде хандырар. Социал деткимчениң айыттынган чиигелделиг төлевирлерин кайы-даа чуртталга фондузу дивейн көргүзер.

Делегейниң ийи дугаар дайынының үезинде фашистерниң болгаш оларның талалакчыларының тудуп турганы концлагерьлерге, гетто болгаш өске-даа албадал-биле ажылдадыр черлерге мурнунда назы четпээн үезинде качыгдаан ам Россия Федерациязының девискээринде чурттап турарларга ниити аарыгларның уржуундан, күш-ажыл кылып турар үеде база өске-даа чылдагааннар-биле кемдээш, инвалид артканнарга (хоойлу-дүрүмге удур хөделиишкиннерден инвалид апарганнардан аңгыда) Ада-чурттуң Улуг дайынының инвалидтеринге көрдүнген ай санында акша төлевири, социал деткимче болгаш чиигелделерни көргүзер. Фашизмден өске арткан качыгдааннарга Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилеринге көрдүнген ай санында акша төлевирлери, социал деткимче болгаш чиигелделерни көргүзер.

Дайын чорудулгаларының хоочуннарынга, оларның өг-бүлезиниң кежигүннериниң бажыңының ниити чуртталга шөлүнүң (коммуналдыг квартираларда ээлеп турар шөлүнүң) Россия Федерациязының субъектилериниң хоойлужудулгазының доктааткан социал хемчээли езугаар бажың төлевириниң 50 хуузун төлээринге социал деткимчени көргүзер. Бажың төлевиринге социал деткимчениң чиигелделиг төлевирлерин кайы-даа чуртталга фондузу дивейн көргүзер.

"Бүзээлеткен Ленинградтың чурттакчызы" деп хөрек демдээ-биле шаңнатканнарга оларның өг-бүлези-биле кады чурттап олурар бажыңының ниити чуртталга шөлүнүң (коммуналдыг квартираларда ээлеп турар шөлүнүң) Россия Федерациязының субъектилериниң хоойлужудулгазының доктааткан социал хемчээли езугаар бажың төлевириниң 50 хуузун төлээринге социал деткимчени көргүзер. Бажың төлевиринге социал деткимчениң чиигелделиг төлевирлерин кайы-даа чуртталга фондузу дивейн көргүзер; 50 хуу чиигелделиг коммуналдыг ачы-дузаны (суг-биле хандырылга, сугну чайладыры, бок төгери, газ, электри чырыы, чылыг энергиязын ажыглааны дээш тус чер бот-башкарылгазының органнарының чарыгдалдарга хамаарыштыр доктаадып тургусканы нормативтер езугаар); а төп одалга чок бажыңныг дайын киржикчилеринге чурттакчы чонга хөмүр-дашты садарының доктааткан хемчээлинге дүүштүр алган хөмүр-даштың өртээниң болгаш чедиртилгезиниң 50 хуузунга чиигелделерни көргүзер. Дайын киржикчилерин одаар чүүл-биле бирги черде хандырар. Социал деткимчениң айыттынган чиигелделиг төлевирлерин кайы-даа чуртталга фондузу дивейн көргүзер.

Ада-чурттуң Улуг дайынының чок апарган киржикчилериниң, дайын чорудулгаларының хоочуннарының өг-бүлелериниң назы четпээн кежигүннеринге чок болган кижиниң өг-бүлезиниң өске-даа кежигүннери-биле катай чурттап олурар бажыңының ниити чуртталга шөлүнүң (коммуналдыг квартираларда ээлеп турар шөлүнүң) Россия Федерациязының субъектилериниң хоойлужудулгазының доктааткан социал хемчээли езугаар бажың төлевириниң 50 хуузун төлээринге социал деткимчени көргүзер. Бажың төлевиринге социал деткимчениң чиигелделиг төлевирлерин кайы-даа чуртталга фондузу дивейн көргүзер; 50 хуу чиигелделиг коммуналдыг ачы-дузаны (суг-биле хандырылга, сугну чайладыры, бок төгери, газ, электри чырыы, чылыг энергиязын ажыглааны дээш тус чер бот-башкарылгазының органнарының чарыгдалдарга хамаарыштыр доктаадып тургусканы нормативтер езугаар); а төп одалга чок бажыңныг дайын киржикчилеринге чурттакчы чонга хөмүр-дашты садарының хемчээлинге дүүштүр алганының өртээниң болгаш чедиртилгезиниң 50 хуузунга чиигелделерни көргүзер. Чок апарган дайын киржикчилериниң өг-бүлелерин одаар чүүл-биле бирги черде хандырар. Социал деткимчениң айыттынган чиигелделиг төлевирлерин кайы-даа чуртталга фондузу дивейн көргүзер. Социал деткимче хемчеглерин чок апарган кижиниң өг-бүлезиниң кайы кежигүнү чурттаар оран-сава хөлезилекчизи болуп турарын барымдаалавайн көргүзер.

1995 чылдың ноябрь 24-теги №181 " РФ-тиң инвалидтериниң социал камгалалының дугайында" Федералдыг хоойлу

Инвалид ажы-төлдүг инвалид болгаш анаа өг-бүлелерге 50 хуудан куду эвес чиигелделерни бажың төлевиринге (күрүнениң, муниципалдыг болгаш хөй-ниитиниң чуртталга фондуларында бажыңныг) болгаш коммуналдыг ачы-дузага (кайы-даа чуртталга фондузунга) көргүзер, а ол ышкаш төп одалга чок бажыңнарлыг өг-бүлелерге чурттакчы чонга кайы хирени садарының хемчээлинге дүүштүр алган хөмүр-даштың өртээ болгаш чедиртилгези дээш чиигелделерни көргүзер.

ШЫН

e-mail:shyn@tuva.ru Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа. Кол редактор Артур ХЕРТЕК.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 1-01-35, кол редакторнуң оралакчылары —1-19-87, 1-40-77, тел/факс (394-22) 1-17-94, бухгалтерия — 1-17-91. КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис — 1-18-10, культура, өөредилге —1-03-88, чагаа —1-03-87, көдээ ажыл-агый, үлетпүр килдистери—1-17-09.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 3 ама.

Тираж 9300. Чагыг 160.

АГАР САНЫВЫС: № 40703810400000010000 Б ОАО Банк "Тувакредит", Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Ортаакы Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солунну 2004 чылдың май 14-те эде бүрүткээн.

Херечилелдиң дугаары — ПИ №16-0510. Индекс 10002, 10003. ТР-ниң Парлалга болгаш информация күркомитединиң типографиязынга парлаан (Кызыл, Щетинкин-Кравченко, 1).

Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыннадыглары дээш авторлар боттары харыылаар.